

**ВИХОВНИЦЯ ПОКОЛІНЬ
КОНСТАНТИНА МАЛИЦЬКА**

громадська діячка,
педагог і письменниця

Торонто
1965

Накладом Світової Федерації Українських Жіночих Організацій

ВИХОВНИЦЯ ПОКОЛІНЬ
КОНСТАНТИНА МАЛИЦЬКА

громадська діячка,
педагог і письменниця

Торонто
1965

Накладом Світової Федерації Українських Жіночих Організацій

ВСТУПНЕ СЛОВО

Цього року минає 80 літ українського жіночого руху, беручи оснування першої жіночої організації «Т-ва Руських Жінок» у Станиславові і Гуртка Студенток на Вищих Жіночих Курсах у Києві 1884 р., як виразний початок жіночого руху за громадські і політичні права українського жіноцтва. Піонерками того руху були Наталія Кобринська, Олена Доброграївна, Олена Пчілка, Уляна Кравченко, Євгенія Ярошинська та інші. Визначну роль в практичному веденні цього руху відіграли перші українські професіоналістки — вчительки, як Марія Білецька, Емілія Ничай-Кумановська, К. Малицька, Ольга Бачинська, О. Паньківська, Євгенія Бохенська і багато інших. Письменниці У. Кравченко та Е. Ярошинська були по фаху також учительки. Бути учителькою це був перший фах доступний тоді жіноцтву Галичини, бо навіть найбільшим противникам жіночої еманципації було ясно, що жінка з природи є наділена даром виховання молодого покоління.

При кінці 19 і початку 20-го століття бачимо цілий ряд молодих учительок, що провадять жіночі школи, ширять освіту і культуру серед широких народніх мас (недільні школи, дитячі садки). Вони стають на чолі тодішнього жіночого руху і коли письменниці ширять ті ідеї письмом, то учительки ведуть практичну організаційну працю в жіночих організаціях, а виховну в школах.

Український жіночий рух, що був соборницьким, був одним з найкращих жіночих рухів європейських країн. Розвивався він на українських землях, окупованих тоді 2-ма чужими державами. Тому й його характер був дещо відмінний і ширший, як в інших народів. Коли жіноцтво інших народів боролось за громадські і політичні права у своїй власній державі, то українське жіноцтво під чужими окупаціями добивалося тих прав у першу чергу для піднесення освітнього і громадського вироблення жіноцтва, щоб служити своїй Батьківщині та помагати їй у визвольних змаганнях. Тому в дальших роках, коли українки стали членами міжнародніх жіночих організацій — вони були все трохи інші своїм наставленням. Головно в міжнародніх організаціях феміністичного напрямку мали нераз, і мають нині труднощі через те, що ставлять справу оборони прав свого народу перед справами прав жінки.

В тому дусі діяли передові діячки жіночого руху, що про них мова в цій книжці, як Константина Малицька, Марія Білець-

ка, Олена Кисілевська, Олена Залізняк та згадані попередньо основниці того руху. Вони були більше патріотками свого народу і ставили справи прав українського народу все на першому місці, хоч були непохитні в домаганнях за права української жінки.

На жаль досі немає докладної історії українського жіночого руху. Українське жіноцтво, розгортаючи широку організаційну працю між двома світовими війнами, не вміло закріпити своєї праці виданням історії того руху. Бо розгорілася 2-га світова війна, яка знищила 50-кількалітню працю українського жіноцтва на рідних землях. Знищено багато провідних жінок, багато повмирало у самотній старості, а багато опинилося поза межами рідного краю. Вже після війни, на нових поселеннях діждалася основниці жіночого руху в Галичині Наталія Кобринська основної монографії «Смолооскип у темряві» пера Ірини Книш.

Наполегливою ініціативою теперішньої голови СФУЖО Олени Залізняк Управа СФУЖО приступає до видання ряду праць про передових громадських діячок, щоб не пропала безслідно їх жертвенна праця. Як першу вибрано Константину Малицьку, ідейну і повну посвяти вчительку, громадську діячку і невгугного борця за свободу.

Редакційна колегія під проводом Лідії Бурачинської мала чималі труднощі у зібранні матеріалів про цю незвичайну жінку. Через її скромність не було її світлин ні статей, що наświetлювали б її в повноті. Всеж таки редакції вдалося зібрати історію її життя, що є неначе історією одного етапу українського жіночого руху Галичини і Буковини. Зустріч і поміч земляків у Києві в часі її переїзду на заслання наświetлює соборність того руху.

Приступаючи до видання цієї книжки слід подякувати тим прихильницям, що своїми пожертвами і вкладом праці допомогли започаткувати це видання. Щира подяка Лідії Бурачинській і редакційній колегії за трудну й безкорисну працю при зібранні і приготуванні матеріалів. Рівнож дякуємо Марії Мудрик і Михайлині Думин у Торонто за опіку над друкуванням і поширенням книжки. Окрема подяка Євгенії Савці в Едмонтоні і Надії Піп у Вінніпегу за переписання спогадів К. Малицької.

Нехай ця книжка буде живим пам'ятником українським жінкам - піонеркам жіночого руху, виховницям молодого покоління. А молодому жіноцтву хай постать Константини Малицької буде зразком гідним наслідування ідейної людини, повної посвяти і любови до свого народу.

Ірина Павликовська

ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА, ПИСЬМЕННИЦЯ І ПЕДАГОГ

Л. Бурачинська

НЕПОХИТНА

(Спроба життєпису)

Вступ

Нелегко зібрати життєписні дані Константи Малицької. Вона своєї автобіографії ніколи не написала і в питомій своїй скромності про своє минуле ніколи не говорила. Тут і там написала кілька спогадів про окремі події свого життя. Але злучити те в одне ціле, дати проглядний зарис її постаті перешкоджають різні прогалини в матеріялах. Адже з її творчости нам тут доступна лиш частина, преса з того часу нам також недосяжна. Отже доводиться складати все з небагатьох даних, що збереглися в її власних чи спогадах інших людей.

Та всеж відважуємось це зробити. У вільному світі проживає ще багато громадських діячок, що з нею співпрацювали. Є й багато учениць, що їх вона навчала. Отже залишилось у багатьох не тільки безпосередні враження її постаті, але й запам'ятався той вплив, що йшов від її сильної особистости. Константина Малицька проявила себе у важливому моменті нашого історичного розвитку. Оцей її вклад у наше минуле, оце її значення в українському громадському житті хотіли б ми з'ясувати.

Дитинство й молодість

К. Малицька народилася 1872 р. у Кропивнику, пов. Калуш. Батько її о. Іван Малицький був священником, а мати — Олена з Гетьманчуків походила теж із священничого роду. Батька вона втратила дуже рано. Щоб дати своїй єдиній дитині освіту, мати перенеслась до Станиславова і там із трудом проби- валась. Та вона бачила вроджені здібності дівчинки і зробила

все, щоб дати дочці єдине тоді фахове звання вчительки. Початкову й виділову школу мала Константина закінчила в Станиславові, до Держ. Семинарії ходила у Львові. Із вдячністю згадувала своїх учителів із того часу, зокрема Емілію Ничай-Кумановську, що вчила її у Станиславові. Ця вчителька поклала перші основи під громадське зацікавлення молодого дівчатка. Вона, як пише Константина, «тягала мене з собою по всіх вічах і концертах», керувала її читанням та взагалі мала на неї дуже корисний вплив. На жаль не знаємо нічого про тодішніх вчителів Держ. Вчительської Семинарії у Львові. А між ними напевне були індивідуальности, що так чи інакше відбилися на її розвитку.

Знаємо тільки, що ще в Семинарії молода студентка почала писати. Її оповідання для дітей появлялись у «Дзвінку» під псевдом Растик; вони зраджували легке перо й розуміння дитячої психіки. У тому часі вона також багато читала; бібліотека її свояка, старого каноніка о. А. Петрушевича при катедрі св. Юра стояла для неї отвором.

Державний Учительський Семинар закінчила в 1892 р. з відзначенням, як зрештою всі її свідоцтва мали найкращі оцінки. На першу вчительську посаду пішла до 6-класової школи в Галичі. Тут почались перші роки її фахової праці, тут вона вперше зіткнулась із нашою громадою. Одинадцять літ, проведених у Галичі, стали для неї життєвою і громадською школою.

У Галичі

На новому місці праці Константина Малицька вперше зіткнулась із українською дітворою. Нарешті можна було для неї працювати! Але вкоротці показалося, що її уваги потребують не тільки діти, але й батьки. Галицьке міщанство, як усюди консервативне, не було легко податне на впливи ззовні. Москвофільство й тут мало прихильників, тим більше, що місцевий парох його піддержував. Але знайшлась горстка свідомих українців поміж ними й К. Малицька заохотила їх до заснування читальні «Просвіти». Згодом постав при «Просвіті» церковний хор, в якому теж брала участь, хоч співучим голосом не відзначалась.

Близькість Львова та нав'язаних там контактів заважила й на інших зацікавленнях К. Малицької. Вона дальше

співпрацювала у «Дзвінку», де підписувалась прибраним ім'ям Степан Горський. У 1898 р. появились окремою книжечкою «Малі герої», що стали улюбленою лектурою наших дітей. Її вже підписала псевдонімом Віра Лебедова, що згодом став її найменням у дитячій літературі.

Але працю пером вона не обмежувала тільки писанням для дітвори. Свої молоді творчі сили спрямовувала вона також на літературне поле, на пресу. Взагалі здавалось би, що життєвий запал штовхав її до вияву, чи то в фаховій ділянці чи загально-громадській. Для літературної праці давали їй поштовх педагогічні теми. В журналі «Учитель» появились у 1902 р. нариси «Мами» з силуетками матерів, що не знають послідовности у вихованні. Подібна збірка оповідань «Із трагедій дитячих душ» змалювала біль і розчарування дитячої душі. У нашій пресі вона писала найчастіше на педагогічні теми. Але й загально-громадські події зворушують її й її стаття в «Учителі» — «На межі 20 ст.», що появилася на переломі 1900 р., є зразком такого сміливого виступу. Подібно, як шкільництво цікавить її й жіночий рух. У 1903 р. Кружок Українських Дівчат у Львові видав її працю «Про жіночий рух». Це був її реферат на 15-ліття першої жіночої організації, основаної Н. Кобринською в Станиславові 1884 р.

Отже, як бачимо, в цих перших роках фахової праці К. Малицька себе всебічно проявила. Її діяльність не могла подобатись шкільній владі, що була в руках поляків. Своєю читальнею «Просвіти» вона узброїла проти себе також місцевого пароха. Він почав боротьбу проти «читальників», а з ними разом почав «громити» в церкві й їх молоду провідницю, дарма, що вона там разом із іншими співала на хвалу Богу. Та й взагалі знайшов дорогу пошкодити непокірній учительці. Немов грім із ясного неба вдарило її рішення 1903 року — шкільна влада перенесла її до далекого Беча в Зах. Галичині.

Отак закінчилась перша вчительська посада К. Малицької у сутичці з чужою владою та власними реакційними кругами. В цьому не можна добачувати лише місцевих інтриг москвофілів, але й намагання поляків відірвати її від рідного ґрунту, пригасити її творчий запал. Така тактика провадилась тоді супроти кожного активнішого вчителя, що їх багато зазнало переслідувань.

Для К. Малицької воно не скінчилось трагічно. В тому часі інспектор Омелян Попович на Буковині широко розгорнув педагогічну працю і приймав здібних учителів на посади. Ім'я Константини Малицької вже було відоме завдяки її педагогічній і журналістичній праці. Тому незабаром вона дістала призначення до 5-класової народньої школи в Лужанах.

Всеж таки роки, проведені в Галичі, були дуже цінними в її житті. Вона пізнала тут галицьке містечко й його пекучі потреби, вона побачила залежне становище українського вчителя. І тут вона поставила перші кроки для розвитку свого таланту: вона стала писати.

На Буковині

Після міського оточення у Станиславові, Львові й Галичі К. Малицька вперше зустрілась із українським селом. Три роки провела вона в Лужанах і з найкращими враженнями згадувала їх. Це було для неї не тільки збагаченням її фахового і громадського досвіду. Але й певним перепочинком після напруженої атмосфери галицького часу.

Шкільний будинок у Лужанах не дорівнював тому в Галичі щодо розміру і впорядкування. Проте мило вразила її громадська постава вчительства. На Буковині ніхто не забороняв вчителеві брати участі в громадському житті, навпаки — інспектор Попович заохочував до того. Сільське населення було сміливіше від галицького й краще розуміло значення школи. Тому вчителі щонеділі машерували з відділом Січі, відважно сходились на наради чи проводили святочним відкриттям. Але не без того, що й тут треба було зводити боротьбу за українську мову на шкільних конференціях чи в діловодстві школи. По школах ще було багато австрійського служальства та чужонаціонального елементу. І тут К. Малицька звела не один бій, неодну суперечку. Звичайно виходила переможцем, а нераз справа опинялась в інспектораті, де її інсп. Попович завжди підтримував.

Лужани близько положені до Чернівців. Подібно, як і в Галичі вона й тут нав'язала контакт із тамошнім культурним центром. Часопис «Буковина» редагував тоді Ярослав Весоловський, вчительський журнал «Промінь» — Іван Ге-

расимович. Обидва редактори раді були співпраці такої талановитої сили й часто домагались її голосу в тій чи іншій справі. У журналі «Промінь» К. Малицька належала до Ред. Колегії.

Приємно було їй відновити давню дружбу й зав'язати нову. У Чернівцях проживала тоді її улюблена вчителька Емілія Кумановська, з якою рада була зустрітись. Заприсятелювала вона й із Євгенією Ярошинською, вчителькою й письменницею. Та хоч їх багато дечого лучило, проте недовго судилось приятелювати: вже в 1904 р. К. Малицька провела її в останню дорогу й попрощала її над могилою від українського жіноцтва. Запізналась вона в тому часі й із письменницею Ольгою Кобилянською. Але глибшого враження ця зустріч не залишила. Мабуть не підійшли собі взаємно ці надто далекі вдачі.

Найважливішим почином того часу було заснування Жіночої Громади. У травні 1905 р. відбулись основні загальні збори і в цьому ділі слідна поважна участь Малицької. Дарма, що вона займала скромний пост секретарки і недовго його справляла, проте встигла побувати на заснованні кількох Кружків, що творились по селах.

Мабуть тут уперше К. Малицька дала себе почувти, як промовець. Жива участь у громадському житті спонукала її до виступу й її слово поривало. Рівними, гарно викінченими реченнями пливли її думки, степенуючи враження аж до моменту, на який покладено натиск. Цей її дар, що його спершу оцінили по селах Буковини, перенесла вона пізніше на добірну публіку в великих залах.

Три роки пробула К. Малицька на Буковині. Відносну свободу, яку мали вчителі тут, вона широко використала, а близькість Чернівців дала спонуку до інтелектуального вияву. В цій прихильній атмосфері К. Малицька скріпила свої сили. Вона вже була зрілим громадським діячем і досвідченою фаховою силою, коли наспів поклик повертатись до Львова.

У Львові

У 1906 р. Константину Малицьку запросило Українське Педагогічне Товариство на вчительську посаду до Львова.

Йшлося про навчання у Дівочій Школі ім. Т. Шевченка, що була заснована у 1898 р. Ця перша шкільна станиця, що по-стала заходами української громади, користувалась найкращою опінією, як щодо педагогічного рівня, так і патріотичного духа. Навчали тут передові українські вчителі під управою відомого педагога Марії Білецької.

Цей заклик був для К. Малицької почесним признанням її сил і можливостей. Правда, більш обережні її товариші радили застановитись над вибором між певною державною посадою в Лужанах, а непевним становищем приватного українського шкільництва у Львові. Та для Малицької такі міркування не мали значення. Її тягнуло до громадського центру нашого життя, з яким лучили її спогади з юних літ. Та й заважили особисті мотиви: її мати занепадала на здоров'ї, отже дочка хотіла бути разом із нею.

Входячи в гурт учителів школи ім. Т. Шевченка К. Малицька відразу знайшлася в своєму середовищі. Ці віддані українській справі педагогічні сили знайшли з нею спільну мову, як у новому педагогічному, так і патріотичному наставленні. З того часу існують спогади молодших учительок, що з нею співпрацювали, або учениць, що їх вона навчала. Всі вони підкреслюють її ясний виклад, тонке зрозуміння дитячої душі, рівне відношення до учнів і живу любов до Батьківщини, що її вміла заціпити в юних душах. Про це згадують початківці, що їх навчала грамоти, та й майже дорослі дівчата, кандидатки на вчительок. Зокрема згадують це ті, що їм судилось грати в п'єсах або вивчати деклямації для шкільних свят під її проводом. Своє зрозуміння мистецького слова вона вміла другим передати.

Та найближче вона підійшла до дитячої душі в своїй творчості. Хоч у тому часі не маємо вже окремих її збірок, проте це чи не найбільш плідний час в її писанні для дітей. В рр. 1906 — 1914 Константина Малицька перейняла редактування «Дзвінка». Оцей її контакт із світом дітей-читачів, дбання про відповідну духову поживу, зарисовування гарного й світлого перед ними, виявили всю її дбайливість за душу української дитвори. «Дзвінок» став справді приятелем дитвори в її руках.

Праця з дитворою підказала їй одну актуальну потребу — нових дитячих п'єсок. Цілий ряд їх помістила у «Дзвінку»,

деякі вийшли окремими відбитками. Це були легкі до виконання сценічні твори з виховною чи обрядовою тематикою. Довгі роки вони йшли на шкільних сценах та давали дітворі культурну розвагу.

Але свою діяльність у Львові К. Малицька не обмежувала до педагогічної праці. Вона застала багато змін від часів своїх студентських літ. Українське громадянство знаходилося у стані затяжної боротьби за свої громадські права в австрійській державі, а з польським суспільством зокрема. Поруч старшого громадянства, що згуртувалось у двох великих політичних партіях, молодь набирала гарту до життя в двох руханкових товариствах «Соколах» і «Січах». Студентство висувало далекосяглі кличі в своїй боротьбі за український університет. Активне жіноцтво, зорганізоване в тому часі в двох організаціях — Клубі Русинок і Кружку Українських Дівчат — теж змагало до більш оживленої дії. Атенат М. Січинського на намісника Потоцького у 1908 р. виявив внутрішню напругу ситуації, що розрядилась у тому вчинкові молодого студента.

Громадський інстинкт К. Малицької живо zareагував на цей стан. Найлегше було їй включитись у дію на терені жіночої організації й там незабаром уже бачимо її. Внедовзі по її приїзді об'єднались обидва жіночі товариства в Жіночу Громаду і в обранні назви та статуту цієї організації вже слідний її вплив. Головою її вона не була, як і ніколи не любила займати репрезентаційного місця. Але її думка заважала і з місцевих львівських гуртів виловила центральна організація з правом засновання філій і кружків.

Та не тільки в організаційній площині позначився її вплив. К. Малицька виявила себе корисно також у вимогах жіночого руху. Коли з нагоди зміни виборчого закону українські, польські й жидівські жіночі організації відбули віча в справі виборчих прав для жінок, а потім пішли в спільній делегації до маршала сойму, то К. Малицька своєю обґрунтованою, по-українськи виголошеною промовою, здивувала всіх присутніх. Логічно побудована, оперта на фактах зловживань польської адміністрації супроти українського населення, вона була не тільки декларацією українського жіноцтва, але й оскарженням злочинної влади.

Тодішня політична ситуація в світі ще більше ускладнювала нашу боротьбу. Напруження на Балканському півострові 1912 р. насувало можливість конфлікту між Австрією й Росією, а разом із тим актуалізацію нашої справи. Частина нашого суспільства, зокрема молодь, відчувала цю загрозу й її перспективи. Та постава суспільства не була одностайна. Наприклад, З'їзд Нотаблів дня 7 грудня 1912 р., висунув заяву лояльності українського населення в разі воєнного конфлікту, не додаючи до того ніякого українського національно-державного постуляту. Більш патріотичні настрої панували серед української студентської молоді, яка в численних виступах домагалась військової підготовки для молоді та ширення самостійницьких кличів.

У такій ситуації залунав особливим відгомоном виступ українського жіноцтва. Дня 14 грудня 1912 р., отже в тиждень по З'їзді Нотаблів відбулись у Львові великі жіночі збори, на яких Константина Малицька виголосила доповідь «Політичне положення під теперішню хвилю», а Олена Степанів говорила про «Завдання жінки на випадок війни». Покликуючись на вище згадану заяву З'їзду Нотаблів резолюції жіночих зборів підтримали її, застерігаючись «як довго її інтереси згідні з інтересами українського народу і з його національним достоїнством». Цим доповненням українські жінки зкорегували невиразну поставу українського політичного проводу. А співучасть Олени Степанів виразно вказувала на зрозуміння й симпатії зорганізованого жіноцтва до змагань молоді.

Вже 28 грудня 1912 р. Жіночий Організаційний Комітет видав відозву до українського жіноцтва, взиваючи його — бути готовим на кожну, хочби й найстрашнішу евентуальність. А дня 18 лютого 1913 р. появилась у львівських часописах друга відозва того ж Комітету за підписом Константи́ни Малицької, Марії Білецької, Олени Степанів та п'яти інших видатних жінок Львова з закликом до українського громадянства складати грошові датки на Фонд Потреби України.

Із відстані літ не можемо з певністю твердити, яка велика була участь К. Малицької у тому почині українського жіноцтва. Але сам факт її доповіді й текст трьох відозв, що були нею зредаговані, вказують на чільне її місце, на її вплив

на таку поставу. Патріотичні струни її душі не дозволяли на тихе, споглядальне місце в тій ситуації, а палка її вдача не визнавала половинних заходів. Це й дозволило їй, тоді 40-літній жінці, знайти спільну мову з вимогами молоді і піддало їй сили потягнути широкі круги жіноцтва за собою.

Та навіть коли б був якийнебудь сумнів в її тодішній ролі, то його розвіяла б її діяльність на терені іншої організації. Треба пригадати, що поважна частина діяльності К. Малицької проходила на терені Українського Педагогічного Товариства в користь українського шкільництва і що й тут вона в великій мірі причинилась до успіху й росту. Одним із таких потягнень було засновання Кружка ім. Ганни Барвінок при школі ім. Т. Шевченка. Цей Кружок мав на меті гуртувати матерей дітей, що відвідували школу та причинялись до освідомлення жіноцтва. У тому Кружку К. Малицька була в Управі й як звичайно — душею товариства. На переломі 1912 року цей Кружок за її почином zorganizував санітарний курс. Проводили його українські лікарі а відвідували студентки університету й семинаристки, приготавляючись до праці медсестри на випадок війни. К. Малицька провела адміністраційну частину, хоч напевне для того діла в Кружку ім. Ганни Барвінок хтось інший знайшовся б. Але така велика була її відданість і відповідальність супроти початого діла й супроти школи, де ці курси відбувались, що вона цього нікому іншому не передала.

Оця напружена діяльність К. Малицької висунула її в передові лави громадських діячів. Є вістка про те, що вона нераз брала участь як відпоручниця жіноцтва в засіданнях Народнього Комітету, цебто виконного органу Національно-Демократичної Партії, до якої жінки, як і до інших політичних партій не мали права належати. Є згадка про те, як вона раз промовляла з нагоди всенароднього концерту Т. Шевченка у Львові, велике вирізнення жінки в ті часи. Тому й зрозуміло, що коли в 1914 р. Головна Українська Рада, центральна установа, створена на час війни з представників усіх українських партій, видала відозву до українського народу, то її іменем від українського жіноцтва підписала Константина Малицька. Відозва говорила вже явно про визволення України, закликаючи до боротьби проти царської Росії, але без натя-

ку на підтримку Австро-Угорщини. В обличчі воєнної хуртовини українське суспільство зайняло вже виразну поставу.

У цьому «львівському» відтинку життя, К. Малицьку зустрівало велике особисте горе. В 1911 р. померла її мати. Про це згадує у своїх спогадах одна з її учениць, як небувалу подію, бо це був єдиний день, коли їх учителька не з'явилась у школі. Мати була для К. Малицької святістю і її смерть була для неї великим ударом. Але зібравши всю силу вона перенесла його й не дала навіть школі відчутти якогось перебою в праці.

Слід зазначити, що К. Малицька була людиною живих родинних почувань. Вона удержувала теплі взаємини з дальшою ріднею і по смерті матері не була самотньою. Якийсь час проживала разом із ріднею, то знов окремо але в товаристві старшої тітки. Вона охоче перебувала в товаристві своків, згадувала минуле і ділилась враженнями.

Напружена політична й педагогічна діяльність не лишила їй уже часу на літературну працю. Та всеж і в тому часі вона писала, прибравши для літературних спроб псевдонім Чайки Дністрової. Свій поетичний талант вона поставила на службу громадських мотивів і з того часу маємо кілька поетичних творів. Завдяки милозвучності, їх підложено під музику. Це є «Кантата» Стеценка до її слів на чоловічий хор, Січовий гимн Ярославенка і кооперативний гимн Гриневецького.

На цьому слід закінчити опис її тодішнього побуту у Львові. Це були бурхливі роки, багаті в почини і події. В них яскраво проявилась її особистість, кладучи свій відпечаток в різних ділянках нашого життя. Чи в українському шкільництві, чи в дитячій літературі, чи в українському жіночому рухові вона різко повернула хід подій і надала кожній справі глибини і звучання.

На Сибір

«Рокова лискавка», що про неї згадувала відозва Жіночого Організаційного Комітету, засвітила. Вибухом війни 1914 р. струснулись основи дотеперішнього ладу; настав новий час.

Прогомоніла відозва Гол. Укр. Ради, пролунав заклик Боевої Управи. Формування Українських Січових Стрільців

перенесено до Стрия через швидке просування московських військ. Дня 3 вересня 1914 р. російське військо зайняло Львів.

Для російського самодержавія настала вперше нагода розправитись із самостійницьким українським рухом. Припинено всякі позначки українського громадського життя, як товариства й пресу, усунено рівноправність української мови в уряді й школі. Та найбільш дошкульний удар завдано людям, носіям цього відродження. Послідовно виарештовувано всіх політичних і громадських діячів, активних священиків і студентів, навіть свідомих міщан і селян.

В ночі з 17 на 18 лютого 1915 р. проведено арешти українських політичних діячів у Львові. Між ними зустрічаємо єдине жіноче наймення — Константини Малицької. Три і пів місяця просиділа вона в тюрмі на Баторія у брудних, негігієнічних умовах. А 28 травня вирядили їх групою чотирнадцяти на возах під конвоєм через Личаківську рогатку на схід.

Оцю далеку дорогу відбули вони серед різних умовин. У Києві перестріли їх земляки, що згуртувались у Т-ві Допомоги Населенню Півдня Росії і виеднали їм першу полегшу — їхати не етапом, а під конвоєм на власний кошт. Але далше траплялось різно — ночівля в тюрмі в Красноярську і Єнісейську, серед злодійок і циганок, подорож у душному корабельному трюмі по Єнісею, етапом берегами Єнісея, човном по Ангарі у сутичці з сибірською «мошкою». Врешті поселення в невеликому селі Пинчuzі над Ангарою серед чолдонського населення.

Чи думала Константина Малицька, що доведеться їй тут прожити повних чотири роки? Поселилась у хаті заможного чолдона і стала шукати контакту з земляками. Та російська влада передбачливо розселила всіх учасників етапу в віддалі кільканадцять, а то й кількасот верств. Єдино через випадок попав у Пинчугу Юліян Балицький, директор канцелярії «Просвіти» зі Львова, бо через подібність прізвищ їх були помилково прийняли за подружжя. Були ще й інші засланці в Пинчuzі, були й воєнно-полонені, але це були люди іншої національності й життєвого наставлення. Зате справжньою потіхою стала в такій глуші шкільна бібліотека. «Я потонула в ній» пише К. Малицька в своїх спогадах.

Деяку розраду приносили вістки від своїх. Оті скупі листи й посилки були доказом, що вони не забуті й не покинуті. А також потішали вони тим, що разом із газетами приносили вістки пор події у світі. Правда, революція 1917 р. заскочила засланців своїм несподіваним вислідом. Події поточились потім швидким ходом.

Та хоч перед засланцями зарисувалась тепер можливість повороту, то це не було так просто, як здавалось би. Засланці-росіяни не чекали ніякого дозволу й пускались навмання в поворотну дорогу. А засланці з Галичини були чужинцями, що в хаосі революційних подій не визнавались. І коли в червні 1919 р. К. Малицька вирушила разом із російською засланкою і Ю. Балицьким по Ангарі до Єнісейська, то й не припускала вона, що ця подорож буде тривати повний рік!

На Сибірі розшалілась тоді громадянська війна й дальша подорож була утруднена. Короткий побут у Козачинську приніс цікаве переживання — зустріч із українськими селянами-поселенцями. Дальша її праця в Красноярську, вчителювання в першій українській школі, зустріч із місцевою українською громадою дали їй — не зважаючи на важкі умовини того часу — незабутні переживання. Але туга за своїми сторонами переважила і закінчивши 30 червня 1920 р. шкільний рік, К. Малицька вирушила в дальшу дорогу. Спинившись коротко в Омську для оформлення дальших паперів, вона переїздом через Москву й Петроград повернулась до Львова.

У спогадах однієї вчительки занотований вислів К. Малицької, що торкався цього її побуту в Сибірі. Коли після привітань, що їй влаштувало львівське громадянство, одна знайома пожаліла її в розмові, кажучи, що вона стільки літ «промучилась у Сибірі», К. Малицька живо заперечила це. «Це ж були мої найкращі роки», відповіла сміючись.

Цей вислів характерний для її прикмет і вдачі. Це зовсім можливо, що вона вважала роки заслання великою пробою свого життя і була вдячна, що доля їй їх післала. Адже коли прочитаємо спогади з того часу то мимоволі застановляє те, що всі труднощі й невгоди згадані лиш мимоходом. Навпаки — для побуту в Пинчuzі не бракує їй погідних кольорів, а потрясення, що їх довелось зазнати в Козачинську, згадані лиш із легким сумом. Авторка «Малих героїв» знай-

шла своє життєве післаництво і виповнила його своїм власним змістом.

У світлі переживань теперішніх засланив бліднуть труднощі й невгоди тодішньої дороги й примусового поселення. Груба поведінка адміністрації не виносить порівняння з нелюдською жорстокістю а спокійне проживання в Пинчузі не можна порівняти з «копанням торфу», на який була засуджена Олена Степанів. Одначе заслання на Сибір було важкою карою в тому часі, а система покарання нестерпна для людини, вихованій у рямцях законного правосуддя.

Знов у Львові

У вересні 1920 р. прибула Константина Малицька до Львова. Повних п'ять літ тривала її мандрівка в непевних воєнних умовах. Але й Батьківщина не була тією самою, як вона залишила її у травні 1915 р.

Воєнні дії відбилися на обличчі Львова. Листопадовий зрив на коротку хвилину підняв чужу заслону з цього давнього українського міста. Але пізніша облога й поновна окупація його польськими військами, погасили цей запал. Український Львів припишк у сподіванні дальших подій. Вони розгортались уже поза його мурами й добра не віщували. Після крутіжу 1919 р. прийшла ще офензива на Київ і її заломання. Існувала ще надія на дипломатичні заходи наших урядів, які піддержували 14 пунктів американського президента Вілсона. Але дійсність у краю була невідраднa. Тюрми переповнені поворотцями, та тими, що з ними місцеві поляки зводили свої порохунки. Рештки УГА за дротами чи на еміграції.

Так — це була інша дійсність. Не той трудний, але успішний, повен розмаху похід 900-тих років, не той гарячий молодечий запал передвоєнних літ. Ненависна польська зверхність, що була передше формальною, тепер стала дійсною. Твердий режим окупанта прибирав нових форм насилля. До цього треба було звикати в громадській праці, треба було шукати доріг до життя й оборони.

В тій ситуації важко було відпочити втомленій мандрівниці й набрати бадьорого духа. Але вона надто довго була відірвана від активної дії, щоб відпочивати. У першу чергу зголосилась до вчительської праці, а потім поцікавилась умовами жіночої організації.

Жіноча Громада перейменувалась у Союз Українок і вже працювала. З Горожанських Комітетів, що постали в перших місяцях польської окупації й намагались зарадити лихоліттю, що настало, поволі відпливали жіночі сили. Головна увага була дальше звернена на суспільну опіку, що її знеможена країна потребувала. Але вже відживала увага для культ. освітніх завдань, потрібно було скріплення організаційної мережі.

На чолі Союзу Українок стояла тоді Марія Білецька. Це ще більше притягнуло К. Малицьку до співучасті. Взагалі, як пише одна з тодішніх громадських діячок, К. Малицька ставилась із великим запалом до починів того часу. Так немов після довгої відсутности хотіла винагородити втрачений час.

Виринула потреба Жіночого З'їзду. К. Малицька відразу погодилась очолювати Підготовчий Комітет і вложила багато праці в його підготову. Він відбувся 24 грудня 1921 року. Прибуло багато делегаток із міст і містечок Галичини, радісне сподівання ініціаторок сповнювалось. Бо ж треба було намітити плян праці, зактивізувати членство. А головне — насвітлити тодішню політичну ситуацію, в якій українське жіноцтво повинно було знайти себе і свій шлях. Подібно, як воно сталося напередодні війни, коли воно заговорило рішучою мовою борця за волю.

Провід З'їзду перебрала Константина Малицька і врочисто відкрила його. Однією з перших точок З'їзду була доповідь Мілени Рудницької, тоді молодій діячки, що тільки стала проявлятись у лавах жіночого руху. Вона мала дати погляд на політичну ситуацію України, як підставу для дальшої праці жіноцтва. Її насвітлення окупації було таке безпощадне, що в половині її промови присутній комісар поліції перервав З'їзд.

Слідували вужчі наради жіноцтва в іншому приміщенні. Вони намітили пляни праці й ухвалили резолюції, але це не було те, чого сподівався З'їзд осягнути. Груба інтервенція влади перебила плян проводу. Активізація членства розтяглась на довший час.

У тому часі К. Малицька увійшла до Гол. Управи СУ. Провадила дальше Марія Білецька, з якою лучила її довголітня приязнь. Поволі відбудовувалась організація, поширю-

ючи свої Філії і Кружки в найдальші околиці. Але це вже була інша дійсність, як та, що її К. Малицька перед війною залишила. Тоді українська стихія, хоч і тоді гноблена й переслідувана, мала опертя в правовості австрійської монархії. А в новій окупації і цієї позірної підтримки не було, чого доказом був зірваний З'їзд.

Це важко вразило пряму вдачу К. Малицької і вона підтримувала потребу боротьби. Будучи в Управі й у черговій каденції 1922/23 рр., за головування Катрі Гриневичевої, вона вклала багато запалу й праці в дальшу розбудову організації. А в каденції 1923/24 рр. перебрала провід її, хоч звичайно не любила стояти на чолі.

І тут настало нове потрясіння. Дня 14 лютого 1924 згинула в камері тюрми при вул. Яховича Ольга Басараб, член Української Військової Організації (УВО) і скарбник Гол. Управи Союзу Українок. Це був удар, якого до тепер ще не зазнало новітнє українське суспільство. Понурими середньовічними методами заговорила влада, вибравши собі чутливу жінку-патріотку на предмет своїх знущань.

Українська громада була настільки заскочена тим фактом, що спочатку навіть не прийняла відповідних кроків для викриття того нечуваного злочину. Та це вчинило українське жіноцтво. Поодинокі члени Гол. Управи, сестра і брат Покійної добились вияснення цього смертного випадку та його жахливого тла. А Гол. Управа СУ через сестрині жіночі організації у Відні й Празі та контакти з міжнародними жіночими центральними надали цій справі міжнароднього розголосу.

Ця подія довела знов до зудару Союзу Українок із польською владою. Поліція стала кликати голову й членок Гол. Управи на вияснення й допити. Відгук, що його набрала мученицька смерть Ольги Басараб у жіночому світі, був Польщі не вигідний. К. Малицькій довелося відстоювати право СУ на оборону людських прав. І при цьому вона пізнала нового окупанта зблизька.

В цю справу вмішалась також шкільна влада. Хоч К. Малицька працювала в приватному українському шкільництві, проте в нових умовах і ці вчительські сили мусли бути одобрені. Отже з кінцем громадського року вона уступила з головства СУ, передавши його Олені Шепарович. В Гол. Управі СУ вона залишилась.

Зосталась вона там і в часі головування Марії Донцової (1926) і під час поновного головування Олени Шепарович (1927 р.) та Іванни Витковицької (1928). Щойно на заг. зборах у грудні 1928 р. Константина Малицька вийшла з Головної Управи.

Як сказано, К. Малицька вже не могла провадити й очолювати, але всією душею вона підтримувала організацію і служила їй думкою і порадою. Одначе в тому часі заіснували події, що віддалили її на якийсь час від Гол. Управи СУ та поставили оstonь тої організації.

В 1928 р. українське населення Галичини вперше взяло участь у виборах, а політичний провід висунув свої листи. В новій повоєнній дійсності голосувало також і жіноцтво. Вперше виринула перед Союзом Українок потреба закривати своє членство до якнайбільшої участі. Але й рівночасно заіснувала небезпека партійно-політичного поділу. З-поміж політичних партій найбільшими впливами користувались УНДО (Українське Національно-Демократичне Об'єднання) і Партія Українських Соціалістів-Радикалів.

У проводі Союзу Українок зарисувались тоді два становища. Обидві сторони вважали активізацію жіноцтва у виборах конечною. Але одна сторона під проводом К. Малицької не бажала зв'язувати СУ з яконебудь політичною партією. На її думку жіночий рух повинен бути понадпартійним, не повинен впливати на партійно-політичне наставлення жінок. Друга сторона під проводом М. Рудницької змагала до включення Союзу Українок у орбіту політичної дії УНДО. У часі виборчої кампанії перемогло в Гол. Управі СУ становище К. Малицької й її однодумців.

Одначе на заг. зборах СУ у 1928 р. на чолі Гол. Управи станула Мілена Рудницька, недавно вибрана посолка УНДО. Тим самим здійснилося те, чого К. Малицька побоювалась: Союз Українок, коли не декларативно, то в дійсності пересунувся під впливи УНДО. Тому на тих заг. зборах вона не увійшла до Гол. Управи, відійшли також її однодумці. Це відсунуло її на кілька літ від тісної співдії з Союзом Українок, а навіть поставило в опозицію.

Та не можна сказати, щоб К. Малицька не співдіяла в жіночому рухові або щоб ним не цікавилась. Вона була завжди в контакті з його провідними діячками й часто відвідувала

Константина Малицька

домівку Союзу Українок. Звичайно, коли заіснувала якась важлива політична подія або ситуація вимагала якоїсь акції, вона з'являлась там, де її тоді в'язали найбільш приязні зв'язки. Їй хотілось справу передискутувати, насвітлити й спонукати до акції.

Горезвісна пацифікація Сх. Галичини була таким фактом, що вкрай схвилював її пряму вдачу. Дальше великий голод 1932/33 рр., наші політичні процеси, що тягнулись «у безконечній черзі», переслідування українського шкільництва — все це постійно «мобілізувало» її сумління. Вона шукала у дружньому середовищі розв'язки на те. Поза звичним обуренням вона завжди висувала якусь концепцію акції чи оборони, бо її активна вдача не дозволяла їй безчинно приглядатись.

Деякі з таких її думок приймались в тому середовищі, де вона їх піднімала. Наприклад у 1937 р. виринула потреба викупити колишню садибу Косачів у Колодяжному, що попала в чужі руки. Константина Малицька дала почин до збіркової акції на ту ціль. У пресі появився гаряче написаний заклик до українського жіноцтва, що її започаткував. Створився міжорганізаційний комітет для тієї цілі, що не вспів багато зробити, бо його роботу перервав незабаром вибух війни.

У політичній настанові К. Малицька була завжди безкомпромісова. Виборчий компроміс УНДО з поляками в 1935 році настроїв її критично до цієї великої національно-демократичної партії, а наблизив до Союзу Українок, що зайняв тепер опозиційне становище. Вона підтримувала рішення Гол. Управи бойкотувати ці вибори.

Коли в 1938 р. польська влада розв'язала Союз Українок, це знов заактивізувало її сили. Обізвався давній її розмах і рішучість до протинаступу.

Завішення діяльності СУ сталося 6 травня 1938 р. і відносилось теж до всіх 72 Філій і 1200 Кругків організації. В умотивуванні завішення, що складалося з 10 пунктів, влада подавала ряд давніх «переступлень» між якими центральне місце займає інформація про смерть Ольги Басараб на терені Міжнар. Жін. Ради. Одначе в останніх пунктах наведено потягнення СУ проти «нормалізації політики» деяких українських партій і це було властивою причиною того кроку.

Управа Союзу Українок почала заходи протидії. Та враховуючи повільний хід правних заходів і можливість невдачі, порішено знайти нову організаційну форму, найбільш відповідну в сучасний момент. Це була жіноча політична організація «Дружина княгині Ольги». Дня 12 липня 1938 відбулась у Львові довірочна нарада, на якій ухвалено тези Дружини і вибрано Тимчасову Головну Раду. Програмова заява з'ясовує національно-політичну п'ятформу, та ролю жіноцтва в цій ділянці, відношення до релігії і церкви, до родини, до духової культури, до етики громадського життя, дальше засади суспільного ладу й господарства. Дружина кн. Ольги, як політична організація, могла розпочати своє діяння на підставі самого зголошення.

Вже 16 вересня відбулись у Львові перші сходи лівських членів Дружини. На них виголошено дві доповіді — К. Малицької про те, як постала Дружина кн. Ольги і М. Рудницької про програму цієї політичної організації. Із цього можна догадуватись, що К. Малицька не займала провідного місця у тому ділі, а була співтворцем і послідовником його. Воно їй зрозуміло, що створення окремої жіночої політичної партії не було засобом, притаманним поколінню її часу та виразником жіночого руху в її розумінні. Але воно впливало з її рішучої постави в 1912 р., коли то Жіноча Громада пішла далше «батьків народу» в своїх домаганнях. І хоч вона в 1928 р. не дала своєї згоди на підчинення СУ одній політичній партії, проте 10 літ пізніше підтримувала почин за-сновання своєї власної.

Вже 15 жовтня влада мусіла поступитись перед заходами українських чинників і відкликала своє зарядження щодо завішення СУ. Але в тому часі вже пішли заходи до поширення Дружини кн. Ольги у краю; всюди відбувались наради й віча. В грудні 1938 р. скликано першу Краєву Конференцію Д.К.О. у Львові. З'їхалося 52 делегатки з повітових клітин і підтримали думку проводу — залишити Дружину Княгині Ольги в дії — помимо відновлення СУ. Причин було багато, а головною та, що існування Дружини кн. Ольги звільнювало СУ від політичної діяльності, залишаючи їй культурні, громадські і господарські завдання.

На цій Конференції К. Малицька реферувала працю повітових клітин, вона ж проводила. Програмова доповідь знов належала М. Рудницькій. Насувається висновок, що К. Малицька справді цілою душею увійшла в це діло й присвятила йому всю свою увагу. Та провідного місця в ній не зайняла.

Невідомо, як розвинулась би співдія цих двох жіночих угруповань — Союзу Українок і Дружини кн. Ольги. Вже на Краєвій Конференції підносились голоси про виразніше розмежування завдань та недоцільність однакового проводу. Але події, що покотились швидким ходом від весни 1939 р. не дали розгорнутись цій новій жіночій організації. Вибух 2 світової війни припинив її дію, як усіх українських товариств на західніх землях.

В іншому середовищі

По своєму повороті К. Малицька головну увагу приділила школі. Просторі кімнати школи ім. Т. Шевченка прийняли її привітно; зерно, засіяне нею впродовж кількох літ, сходило ясно. У школі навчали колишні її учениці, що оточили з пошаною й любов'ю свою обожену вчительку після такого іспиту долі. Школа мала опінію найкращої з-поміж львівських українських шкіл і тішилась повагою у кругах громадянства. Кружок ім. Ганни Барвінок ще не відновив діяльності, але для цього корисно зложились умовини, бо кожній матері було честю належати там, де діяла «наша пані Малицька»!

І в цьому напрямку стала вона працювати. Нові педагогічні течії, що перехрещувались тоді в Європі, знайшли застосування в її вмілих руках. Патріотичне звучання ще посилилось у них, скріплене красою її слова у віршах та інсценівках. Нові кличі Рідної Школи знаходили в неї відгук і поглиблення. Наприклад — навчання кооперації. Поза теоретичним викладом учениці вчилися солідного та зразкового ведення крамниць та діловодства. При помочі віршів і сценічних вистав їм вціплювано кооперативні засади. Кооперативний гимн пера К. Малицької став популярним.

І справді, шкільних імпрез чи свят тієї школи досі не можуть забути її учениці! Вони приймали різні форми, щоб уникнути шаблону. Пригадується Шевченківське свято, яке одного року провели учениці зовсім самостійно, без допомоги вчителюк. Скільки тут було винахідливості й дитячої безпосередності! Або кооперативний ярмарок, влаштований на терені школи заходами наших кооп. установ але силами учениць тієї школи!

Школа ім. Т. Шевченка теж боролась із труднощами. Кружок ім. Ганни Барвінок, що провадив адміністративну частину, стояв перед дуже трудним завданням фінансової господарки. Прибутки з вкладок і шкільних оплат не вистачали на удержання школи. Тому Кружок пробував здобувати фонди імпрезами. Це були шкільні вистави, свята, ревії, а також ярмарки, що приносили дохід. Ці всі товариські зустрічі збагачував талант К. Малицької. Тексти, сценки й деклямації робили ці свята популярними. Ярмарки, що в перед-

святочному часі могли знайти покупців на харчі й печиво, діставали від бувших учениць із околиці Львова багаті подарунки. Тим способом Кругок допомагав школі, піддержуючи її педагогічний рівень і патріотичний дух.

З централею Рідної Школи теж К. Малицька відновила контакт. Була членом Гол. Управи, а в 1920, під час недуги голови, як містоголова вела установу. Працювала в Комісії для зреформування шкільного, дошкільного та позашкільного виховання. Часто підготовляла пляни навчання для шкіл РШ. Довгі роки також засідала у Видавничій Комісії тієї установи.

Кругок ім. Ганни Барвінок мав не тільки адміністраційні завдання. Ще коли його засновано (основні збори відбулись 26 грудня 1912 р.) покладено натиск на освітню діяльність, яку він повинен проводити між своїм членством. Вже в тих передвоєнних роках відбувались на його терені доповіді систематично. А тепер Константина Малицька цю ділянку праці розбудувала. В скромних шкільних кімнатах на вул. Мохнацького вітали нераз чільні гості. Поети читали свої твори, подорожні звітували про далекі подорожі, вчені реферували про свої праці. Всіх їх уміла притягнути й заохотити до виступу Управа Кругка, а властиво особа секретарки (головою К. Малицька не хотіла бути).

Ці глибоким змістом наповнені вечори притягали публіку. Хоч у місті були інші культурні та мистецькі організації, саме тут створився свого роду інтелектуальний центр. Приходили не тільки члени Кругка на запрошення, написане відручно гарним, виразним письмом секретарки. Але збирались деякі мистці, громадські діячі, приходило жіноцтво, організоване в Союзі Українок. Суворі шкільні кімнати й не вигідні шкільні лавки надавали тим вечорам дещо спартанської атмосфери. Але тут розквітала думка і плекалася віра в краще завтра, а це було цінне й потрібне у ті трудні 20-ті роки.

Здавалось також, що й Константина Малицька підноситься тут на дусі. В цьому інтелектуальному завданні Кругка вона знаходила полегшу від важких буднів і нестерпної політичної дійсности. Окружена, як і в школі, ідейними, відданими тій справі людьми, вона виявила творчу силу й винахідливість, що її така праця теж вимагала. Кругок ім.

Ганни Барвінок був її улюбленою громадською дитиною в тому часі і лишив свій слід у житті Львова.

Другою такою площиною стала для неї Редакційна Колегія «Нової Хати». Із кооп. «Українське Народне Мистецтво», видавцем журналу, лучили її здавна приязні взаємини. Кооперативу засновано на терені Союзу Українок та й окрім того з членами Управи вона була в доброму контакті. Правда, для журналу «Нова Хата» вона при його появі не виявила зрозуміння: сама ідея плекання домашнього вогнища була чужа її громадській натурі. Але гарна літературна частина й добрий рівень статей у журналі її згодом переконали. А коли внаслідок розходжень між Союзом Українок та «Українським Народнім Мистецтвом» журнал став предметом кампанії, К. Малицька станула до його оборони. Як сказано, вона завжди була там, де треба було захисту!

У 1930 р. вона увійшла до Ред. Колегії «Нової Хати». Як завжди, не бажала очолювати її. Але її слово мало на сходинках питому вагу, її бажання були вказівками. Та не можна сказати, щоб К. Малицька надавала напрям журналові. Навпаки, вона вміло увійшла в його призначення — поради-ка й приятеля української жінки — і старалась достосуватись до його програми. Її перо, що проявило себе у стільки фахових чи полемічних статтях, набрало тут м'якості й балакучості. Вона давала сильветки цікавих жіночих постатей, реферувала інтересні книжки, вишукувала старосвітські приписи, обговорювала новини жіночого руху. Віджив її давній гумор і під псевдонімом Дністрової Чайки дав кілька знаменитих гутірок. Появились нечисленні спогади з давніх переживань. Заблис її давній полемічний хист, коли треба було відповісти на зневаги польських громадських діячок.

У цьому вузькому крузі співробітниць «Нової Хати» теж оживала її постать, відпружувалась її сувора постава. Коли згодом заходами «Нової Хати» й «Труду» постав жіночий клуб із щотижневими, понеділковими гутітками, тоді вона перенесла сюди щось із своїх задумів із Кружка ім. Ганни Барвінок. Часто опрацьовувала ту чи іншу тему, а майже завжди виділа її невелика постать між публікою.

Оце були середовища, в яких Константина Малицька проявила себе в тому часі. Як ініціатор у Кружку ім. Ганни Барвінок чи як співробітниця в Ред. Колегії «Нової Хати»

вона лишила видатний слід. І сама знаходила творче задоволення у тих середовищах.

У 1937 р. Константина Малицька залишила вчителювання. Сповнилось 45 літ її вчительської праці і за тодішніми законами вчителька могла йти на пенсію. Не знаємо нічого про те, як трудно було їй прощати шкільні мури. Та даліше вчити не могла, бо в тодішніх умовах багато молодших чекало такої праці.

Т-во «Рідна Школа» нагородило її почесним членством, а журнал «Рідна Школа» вмістив в ч. 22 два відгуки пєра Софії Федорчакової і д-р Марії Деркач. Перша дала короткий життєпис із громадськими заслугами ювілятки, а друга обговорила її літературну творчість. Так скромно відмітило громадянство ювілей праці цього видатного педагога.

Друга Світова Війна

Буревій 2 світової війни струснув населенням Львова до глибини. Після короткої облоги прийшло «визволення» і його події. Хто пам'ятав тоді про старєньку громадську діячку, що доживала віку на Личакові? Школи переорганізувались, товариства були закриті. Люди поспішно виїжджали або влаштуувались, достосовувались до нової дійсности.

Залишились свояки, з якими К. Малицька завжди втримувала ширий зв'язок та давні вчительки школи ім. Шевченка. Нелегко було й прожити матеріяльно. У ту сувору зиму 1939/40 навіть добре засоблені родини відчували недостачу харчів чи вугілля. А в скромному мешканні на вул. Лісній було й голодно і холодно, бо скромної пенсії на ніщо не вистачало.

Константина Малицька теж приглядалась до нової дійсности. На заклик письменників м. Львова вона явилась раз чи два у розкішному їх приміщенні у кол. графській палаті при вулиці Копєрника. Та вислухавши промов та обіцянок кївських гостей, вона більше не з'являлась. Її пряма вдача відчула примусовість того становища і з тим пов'язану атмосферу. Навіть твердого ритуалу зібрань вона не могла перенести. Розказують, що під час оплесків у честь Сталіна, що зривали присутніх із місць, вона начебто губила рукавички й мусіла за ними згинатись, шукаючи їх на підлозі.

Деяка полегша настала тоді, коли заходами здоровних установ м. Львова відкрилась трирічна школа повитух під директурою д-р Софії Парфанович. У вчительський склад цієї школи влилось чимало українського елементу завдяки енергійній поставі її директорки. Там стала навчати рахунків Константина Малицька. Це зайняття дало їй певну опору та й матеріальний прибуток.

А цього дуже було потрібно! Бо в тому часі вже проїдились близькі їй люди: одні свояки переселились до Німеччини, а других вивезла Москва. Щораз тісніше затискувався гніт, щораз трудніше було дихати українській людині.

Вибух німецько-советської війни перервав це наглим струсом. Знов після коротких воєнних дій Львів знайшовся в новій дійсності. На цей раз пробудження було куди більш жорстоке. За нами були великі жертви большевицького насилля і невідоме обличчя нового окупанта.

Та енергія громадського організму, штучно стримана, проявила себе з повною силою. Люди вийшли на вулиці, в установи, щоб побачити себе і щось почути. Між ними була й невелика худорлява постать К. Малицької, що зразу ж згуртувала кілька жінок довкруги себе. Це були ці нещасні, що шукали своїх рідних між трупами на подвір'ях тюрми.

— Годі шукати, сказала до них Малицька. — Краще робімо щось для живих. Адже наших рук і нашого серця погребують...

В знищеному місті тоді тягнулись безконечні валки людей. Це були евакуовані, що вертались на рідні місця, залишені, що чекали дальшого відвороту армії, полонені, що встигли відорватись від транспорту. Всі вимагали спрямування, нічлігу, поживи. Ще не було в місті відповідних установ та й не відомо, чи відповіли б вони вимогам воєнного часу.

— Давайте згуртуватись, відповіла котрась. — Треба відновити Союз Українок.

— Ні, заперечила Малицька. — У нас тепер інші завдання. Творімо жіночу організацію для потреб цього часу. Краще назвімо її Жіночою Службою, так, Жіночою Службою України.

І так одного дня 1941 р. закріпилось те, що потім стало великим допоміжним чинником у відбудові нашого

життя. Організацією, що потворила свої філії по містах і містечках Галичини та проробила велитенську роботу. І то за несповних 8 місяців існування, доки новий окупант не розв'язав її, бажаючи включити жінок також у свою систему.

К. Малицька не пробула довго на чолі цієї організації. Як звичайно, вона не любила головувати й широко розгалужена організація та й переважно харитативні завдання не приманювали її. Вже в вересні 1941 р. вона передала це місце Марії Біляк, що прибула з заходу.

Але ця ініціатива і цей відрух були доказом, що в 69-літньої тоді К. Малицької спалахнув ще громадський інстинкт на вид грядучого лихоліття. Вона дала цей поштовх саме в часі і місці, коли того було пекуче потрібно. І рушила гуртову енергію жіноцтва у властиве русло.

Часи німецької окупації пройшли сіро і сумно. Правда повернулась частина її свояків, відновився гурт біля кооп. «Українське Народне Мистецтво», де було для неї дружнє середовище. Тому часто можна було побачити її невелику постать в тому приміщенні. Тим більше, що вона користалась і з харчівні кооперативи, а це в тому голодному часі мало своє значення. Отже було з ким відвести душу. Бо чимало нових кривд і безправств хвилювало її, а нове лихоліття нашого народу вона боляче переживала.

Коли знов повернулось колесо війни і советська армія наблизилась до Львова, К. Малицька залишилась на місці. Тридцять вісім років із перервою прожила вона в цьому місті, поклала тут найкращі сили своїх задумів і вчительської праці. Навіщо їй іти кудись в незнане? Правда, знов розв'язувався приязний гурт людей і свояки покидали місто. Але залишилось ще кілька душ приятелів і сотні її учениць, розкиданих по Львові та приміських селах.

Не знаємо нічого про те, як вона провела перші роки після закінчення війни. Напевно теж довелось зазнати голоду й холоду в тому невеликому мешканні при вулиці Лісній, де так було суворо просто й чисто. Але доля готувала їй ще одне радісне зайняття. Бібліотека Української Академії Наук у Львові, де була директоркою д-р Марія Деркач, притягнула її до зладження бібліографії української дитячої літератури. І так К. Малицька увійшла знов у ділянку, яку любила все своє життя, у світ уяви української дитини.

Бібліографію вона виконала точно й сумлінно, як усе, що робила. Треба припускати, що в тій праці відпочила душею, перегортаючи сторінки поживклих дитячих книжечок та журналів.

Нещасливий випадок прискорив її смерть. У січні 1947 року ідучи з роботи, вона поховзлась і впала на Лісній вул. близько свого дому. При цьому зломала ногу. Пролежала довгий час на холодній землі, доки люди її не підібрали. Із цього вив'язалось запалення легенів.

У хворобі доглядали її друзі. Однією з них була давня її співробітниця зі школи ім. Т. Шевченка Стефанія Пашкевич. Сама самотня (недавно повернулась із довголітнього заслання) вона віддала їй всю увагу своєї глибокої, суцільної натури. Була біля її ложа й Олена Степанів. Злучило їх у спільному почині велике діло, а тепер Константина Малицька привітала її лиш очима, бо говорити вже не могла. Були й інші біля неї, ті, що з ними вчила або ті, що їх навчала.

На їх руках Константина Малицька закрила очі. Хоч самотньо прожила все життя, проте мала в хвилину смерті потіху присутності близьких, дружніх людей.

Похорон її стягнув велику кількість людей. Прибули товариші праці, було багато учениць. Нагробної промови не було але кілька теплих слів про неї — педагога сказала Олена Степанів. Поховали її біля матері ,яку вона так віддано любила.

А тепер станув на її могилі пам'ятник. Із суворого граніту, що нагадує прямоту й непохитність її вдачі. Позначений хрестом, в ім'я якого вона діяла, хоч цього ніколи не маніфестувала.

ЛІТЕРАТУРА

Степан Ріпецький: "Українські Січові Стрільці, визвольна ідея і збройний чин", В-во Червоної Калини, Нью-Йорк, 1956.

Олена Степанів: "Напередодні великих подій". В-во "Червона Калина", Львів, 1935.

Річники журналу "Нова Хата" 1930 — 1939.

Річники журналу "Жінка", Львів, 1935 — 1939.

М. Ф.

ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ КОНСТАНТИНИ МАЛИЦЬКОЇ

Ім'я Константи́ни Малицької у нас відоме, та не в такій мірі, як воно на це заслуговує. Літературні праці письменниці, її численні статті, спогади, вірші, розкинені на сторінках журналів і часописів, ще дуже мало відомі нашому загалові. К. Малицька належить до письменників, що не тільки оспівують життя та перетворюють його в мрії, але творять його та відгукуються на всі події словом та ділом. Вона належить до тих письменників-громадян, що стають до роботи при кожному станку, і з думкою, «що на тобі мільйонів стан стоїть, що за долю мільйонів мусиш дати ти одвіт».

Ми знаємо Константину Малицьку — Віру Лебедову — як улюбленицю маленьких читачів. Знаємо її, як незрівняну виховницю, що з ранніх літ різьбила характери дітей — та гартувала їх у почутті обов'язку праці для свого рідного народу. Знаємо її як невтомного будівничого нашого життя, повного запалу й віри в успіх роботи. Знаємо її як непохитного борця за права людини на всіх відтинках боротьби, яку зводив у наш трагічний час український нарід. Боротьба за мову, за школу, за землю (селянські штрайки), за право (вибори), за університет. Сецесія студентів і кривавий крик пімсти за пролиту кров в 1908 р. — і трагічні події після 1918 року від жахливої смерті жінки в мурах темниці по масові суди — всі ці події закріпила вона словом.

Мало знаємо її як гумориста, що сміється з наших дрібних і великих хиб — то вона скрилася за псевдонімом у річниках «Комаря» і «Зиза».

Не знаємо тільки її власних радощів і смутків, і терпінь. Рентгеновим промінням освітила цілу велику добу нашого життя — сама ж на своїх ранах «стискала залізний панцир» так туго, що ми не почули ні одного її зітхання, ні нарікання, ні крику.

Початок її літературної творчості, це 1896 рік. В дитячому журналі «Дзвінок» під прибраним ім'ям Растик появляються перші її твори, як початок її багатой творчості, присвяченої дитворі. Скільки прекрасних перлин своєї душі вложила в цю працю Константина Малицька, можна буде оцінити тоді, коли її твори появляться окремою збіркою, бо досі розкинені вони по річниках «Дзвінка», «Молодої України», «Світа Дитини» й інших дитячих журналів. Підписувалася теж псевдонімом Стефан Горський.

Ділянка дитячої поезії у нас досить занедбана. А дитина дуже вразлива на поезію. Вона любить різноманітний ритм віршів — він тішить її, як її власні рухи, в'язана мова дивує і чарує, а наука лягає глибоко в душу, як основа майбутнього світогляду.

Константина Малицька вміє дібрати тему і ритм, вміє пов'язати слова у цікаві, а легкі рими, вміє кинути золоте зерно науки. Темою її віршів дитяча кімнатка, а в ній добрі батьки, звірятка, птачки, ляльки, далі школа, прогулька, ярмарки, вакації, свята, пори року — вкінці визначні люди, що боролися за правду, легенди з життя святих. Вона вміє зв'язати нерозривним вузлом життя дитини з життям як не цілого народу, то громади, серед якої дитина живе. На подільських ланах, під час виборів — куля забила дитину, а поетка заспівала «Що сонечко бачило» («Дзвінок» 1908, ч. 10), пролунав постріл 12 квітня 1908 р., вона розказала дітям казку: «Казка наших днів». З любов'ю співає про «Рідну землю» («Дзвінок» 1907 р., ч. 4), «Рідну Школу» («Дзвінок» 1907, ч. 11), про наших поетів Шевченка («Дзвінок» 1907, ч. 5), і 1908, ч. 5) і Шашкевича («Дзвінок» 1911, ч. 6). Кожна визначніша подія в школі в часі 30-літньої учительської праці в Рідній Школі — оспівана віршом, чи зображена у сцені. Чи то приїзд визначної людини, чи дитячий ярмарок, чи свято, чи забава — все це огривала вона своїм великим серцем. Деякі її пісні як «Чом, чом, чом — земле моя» і «Гей там дівтора руська йде» — стали вже власністю народних мас.

Особиста лірика, лірика почувань займає в творчості поетки дуже мало місця. Поетка не виявила в слові і ритмі своїх душевних хвилювань. Вона, людина твердого обов'язку і праці, щоденного систематичного зусилля, не мала нових композиційних засобів для їх виявлення. Може і свідомо

принесла вона свій талант на службу ідеї і праці. Тому в її творчості нема слідів конфлікту між обов'язком праці для громади і службою для мистецтва, як у Лесі Українки («У пуші»), нема жалю за невиспіваними піснями, як у Франка. Малицька не вбирає у вірші свого болю та жалю, хоча тоді певно була б вона більше відома, бо як казав Гайне:

«Як я про свою говорив вам печаль
Ви всі позіхали й мовчали,
Коли ж в красні вірші убрав я свій жаль
Ох, як тоді всі вихваляли.»

Уривки своїх особистих переживань — склала вона прозою у своїх споминах. Дуже цінні її спомини з дитячих літ («Нова Хата» 1930, 5), з часів учительської служби на Буковині («Н. Х.» 1934, 9), з Сибіру («Н. Х.» 1931, 1 і «Діло» 1937 з 27. III. (д)). З них пізнаємо її як людину. В Константи́ни Малицької переважає громадська лірика. Теми й мотиви подібні як у дитячій ліриці; багато описів природи, сатири, гимнів. Її хвилювали великі події наших днів — і їм дала вона вираз у своїх піснях. Пісні її послужили темою для композиції — Стеценка — Кантата на мужеський хор — Ярославенка — січові гимни і Гриневецького — кооперативний гимн. Прекрасний її віршик п. н. «Сніг»:

«Стелить сніг, стелить сніг
Білі коври нам до ніг;
Легкий, ніжний мов той дух
Лебединий сиплесь пух.
Сніг! Сніжок! біленькі цвіти
Вкривають чорні, голі віти,
Як весною, на яри!
Падай снігу срібний, чистий,
І в м'який свій плащ пушистий
Світ — природу обтули!
Все побілять твої руки
Навіть чорні галки й круки
Голубами стануть всі
І понурі, довгі ночі,
Що зима їх цар волочить
Заворожиш в ясні дні.

Тільки крові — що невинно
Точить ворог з нас невинно
Не побілиш снігу — ні!

Найбільш відомою є її збірка оповідань для дітей «Малі герої», що дочекалася вже двох видань 1899 р. і 1906 р. Ці «малі герої» з-перед 40 літ все ще цікаві для сучасних дітей. Мала, розпечена Ніля, що рішилася покинути батьків, щоб піти до рідної «руської школи», гордий гуцулик, що постояв за честь свого погордженого племені, «збунтована шістка» дівчаток, що зреклася нових суконок на ціль викупна селянських ґрунтів, маленький Олекса, що навіть хотів продати себе, щоб викупити землю, вдячна дитина, що з нараженням здоров'я здобуває учительці квіти, «боягуз», що

А як полінеми. Ми від нас
В зинія ковє, в широкій свєтї,
Не їм сєрени видираї,
Мо вкрив єї розкоші цовїї.
А в їм дорїтку заверїсаї,
Мо зог ієрнїєї і вафка
Та іовєдє тїєдє крізе їруд
В країну їравдє і добрі.

На єїомих дорозї свєтї
Вїсєсає

Конст. Мамцєкє

У Львові 19¹²/_{IV}09.

Вірш Константи́ни Мамцєкєї описаний її рукою в альбом
учениці Савити Попович.

у важній хвилині життя стає справжнім героєм, дівчинка, що поборює в душі приманчиве бажання пімсти, дитина, що виявляє свою провину, щоб другий не потерпів кари, добра дитина, що великим зусиллям волі й відваги рятує матір від смерти, хлопчина, що стає проти цілої громади в обороні слабшого — жида, добра товаришка, що виреклася для біднішої веселих вакацій і малий герой науки, що в холоді й голоді пнеться до знання — це постаті її героїв. У всіх них героїстство родиться в душі, деколи після великої боротьби з самим собою, родиться з любови до людей. Нема ні одного героїстства для амбіції, для слави, для здобуття влади над другими. Це героїстства великого серця, а не фізичної сили. Навіть мистецький талант має у авторки менше вартости, коли він розвиває тільки егоїзм і жадоби похвал. (Опов. «Серце»). Любити людей і вміти жертвувати собою для загального добра — це кличі, які проводила в своїх творах Константина Малицька. Крім «Малих героїв» дала вона теж дітям веселу книжечку «Чистенький і Юрза Мурза», Львів 1932.

Дві невеличкі збірки на педагогічні теми — це «Мати» — нариси з нашої домашньої педагогії, друковані в «Учителі» 1902 р. «З трагедій дитячих душ» — друковане на сторінках «Промінь» 1905 р. і у Вашківцях 1907 р. в Бібліотеці «Проміня». Вони ще досі живі — ті всі типи «мамів» — що їх змалювала перед 40 роками Константина Малицька.

Дві селянки, чотири інтелігентки й одна жидівка зрівнялися в нерозумній, совиній любові для дітей. Авторка глузує з тих матерів, влучно підбираючи контрасти між їх словами і ділами у вихованні.

Глибокі, зворушливі трагедії, навіяні життєвою правдою, у збірці «З трагедій дитячих душ». Від часу, як Еллен Кей впімнулася за дитиною — у світовій літературі появилася багато творів на цю тему. Повісті, новелі, драми голосним криком голосили про дитячу кривду. В нашій літературі — Константина Малицька з великим розумінням і відчуттям змальовує трагедію дитячих душ. Великий біль пережив малий «Син дефравданта», коли мусів дізнатися про злочин свого батька, в оп. «Мужицька дитина», мала, бідна Домна старається дорівняти у чистоті — панським дітям та це їй не під силу. Велику трагедію розчарування в батьках переживає хлопчина в оповіданні «Гріх» і дівчатко в опов. «За про-

вини батьків», а зневіру у приязнь паничів малий довірливий мужицький син Василько. Вперше в нашій літературі торкнулася вона проблеми мачухи, що ніяк не може здобути серця своєї пасербиці, бо вона перепоєна пересудами казок і пересадно виплеканим пієтизмом до покійної — незнаної матері. Нарис «Пісні» Л. 1908 — це апотеоза колискової пісні, що між усіма родами пісень, здобуває собі перше місце.

Не можна поминути і дитячих сенок, що їх довгі роки грають наші діти на своїх шкільних святах. Ось вони: «Візьми його на село», сценка в 1 дії. «Пуста цікавість» в 1 дії («Дзвінок», 1933), «Вінок на могилу Тараса Шевченка» («Дзвінок», 1903 і 1905) та окремим вид. 1914 р., «Вифлеємські діти» (сценічний образок на 1 дію Л. 1936), «Під нову зорю» Л. 1936, «Святий Микола» («Дзвінок» 1907 і окремо 1914), «В лісі», фантастичний образок («Дзвінок» 1908/9), «Велика виграна», комедійка в 3 діях, «Русалка Дністрова», сценічний образок у 2 діях («Дзвінок» 1911 і окремо 1914), «Козацькі діти» в 2 діях, Л. 1914, «Вифлеємські діти», сцен. образок на 1 дію, Л. 1936, «Під нову зорю» Л. 1906 — новорічний образок з подій революції 1905 р.

У всіх цих сценках навчає вона дітей пізнавати своє минуле, любити своє рідне і гартуватись до боротьби за кращу долю свого народу.

Крім оригінальної дитячої літератури, придбала вона на нашій літературі багато цінних перекладів. У «Дзвінку» стрічаємо переклади з Амїчіса, Ля Фонтена, Пушкіна (Золота рибка), Лермонтова. Окремим виданням вийшли книжки: «З життя звірят», 1905, Сельмер Агот Гемс «На далекій півночі» Л. 1907, Топеліус — «Дар морського царя» Л. 1927, Берте Елі — «Маленькі школяріки п'яти частин світу» Л. 1908, і Гарін-Михайловський — «Дитячі літа Тьоми» — «Нова Хата» 1929 і окремо в виданнях «Рідної Школи» Л. 1929, Гойт Бренер Е. — «Маленька вдова» Л. 1932.

Журналістична праця Константи́ни Малицької — це побіч літератури для дітей найбагатша ділянка її творчости. Від більшої статті в «Учителі» в 1900 р. ч. 23 - 24 п. н. «На межі 20ст.» — вже 37 літ відгукується вона живо на всі події нашого життя. Усе багатство життя нашої країни, з його красою, протиріччями, трагедіями, відзеркалюється в її статтях. Мало є подій, на які не зареагувала б її відзивчива душа.

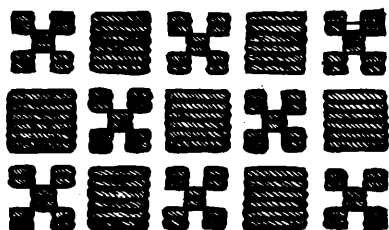
Вона учителька і найбільше цікавлять її педагогічні проблеми. Вона як Діоген — шукає людини, людини цілої. «Чоловіка шукаємо — не Іберменша, котрий би з висоти свого духового аристократизму глядів згїрдливо на глупу товпу, не потентата волі, в котрого грудях світить віща зоря его судьби, котрий сліпо вірить у свою місію і топче залізною стопою усякі перепони — ані істот нам не треба, — котрим надмірний приріст серця ослабив енергію чину, котрі чують за мільйони, а не годні і для одиниці нічого зділати. Людини нам треба — гармонійної людини». І вихованню такої людини — серед свого народу посвятила вона своє життя. Статті на педагогічні теми містила вона в «Промені», що його редагував на Буковині Іван Герасимович. Там порушені такі теми: «Народна руська школа і руські вчителі в Галичині», «Війна а школа», «Сум сучасної хвилі і его відгомін у діточому світі» («Промінь» 1904), «Народне руске учительство, школа а духовенство» («Промінь» 1905), «Діточа книжка» (педагогічна казка), «Діти», «Відгуки життя» («Промінь» 1906), «Кілька думок про виклади і відчити для селян» («Промінь» 1907), «Ще про українські приватні школи і українське народне учительство» («Діло» 1912, ч. 255, 1913, ч. 154, 155), «Суспільна опіка над дітворою і молоддю» — Альманах «Жіночої Долі» 1928, «Дитячі садки по наших селах» — «Н. Х.» 1930, ч. 20 і багато ще статей в «Учительськїм Слові», «Рідній Школі», «Назустріч» й інших.

Побіч Софії Русової — Малицька в нас найкращий знавець дитячої душі, хоча обставини життя й праці не дали їй змоги весь багатий досвід зложити в наукову систему.

Другою ділянкою її великих заінтересувань є жіночий рух. Вона обстоює право жінки на самостійну працю, але ідеалом жіночости є для неї мати. Цікавить її розвиток жіночого руху, жіночої преси. Її накладом вийшла брошура «Жінка в давній Україні», сама написала книжку про жіночий рух. Про жіночу пресу писала в календарі «Жіночої Долі» в 1929 р. — а від часу, коли стала членом редакції «Нової Хати» — це є від 1930 р., забирає голос у всіх найбільш актуальних питаннях. Пише багато на літературні теми, подає звітлення про цікаві книжки — та начеркує силуетки наших письменниць та діячок. Писала про Марусю Вітрову «російську революціонерку, з українського роду, що згинула

трагічною смертю в царській тюрмі («Н. Х.» 1936, 4), про Анну Павлик («Н. Х.» 1928, 1), Марію Грінченкову («Н. Х.» 1928, 1), Софію Русову («Н. Х.» 1929, 12), Ольгу Бачинську («Н. Х.» 1935, 24), Іванну Вітковицьку («Н. Х.» 1934, 3), Галю Матвійчукову («Н. Х.» 1931, 5), Є. Ярошинську («Промінь» 1904, 21), про Олену Січинську в «Світі» 1928, 9 - 10. Все підкреслювала їх велику любов і труд.

З журналу «Рідна Школа»,
Львів 1937, ч. 22, стор. 322 - 324.

Іванна Петрів

ПЕДАГОГ

Щоб оцінити педагогічну вартість вчительки Константини Малицької, треба було б мені в тому часі, коли я була її ученицею, дивитися на неї очима зрілого знавця педагогічної справи, а не очима 15-літньої дівчини. Я дивилась тоді на неї так, як дивиться учениця на вчительку, що має бути для неї авторитетом. Я шукала в ній предмету наслідування, шукала в неї чогось для формування моєї особовости. Не думала тоді про її методи навчання, чи про її педагогічний підхід. Я бачила тоді в ній щось, що мені імпонувало, що мене поривало і що мене заохочувало до праці над собою. Те щось, це була її духовість, це був її вроджений і тільки їй питомий, її своєрідний підхід. І тільки сьогодні, з перспективи більш як пів сторіччя, коли дивлюсь на неї крізь призму мого 50-річного педагогічного досвіду, бачу її справжню педагогічну вартість.

Вона була моєю вчителькою тільки один рік і цього було досить, щоб залишити слід на особовості не тільки моїй, а й тих усіх, що їх вона тоді виряджала у світ. Ми були тоді в дев'ятій класі, себто у п'ятій виділовій. Це була остання й найвища класа виділової школи ім. Т. Шевченка у Львові. Міські виділові школи кінчилися на третій класі. Школа Т. Шевченка мала п'ять виділових, дев'ять років навчання і завершувала тоді освіту дівчат, що не думали про дальші студії. Але Константина Малицька не дозволила нам на тому закінчити освіту. Вона нас усіх, а було тоді в цій найвищій класі біля двадцять, вислала до вступного іспиту на перший рік Учительської Державної Семінарії. Вона переконала нас, що здобувши звання вчительки, станемо незалежними від усяких життєвих та світових примх, а ще більше переконала нас, що український народ потребує українських учителів. Працюючи по українських селах зможемо розбудити наші селянські маси та освідомити їх національно. «Свідома маса

— це непереможна армія» — говорила, виряджаючи нас до іспиту.

Вона була мала ростом, худорлява, невродлива й аж надто скромна у своєму вбранні, а це згідно з вимогами педагогії вказувало б на те, що вона не матиме успіху, як вчителька, від якої теорія педагогії вимагає поставности та гарного зверхнього вигляду. Теорія в цьому випадку помилилась. Малицька була тоді для мене зразком учительки. Вона видавалась мені високою, милою, ну, прямо такою, якою я хотіла б бути. Це задивлення в неї було слідне в усіх моїх шкільних товаришок. Цей якийсь назбагнутий чар, не вроди і не зверхнього вигляду а її промінної духовости мав великий вплив на нас, тим більше, що ми бачили, з якою пошаною відноситься до неї цілий учительський збір.

Як вона проводила з нами лекцію? Її лекція для постороннього глядача була б на перший погляд незамітною. Щойно приглянувшись поведінці й реакції учениць можна було пізнати вплив її небуденної особовости на клясовий гурт і на кожному з нас індивідуально.

На перерві дівчатиська-шибеники, а всі ми були такими, розсміяні, розспівані, розгаласовані, світу Божого не бачили поза своєю молодою радістю. Нараз радісно-шанобливий вигук «наша пані йде»! Мов на кивок чародійної палички всі змовкали і повагом займали свої місця. Не зі страху, як буває перед строгим учителем, а з якоїсь дивної пошани до цієї вчительки. Всі наші вчительки й учителі діставали від нас прізвища, але Малицька була «наша пані». Не було в нас відваги, а то й потреби надати їй якесь прізвище. Вона була для нас «наша пані» і в цьому крилася наша пошана до неї.

Малицька ввійшла в клясу, огорнула нас усіх одним поглядом і привітала ледь помітною усмішкою і ця усмішка розяснювала її чомусь завжди сіре і сумне лице. Ця усмішка надавала тон цілій лекції, створювала спокійну атмосферу. Ця химерна усмішка, це була вся її ніжність для нас. Не маючи власної родини й дітей, вона не давала нам поза нею материнського тепла, але нам було добре з нею.

Вона вчила нас української мови й літератури, педагогії та дещо з розвитку психіки дитини. В нижчих клясах вчила теж математику й фізику. Лекція у неї складалася з контролю вивченого попереднього матеріалу і тут вона була

Константина Малицька з представниками й учителями Т-ва "Рідна Школа"
Сидять у першому ряді — з ліва до права: Євгенія Пашкевич, Марія Ліцимська, Олена Прокеш, Стефанія Пашкевич, Маркіян Терлецький, Константина Малицька, Володимир Кузьмович, Володимир Радзикович, Строконь, Софія Федорчакова. Сидять у другому ряді — з ліва до права: Меланія Цегельська, Ляоня Гарасимович, Леонтій Домбровський, Ірина Мриц, Кучер, невідомий, Олена Рігель. Стоять у третьому ряді — з ліва до права: Ася Бзерська, Врецьона, Дора Ліцимська, Степан Полхмурський, Марія Заячківська, невідомий, Ярослав Кузьмів, Макітра, невідомий, Степанчик.

вибаглива а навіть строга. Далі слідував виклад нового матеріалу, що його проводила завжди стоячи за столом. Вона панувала над нами і не розсівала нас зайвою жестикуляцією. Бачила нас усіх разом і кожную зокрема. На її лекції увага була чимсь зовсім природним і було неможливо думати про щось іншого. Ми бачили тільки її і чули тільки те, про що вона говорила. Третя частина лекції — це було, як тоді казали, «відпитування нової лекції». Вона ставила питання так, щоб збагнути власну думку учениці на дану справу. Сьогодні в школах це називають — «дискусія». І це була найцікавіша частина лекції, бо не бракувало там і гумору. Тоді дзвенів сміх дівчат, а на обличчі «нашої пані» тільки та химерна усмішка, що нас успокоювала і не давала вийти з рейок.

Дуже багато ваги прикладала до письмових праць учениць. Вона давала нам доволі багато часу на шкільні письмові праці. Слідкувала цілий час за рухом наших пер і мабуть із того пізнавала хід і справність наших думок. Нераз ставала непомітно позаду учениці. Одного разу, коли я відчула, що вона стоїть за мною, я сповільнила своє писання і старалась виводити букви каліграфічно, бо почерк мого письма був поганий. Вона тоді сказала: «Не затримуй думки на буквах! Висловлюй думки вміло, а не каліграфуй, бо думка, як пташка — втече».

Вона знала кожную з нас наскрізь, знала наших батьків і обставини, що серед них живемо. Робила це непомітно, але ми відчували її піклування. Вона ніколи не виявляла нам особливих ніжностей, а проте ми знали, що вона нас любить, що вона докладася всіх зусиль, щоб нас виховати якнайкраще. Вона знала, в котрої з нас не було вдома бібліотеки чи відповідних книжок і можна було бачити, як кожного дня ішла до школи з оберемком книжок для нас. Пам'ятаю кожного разу, як я ішла до канцелярії, щоб віддати позичену книжку, відчувала трепет у душі, бо там був строгий іспит із прочитаного.

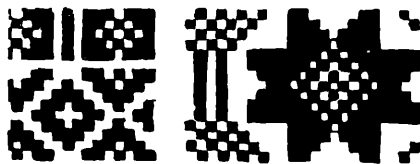
Нераз бачили ми її незадоволеною з нашої праці. Тоді її обличчя темніло, очі в'їдалися десь глибоко в наші душі й ми зашарівшись, спускали очі вниз. Це була найбільша для нас кара. Пам'ятаю, як одного разу виведена з рівноваги якимсь нашим учнівським промахом, вона кричала на нас своїм сильним альтовим голосом і лаяла нас від «смаркуль» по-

чавши а на «шибениках» скінчивши. Ми горіли від сорому, а ще більше від прикрости, що їй заподіяли.

Між ученицями не робила ніяких різниць, всі були для неї однакові. Суспільне походження учениць, їх врода чи багатство не грали в неї жодної ролі. Від талановитих вимагала дуже багато, менше здібним допомагала. Всіх старалася підтягати вгору. Як треба було щось особливого сказати котрійсь з нас, — виганьбити чи похвалити, чи допомогти матеріально, звільняючи зі шкільної оплати, вона це робила так, щоб інші учениці не знали.

Її педагогічний вплив сягав і поза школу ім. Т. Шевченка. Вона знала в котрих польських школах є українські діти, вона знала й тих дівчат, що після 14 року життя покидали школу й або залишались удома няньчити менші діти або йшли вчитися ремесла. Вона спрямовувала їх у відповідні руки та відтягала їх від впливу вулиці, вказуючи їм громадську працю в читальнях «Просвіти», в Пласті і т. д.

Школа ім. Шевченка була всеж таки улюбленим місцем її праці а турбота за інтелектуальний розвиток і моральне виховання її учениць була турботою цілого її життя, затемнюючи дбання про власне існування.

ІЗ СПОГАДІВ К. МАЛИЦЬКОЇ

К. М.

З ДИТЯЧИХ СПОМИНІВ

Це було вже давно, дуже давно. У той час була я ще зовсім малою дівчинкою. Уміла вже читати і писати, але про Шевченка не знала нічого — не вчили про нього в школі а і вечерниць в його честь не святковано ще тоді так прилюдно і величаво як нині. І ось про нашого Кобзаря дізналась я не з книжки, а зовсім принагідно... під шопою. А сталося воно так:

У моїх родичів мешкало разом із братами ще двох старших хлопців-гімназистів. У свята і неділі сходилися до них ще й другі товариші й всі разом училися, читали, розговорювали. Все те зачувала я лиш крізь двері, бо в середину не пускали нікого в час своїх зборів, і цілий свій кружок держали в тайні. До моїх цікавих ушок долітали з їх кімнати тільки слова пісні і поодинокі відривки розмови, мені зрештою незрозумілі.

Та ось одного разу таки вдалося мені підглянути і почути дещо більше. Це було при кінці березня якось у неділю. Зраня вже завважила я, що мої братчики і їх товариші лагодяться до чогось у своїй кімнаті — але відтак забула про те, бо мама виправила мене на цілий день до бабуні. Пізно вечором поверталась я зі слугою домів, та вже перед домом позсталася з нею і перебігла сама подвір'я, прямуючи в хату. Аж ось по дорозі нова обставина звернула на себе мою увагу. В старій шопі, що стояла кінець нашого просторого саду, побачила я світло, що пробивалось крізь шпари. Це зацікавило мене вельми, бо в шопі злавна нічого не складано і пустою стояла весь рік, хіба літом заходили ми діти бавитись до неї. Але тепер вечером хто міг там чогось шукати? Я зазирнула крізь вікна в хату, чи всі дома — в кімнаті хлопців було темно, мами десь також не було. Я змалку була відважна, так і тепер без страху перебігла сад і станула під шопою. Двері замкнені, але я почула з середини голоси моїх

братів. Сіпнула дверми, та знать були чимсь приперті, або може серед співу, що саме тепер залунав у шопі, не почули, як я добивалася. Я припала до вузької шпарки, та не багато побачила. А мені таки доконче хотілося за всяку ціну підглянути, що діється в середині. Я обійшла шопу довкола, і нараз прегарна гадка прийшла мені до голови. В задній стіні вгорі було закратоване віконце, а з того боку також припірав до шопи горбок, висипаний над картоплями. Не надумуючись, видряпалась я нагору. В ховзькій від недавнього розтопу землі тонули мої малі черевички по холявки, а раз треба було таки рученятами запертися об землю і рачки лізти. А все таки я щасливо станула під віконцем. З середини було воно закрите грубою плахтою, але відхиляючи її зправа і зліва, могла я все гарно бачити, будучи сама непоміченою. Якраз проти мене на стіні шопи висів якийсь великий образ, украшений зеленим вінком соснини, в котрім повтикані були синьо-жовті кокарди. В кутках стояли цілі соснові дерева, а й долівка була також посипана зеленими галузками. Над образом яснів на прозорім жовтім папері великими синіми буквами напис: «В своїй хаті своя правда і сила і воля!» Я пригадала собі, як Данько вирізував недавно такі букви в своїй кімнаті — тепер вони так прегарно відбивали, освічені з-заду маленькими свічечками. В шопі були самі учні — стояли або сиділи, де хто попав: на старій бричці, на колодах, на драбині і на однісінькій лавці. В цій хвилині виступив наш Zenko на середину і станувши перед образом, почав щось відчитувати з зошита, звертаючись від часу до часу до портрета. З його бесіди зрозуміла я стільки, що на образі представлений Шевченко, поет український, що він малював і писав вірші, що відтак мучився у неволі і похований на високій горі над Дніпром.

На моїй стійці було мені дуже невідно. Ховзька земля усувалася раз по раз з-під ніг, ноженята терпли і я мусіла кріпко держатися руками за перехрестя, щоб не впасти. А таки не хотілось мені сходити з горбка, бо саме тепер почали грати на скрипці і співати, а відтак один зі студентів віддеклямував вірш Шевченка, що починається словами: «Давно те діялось...» Не все я там тоді зрозуміла, але чогось — сама не знаю чого, — зібралось мені на плач і заки декляматор докінчив вірша, я вже тонула в сльозах. Так мені чогось жаль стало того поета, що «у бурянах співав і плакав». Захоплен-

ня, що панувало там внизу між хлопцями, перейшло й на мене — якесь незнане тепле почування, любов до того Шевченка, що стільки витерпів, любов до України обгортала мою душу. Дрібний дощик став росити надворі, але я не зважала нінащо, постановила вистояти до кінця.

Тепер настала вельми торжественна хвилина: всі повставали зі своїх місць і мов з одних грудей залунав народний гімн: «Ще не вмерла Україна...». Цю пісню вміла і я і мала велику охоту прилучитися до хору, та боялася зрадитись у своїй кривці. Але таки не судилося мені вийти незаметно. По відспіванні пісні почав один зі старших студентів роздавати щось між других, всі прочі стовпилися в гурток довкола нього. Я хотіла доглянути краще, що це у них такого — та саме в цій хвилині слабке перехрестя віконця вирвалося мені з рук, завішена плахта полетіла вниз до середини — а я стративши підпору, зіснулася на землю у болото.

Першою моєю думкою було втікати, заки хлопці мене відкриють — стид перемагав біль, — що його завдав упадок. Але вже було запізно — з-за угла шопи висунулася чорна тінь і придавлений голос спитав нишком: Хто тут? Я мовчала, причаївшись. Та ось шарнув сірник і перед мною в світлі стояв Зенко, а за ним його товариші. Моя заболочена осібка була для них чималою несподіванкою. Перший Зенко хопив мене грізно за рукав і сикнув: «Ти що тут робиш? підслухувала? а-а?» — Але на такий закид гордість взяла в мене верх, і я сміло поглянула всім в очі і твердо промовила: «Я слухала а не підслухувала. Не бійтеся, не зраджу вас перед ніким». По цих словах зібрала я свою заболочену сукончину в руки і гордо як царівна перейшла попри хлопців.

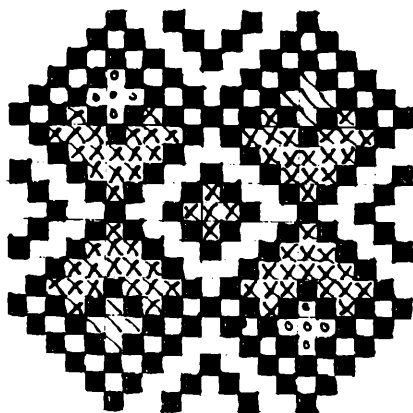
Мама мала того вечора чимало роботи, заки привела мою гардеробу до порядку. — Але й моя головка чимало натрудилася, заки передумала все що тієї днини я пережила і переслухала.

З того часу минуло багато літ. Пам'ять Шевченка стали обходити прилюдно по всіх закутинах краю, не криючись з його творами і гадками.

І авторка цих споминів рік-річно бере участь у врочистих обходах Шевченківських — і самій доводилося говорити про Кобзаря у ясно вбраній залі перед численною, святочно настроєною публікою — а все ж таки ніколи так га-

ряче не билося їй серце, ніколи так живо не відчувала вона поваги хвилини, як саме тоді, коли маленькою дівчинкою стояла під віконцем шопи на дощі й болоті й перший раз прислухувалась, як школярі поминали безсмертного поета.

«Дзвінок», Львів 5 марта 1903, ч. 5.

Константина Малицька

НА ФІЛЬМІ СПОМИНІВ

Моє знайомство з Буковиною датується з року 1903, коли то замість іти на заслання до Беча на захід, перенеслася я добровільно на полудне. Переді мною були вже там деякі вчителі-галичани, бо тодішній шкільний інспектор, незабутньої пам'яті Омелян Попович, радо в тому часі приймав галицьких утікачів. І так у половині вересня 1903 року складала я вже по-німецьки в кіцманському старостві службову присягу на вірність цісареві й потомкам з його крові. Склалося так, що старостою в Кіцмані був тоді поляк і в його руки попало моє по-українськи писане і дуже гостро про галицькі шкільні відносини зредаговане подання, но — але він міг тільки покивати над ним головою, а в очі погратулював мені гарних свідоцтв і дуже прихильної оцінки станиславівського інспектора.

Посаду дістала я відразу стала при 5-клясовій народній школі в Лужанах під самими Чернівцями, на залізничному вузлі до Кіцманя і Заліщик — як всі мені казали, одна з найкращих посад. Буковинці дивувалися, як саме галичанка-уніятка могла туди потрапити. По дівочій виділовій школі в Галичині не видалась мені лужанська мішана школа дуже гарною, але зате подобалась мені свобода рухів і народньої праці, яку мало буковинське вчительство. Школи скрізь по селах були великі, гарні, добре вивінувані в шкільне приладдя й бібліотеки — примус шкільний дуже точно виконуваний. Народ сільський сміливіший від нашого, прихильний до школи, цинив працю вчительства більше, ніж у нас. По Галичині, де найневинніші промови на вічу чи концертах відбивалися сейчас відгомоном у польських і қацапських газетах — по Галичині, де народній учитель, хочачи працювати в читальні, мусів заходити до неї окружними стежками, свобода, яку мали буковинські вчителі, мило мене вражала. Вони не тільки могли, але мали наказ від інспектора Поповича працювати і поза

школою в читальнях, щадничих касах, Січах. А Січі якраз тоді виростали скрізь по Буковині, гей гриби по дощі і ми майже щонеділі десь ходили або їздили на святочне відкриття. І те, що ми прилюдно машерували серединою села під синьо-жовтими прапорами, співали «Не пора», «Ми гайдамаки», «Гей, не дивуйтесь», що посол Трильовський гостював у мене і збирав у моїй хаті нараду й ніхто за це не доносив на мене нікуди, що пан староста Краль брав участь у нашій українській аматорській представленні, що місцевий православний священник не ворогував на мене уніятку за працю в читальні, не боявся моєї «пропаганди» — усе те так різко відбивало від мого попереднього життя в Галичині, що спершу закрило всі інші темні сторони Буковини. А були й темні сторінки.

Мої товариші-вчителі в Лужанах були свідомі й активні українці й вельми щиро відносилися до мене: Петро Ілюк, Ангелина й Іван Бережани. Зате управитель школи Орза, змосковщений румун чи зромунізований москаль, був людиною дуже малої інтелігенції і противний усякій нашій громадській позашкільній роботі. Вимагав у школі німеччини, а коли я почала вести шкільне діловодство в українській мові і на конференції постійно говорила по-українськи, счинив бучу. Він спочатку навіть жадав, щоб ми по кожній льокальній конференції співали «Гот ергалте», але тут ми вже всі його висміяли, хоч і як були прихильні до Австрії. На тлі моїх конфліктів з управителем стрінулась я уперше з інспектором Поповичем. Ходили про нього чутки, що він людина строга, що вимагає від учительства багато, що очам його не вкривється найменше недбальство: але й казали, що нікому не доведеться зазнати від нього кривди, що він чоловік непохитного характеру, невсипущої праці, справедливого поведіння, службового й позаслужбового такту — словом, що українське шкільництво Буковини спочиває в руках чоловіка, який непохитно стоїть на сторожі наших прав.

І перше враження, яке зробив на мене Попович, оправдало ці чутки. Ще сьогодні згадую те тривожне почування, з яким входила я в його просторий кабінет у Шкільній Раді при Ландгавсгассе. Суворий, поважний погляд змірив мене й оцінив, але враз і добра усмішка, яку так любили наші діти у нього розвічала мій страх і наповнила повним довір'ям. «Так

і робіть даліше, — сказав на мої виправдування в справі шкільного діловодства. Ваша школа українська: пишіть і говоріть скрізь і всюди по-українськи. На те у нас право». І не один ще раз прийшлося мені бачити, як інспектор Попович переводив тихо, але рішуче українізацію школи й учительства, як без писаних обіжників переводив свою волю, як умів стати в обороні українського вчителя, хоч би той учитель і справді деколи провинився.

Буковинське учительство назагал видалося мені менш інтелігентним від нашого, навіть менше свідомим національно, але було воно краще матеріяльно ситуоване, виробило собі вже до спілки з румунським і німецьким учительством чималі права, стояло під опікою такого інспектора, як Попович і те все давало йому самопевність і силу, якою гордилося перед галицькими вчителями, вважаючи їх нуждарями, слабодухами. Те й показували нам буковинці на кожному кроці, називаючи нас зайдами-уніятами. Розуміється, були й кращі між ними одиниці, які вітали нас поміж собою як чинник, культурно вищий навіть, які відносилися сердечно і до нас, і до нашої громадської роботи. Те саме треба сказати і про народ — селян. Тим і в думці не поставало робити між нами різницю. Навпаки, мали до нас галичан повне довір'я і шукали в усім поради. З буковинського свідомого учительства згадаю Ілярія Карбулицького, що перший відвідав мене в Лужанах — один з найідейніших робітників народніх, провідник учительства, редактор станового учительського органу «Каменярі», згадаю молодого бунтаря Остапа Поповича з Кіцманя, який усе йшов рука в руку з нами, галичанами. (Згинув у московському полоні).

В тому часі пізнала я й Євгенію Ярошинську, звісну письменницю й свідому громадянку, колишню співробітницю Кобринської. Вона навідалася до мене перша і заспокоїла мою, збентежену ворожнечою окруження душу, бо й вона сама, хоч родовита буковинка, мала багато ворогів за своїх «Перекинчиків», в яких так вірно й ярко змалювала моральну й національну гниль частини православного духовенства. Ярошинську я щиро полюбила і тішилася, що буду в ній мати опору та на жаль, не довго тривало наше знайомство. В рік опісля проводила я її на черновецьке кладовище, на Горечу, і

від жіноцтва і від галицького «Дзвінка», якому за життя служила покійна своїм пером, прощала її востаннє...

Коли я говорю про ворожнечу деяких буковинців до нас, галичан, то підношу це, бо в тому часі число галичан, передовсім учителів, зростало з кожним роком. По мені перенеслися на Буковину дві сестри Трусевич: Марія і Теодора (теперішня дружина проф. Осипа Безпалка) і покійна вже нині Ольга Жураківська яка вчителювала разом із Ярошинською в Раранчі. В Кіцмані учителював проф. Сильвестер Яричевський, суддював Осип Бурачинський, у Чернівцях учив д-р Осип Маковей і Василь Сімович, а редагував «Буковину» незабутній Славко Весоловський, симпатичний товариш наших поїздок на всілякі національні торжества. Була нас отже галичан чимала вже пачка, тому й прийшлося не раз почути від не одного тубильця або якоїсь їмості-протопопихи, що — мовляв «галичани прийшли нас розуму вчити». Для нас з кіцманецької округи, огнищем-прибіжищем був дім панства Окуневських в Кіцмані, де ми галичани могли свобідно виговоритися й пожалувати і в свою чергу «напсьочити» на буковинців.

Коли згадую нашу тодішню громаду, то мимохіть вихрипає постать таємничої Саші Глаголевої, про яку пише д-р Сімович у своїй статті в «Назустріч». Прийшла (в буквальному того слова значенні, бо все тільки пішки ходила), не знати за чим і відкіля, і так таємничо відтак і щезла. Пересиджувала вона і в мене цілими тижнями, хоч положення Лужан не виправдувало її «Лібе цур Натур», якою вона на поліції пояснювала свій побут на Буковині. «Московський япан» — як кричали за нею черновецькі вуличники — була одначе людина дуже освічена і я при ній чимало навчилася дечого, найпаче про Росію й її революційне підземелля. Коли відтак відїхала вона до Петрограду, переписувалася зі мною, а до «Проміня» прислала нам дуже цікаві статті про революційні заворушення 1905 р. й про гапоніяду, якої була самовидцем. Востаннє вже у Львові десь 1907 р. дістала я від неї карточку з Нерві в Італії з привітом і докором: «Отчего Ви позабили мене, мой друг?». Коли я верталася із Сибіру і задержалася довше в Петрограді, стрічалася там не раз із фаміліями Глаголевих, але побоялася спитати за Сашу, щоб не дізнатись небажаного.

З жіночим рухом на Буковині познайомилась я вже в перших місяцях мого там побуту. Довідалася, що від кільканадцяти літ існує в Чернівцях греко-католицьке товариство «Мироносиці», характеру більш церковного, щось у роді братства. Про свою діяльність не подавало ширшому загальному звітів, тому й громадянство небагато знало про існування «Мироносиць» і товариство, вже задля свого конфесійного характеру не могло обгорнути всього жіноцтва цілої Буковини. Авсеж годиться про нього згадати, бо воно, хоч і без реклями, таки робило дуже багато в напрямі гуманітарнім. Підпомагало бідних, головню шкільну молодь, заснувало в Чернівцях захоронку, яка в короткому часі згуртувала доволі значне число дівчор, зберігаючи її з одної сторони від румунізаторських впливів, а з другої від латинізації й польонізації через «матечки», які вже тоді й на православній Буковині почали запускати коріння. Подібне до «Мироносиць» товариство заснували і православні жінки.

За приміром Львова повстав у Чернівцях десь коло 1902 р. заходом Наталки Поповичівної й її товаришок з учительської семінарії «Кружок Українських Дівчат» з ціллю плекати національного духа. За мого побуту на Буковині голова Кружка Наталка Попович вийшла заміж, а провід у Кружку обняла панна Шкурган. Запросили й мене до товариства і раз справді вибралась я до Чернівців на засідання старшини і... вельми счудувалася, почувши, як членки «українські дівчата» балакають між собою по-німецьки. Зрештою животіння Кружка не було довге. Не міг він згуртувати усього жіноцтва почасти тому, що членами могли бути лиш незаміжні, почасти й тому, що статут товариства не дозволяв засновувати філій і кружків по селах і містечках. Спершу товариство проявляло доволі живу діяльність, але коли перші основниці спроневірилися «дівоцтву» і вийшли заміж, а нові сили не зуміли повести як слід роботи, діяльність Кружка обмежилася влаштуванням кількох вечерниць і концертів. Накінець по чотирьох роках існування загальні збори товариство розв'язали. Бібліотеку (досить велику) передано академічному товариству «Січ» у Чернівцях, а майно у висоті кількисот корон призначено на майбутнє нове жіноче товариство.

В тому часі я відвідала вперше Ольгу Кобилянську. З пієтизмом входила я до домівки нашої великої письменниці,

яку саме застала при виготівці білля до прання. Я просила її в імені львівського Кружка Дівчат, який задумував видавати жіночий часопис, чи не хотіла б написати щось для нього. Але Кобилянська якось байдуже віднеслася до тої справи і взагалі про окремішність жіночу у видавництвах висказалась тоді доволі неприхильно, що мене дуже здивувало в Кобилянської, авторки «Людини» й «Царівни», які я з захопленням читала.

Зрештою і я тоді не дуже цікавилася чисто жіночими питаннями, бо окрім праці в школі мала доволі заняття в місцевій райфайзенці, і в становім учительськiм органі «Промені», до якого колегії редакційної належала. З жінок належали ще туди Євгенія Ярошинська, Ангеліна Бабюк-Бережанова і — здається — Ольга Жураківська. Приходилося мені майже до кожного числа давати якусь статтю, чи оповідання або рецензію, бо редактор Іван Гарасимович був з тих нахабників, що то — мовляв: «як не даш, то видру», і не раз і пересидів у мене в Лужанах цілий день або й два, доки я на відчипного чогось пером не мазнула.

В 1905 р. у Великоднім числі «Буковини» з 30 квітня ч. 45 - 46 появилася відозва-статейка інспектора Поповича «До Русинок на Буковині», в якій накликавав буковинське жіноцтво заснувати товариство, що згуртувало б усі жінки української народности без різниці стану. Вказував на недостачу в народній організації вельми поважного чинника, яким є саме жіноцтво, подав одночасно начерк статуту такого товариства і звернувся до всіх свідомих і щирих русинок Буковини передумати його й повідомити карточкою ініціатора, що згідні стати членами-робітницями в такому товаристві.

Поклик інспектора Поповича найшов відгомін, бо вже 13 травня 1905 року відбулися перші Загальні Збори нового товариства, яке названо «Жіночою Громадою».

Ціль товариства по думці ініціатора була: «дбати про освідмлення українського жіноцтва і то так сільського, як і інтелігентного і про економічне піднесення цілого народу через розвиток господарства і домашнього промислу». До першого Виділу увійшли: голова Емілія Смаль-Стоцька, члени Олена Пігулякова, Емілія Кумановська, Вікторія Поповичева, Константина Малицька, Катря Чертенко-Костецька, Марія Орелецька й Ольга Шкурганівна. По пані Стоцькій пе-

реняла головство Емілія Ничай-Кумановська, колишня моя вчителька зі Станиславова й одна з основниць першого жіночого товариства там. Брала вона в Станиславові дуже активну участь у громадській роботі і я, її учениця, яку тягала вона зі собою по всіх вічах і концертах, завдячую їй дуже багато. Коли згадаю сьогодні, що вона, вчителька в державній польській школі, так сміло робила свою громадську роботу вже в тих давніх часах, а відтак на Буковині так гідно репрезентувала при різних нагодах наше жіноцтво, з повним признанням і пошаною згадую її пам'ять. За її головування була я секретаркою «Жіночої Громади», по мені перебрала цей чин Марія Трусевичівна.

Із заснуванням нового товариства почалась агітація, щоб творити жіночі кружки по селах і того ж самого року постало п'ять кружків, а саме: у Вашківцях, Чорторії, Чернівцях, Раранчі й Виженці. Завдяки заходам черновецьких українців, членів міської ради, відступив магістрат товариству кусок ґрунту під будову школи для слуг. На Надзвичайних Загальних Зборах у вересні 1906 р. іменовано основника товариства, інспектора Поповича, почесним членом.

Жіноча Громада й її діяльність зацікавила й широкі круги селянства. Чоловіки трохи вправді «марикували собі» на таку еманципацію жіночу — «еще схочуть двірничку (війтиху) зпоміж себе вибрати» — казали. Але самі жінки прихильно віднеслися до своєї організації, дуже радо вступали в члени, коли найшлася інтелігентна людина, яка допомогла їм заснувати кружок. Загальні основні збори бували звичайно великою маніфестацією цілого села; делегаток із Чернівців (кілька разів і я нею була) вітали і проводили з музикою, а на прощання обдаровували велитенським колачем і топкою соли.

Так, воно було тоді гарно. Кипіло життя, пробуджувалась національна свідомість, здавалося, ніщо вже її не приборкає.

Але в самому розгарі такого національного підйому прийшлося мені покинути Буковину. В році 1906 повернулась я знов до Галичини, щоб обняти посаду вчительки при дівочій школі ім. Т. Шевченка у Львові, покликана Українським Педагогічним Товариством. З моїми буковинськими товаришами-вчителями стрінулась я востаннє на великому конгресі все-

українського вчителства, що відбувся заходом т-ва «Взаїмна Поміч Учителства» якраз двадцять літ тому 29 червня 1914. Велика зала Народнього Дому була заповнена по береги. Прибули делегати з усіх українських земель тодішньої Австрії і з-за кордону — прибули і гості-вчителі з Чехословаччини, Слявонії, ще звідкись. Лунали грімкі привіти і промови. Але в атмосфері нарад чути вже було запах стрільного пороху. І справді. Ще не прогомніла на бенкеті в Народній Гостинниці гостра репліка посла Трильовського на русофільські симпатії чеського вчителства, як уже те тривожне сподіване здійснилося. Війна! І розвернулася вона на довгі літа і змінила наново долю Галичини й Буковини та присудила кожній переживати іншу трагедію. А щоби не було етнографічних колотнеч, поставила між галичанами й буковинцями непрохідний політичний кордон...

«Нова Хата», 1934, ч. 9.

Константина Малицька

НА ХВИЛЯХ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

В тюрмі і в дорозі на заслання.

Вночі з 17 на 18 лютого 1915 року почалися арештування львівських українців військовою владою. Арештовано кількадесять людей, в тому числі і мене й запроторено всіх у тюрму, спершу при вулиці Казимирівській, опісля на Баторія. В тюрмі тримали нас до 28 травня, себто три і пів місяця. Ротмістр Лазовський, що переводив зі мною слідство (таки наш землячок із Поділля) дивувався, защо нас в'язнять і яка це та «страшна наша програма». А єдиною нашою провинною було, що всі ми були «мазепинці» і з нашими доморослими «руськими» не вітали російської армії хлібом-сіллю.

У тюрмі найшлися люди обох полів і різних станів, поруч із нами, і таки разом із нами найгіршого сорта людя, справжні злочинці, злодії і повії. Через натовп людей і погані санітарні умови в тюрмі на Баторія появились недуги: чорна віспа і тиф. День-у-день когось виносили з камери до шпиталю, а звідтіля дуже часто вже й на повне визволення з земних оков.

І в тому пеклі пробували ми більш трьох місяців без надії на краще, бо зі світа доходили до нас невеселі вістки. 21 березня упав Перемишль і в душу вкрадається тривога: а що, як справді Росія переможе на всіх фронтах і закує нас у те ярмо, що в ньому стогнуть наші брати-придніпрянці? А там на тюремному подвір'ї щодня когось вішають, розстрілюють, ніч-у-ніч лунає бренькіт кованих кайдан. Вже зняли з нас усіх фотографії, відтиснули моїх десять пальців па поліційній плитці, а кінця не видати.

Великдень. Виходжу уперше з камери-одиночки вниз до товаришів, щоб разом із ними вислухати Богослуження. Надворі весна розцвітає, що вона нам принесе?

Починають нас сильніше сторожити — значить, москалям «не везе». Коли їм щастило в бою, ставали для нас дуже ласкаві й обіщували свободу, а тепер воєнне колесо щастя повернулося не в їх бік. Зачуваємо стріли, гук гармат доходить аж до нашої камери. Газети, що нелегально попадають нам у руки, приносять тривожні для москалів вістки. Австрійці наближаються під Перемишль. Сам начальник тюрми признається, що він як заяць спить сторожко з відкритими очима: «Сьогодні тут, а завтра, Бог зна де будемо». Переживаємо хвилини тривожного дождання, надії і зневіри. «Може нас випустять? а може надійдуть наші й нас визволять?» Та наші йшли і не дійшли, а наш галицький губернатор уже виготовив засуд: «На Сибір! В Єнісейськ!»

«Сибір!» і на душі похололо. Знали ми те страшне слово досі тільки з книжки Кенена і з польської літератури, якою опихали нас колись у школі. І уява малювала безмежні сніжні тундри, непролазні тайги і закованих у кайдани людей у копальняних шахтах. Та не сам Сибір нас лякав, а страшно нам було розстатися з рідним краєм у непевності, як рішиться доля України.

Та покищо наша львівська чотирнадцятка бадьоро пускається у світ. Я була єдиною жінкою між тринадцяткою мужчин, мабуть на те, щоб зберегти їх від фаталізму містичного числа. Зо мною їдуть: Отці доктори Боцян, Горникевич і Соболев, д-р Володимир Охримович, д-р Микола Шухевич, редактор Юліан Балицький, Микола Курцеба, Осип Неділка, брат Йосиф Гродський, Геруляк, Івашко, Іван Стеців, Грицків (з Богданівки). Соняшним ранком виїхали ми на фірах під конвоем через Личаківську рогатку. Мали з собою тільки те, що найпотрібніше з одежі й білля, бо казали, великих пакунків брати не вільно тому, що доведеться мабуть далі йти етапом пішки.

Ідемо, а слідом за нами гримлять уже австрійські та німецькі гармати і десь у глибині душі прокидається тихенько надія: «А ось по дорозі відіб'ють нас з полону». Минаємо картини рідного краю: Підберізіці, Куровичі, Глиняни, Русилів. За Олеськом прощає нас Підлисецька Гора біла з високим Шашкевичівським хрестом — Цішки, Пониквиця Мала зі статуєю св. Йосафата та польським написом: «Сьвенти Йосафаце менченніку, броне нас од схизми, ей цемноти і неволі».

А там Броди, Радивилів і ми 3 червня у таку ясну вечірню годину в'їжджаємо широкою косою в «московську» землю. А коли і як будемо її знову переїздити?

З возів пересідаємо тепер на залізницю та їдемо без зупинки до Києва. Тут пакують нас до Лукіянівської тюрми, де стрічаємо багато знайомих, між іншими о. Фединського з Любіня й буковинського інспектора Спинула. У Києві зайнявся нами Український Комітет з панею Дмитровою Дорошенковою і виробив нам у влади дозвіл їхати далі не етапом, а тільки під конвоєм на власний кошт. Конвойні були такі наші українці-салдати: височезний ростом, повнолиций, все усміхнений Митрофан і білявий, стрункий, тихий Петро. Не забуду їх ніколи. Такі добрі, вважливі, услужні були вони для нас, стільки свободи лишали нам у дорозі, що іноді приходила мені думка, чи ненароком дали нам їх київські українські урядники, щоб ми мали змогу втекти по дорозі. Але куди тікати серед чужої нам Московщини?

У тиху, зоряну ніч покидаємо Київ і переїздимо наші губернії, стрічаючи скрізь на станціях наші сільські жінки та дівчата в українських барвистих строях. А там Курськ, Орел, Бахмат, Конотопи, Михайлів Хутір, Зерново, Москва. Затримуюмось в ній цілу днину і свobodно ходимо по місті, оглядаємо Кремль і сотні золочених церков. Під Ярославом переїжджаємо «матушку-Волгу» і ось ми уже в корінній московській землі. Низькі дерева, чатинні і березові ліски, а ночі стають ясні-білі, північні ночі, що опівночі ясні гей серед дня.

У Вологді витає нас на двірці осілий тут на засланні отець шамбелян Юрик. Минаємо Галич, В'ятку, Перм, береги уральської річки Сильви, що нагадує нам наші околиці над Дністром або Бистрицею. По дорозі переганяють нас вагони з вояками та гарматами, що їдуть у Галичину «на позиції», на бій з нашими. Стрічаємо і наших полонених, найбільше німців, чехів, словаків. Коротка одноденна зупинка в Єкатеринбургу і 12 червня переїздимо границю Уралу.

Перші враження в Азії.

«Азія» це значить сотні миль від дому, від своїх. На більших станціях купуємо телеграми й газети, щоб дізнатися, що діється там у Галичині на терені бою. Це тепер для нас

річ першої ваги, з нею зв'язане найближче наше майбутнє. Та ось повіяв нічний вітер з-над Іртишу, промайнули кіргізькі юрти й аули, й ми почули в повітрі лиховісний Сибір. Кругом розлогий степ із кущиками верболозу й низької берізки, поміж буйними травами таємниче полискують синьосталевими плесами мілкі озерця, немов великі очі страшної потвори.

Минаємо Тюмень, Омськ, Николаєвськ. На станціях усюди багато кіргізів, японців і струнких китайців з довгими чорними косами. Їде теж із нами громада переселенців з центральної Росії в Іркутську губернію, де дістануть по 15 десятин землі на чоловіка. Поїзди з військом раз-у-раз мчать попри нас. Грає трубка веселий марш, а десь сопілка заводить тужливу пісню. Стрічаємо «нашого» полоненого словака, що вже від року живе тут на селі, на роботі. Перше його питання: «чи скоро буде мир»? А там цілий вагон малярів, а з ними вже нам трудніше порозумітися, тільки наш Митрофан якось на миги дізнався від одного з них, що він заколов вісім москалів і вельми тим чваниться. По дорозі села з гарними, навіть поверховими домиками, але при них ні одного деревця, ні кущика — пуста, пуста. Господи! Невже ж у такій пустелі доведеться й нам коротати вік?

В'їжджаємо в Красноярськ, останній пункт нашої залізничної дороги; тут і прощаємося з нашими симпатичними конвойними. Розказують нам місцеві люди, що в Красноярську було спершу 20.000 полонених австрійців і германців, але майже половина вимерла на пошесні недуги і спочиває тепер там на горі на воєннім цвинтарі.

У Красноярську мучимося тиждень на «поліцейській участку». День гарячий, душно — ходимо по подвір'ю без діла, нудимося, паримося у малій, тісній кімнатці; а тут кількаканадять кроків від нас пливе могутній Єнісей і запрошує у свої холодні води. Та нам «не полагается» виходити за поріг «участку». І тут ми небезпечний елемент на тисячі миль від фронту.

Накінець зміна. Списано з нами протокол і відставлено в тюрму. Я попала в «женское отделение» поміж циганки та каторжниці. Два тижні нової муки. Стільки потіхи, що з газет довідуємося про здобуття Львова нашими.

27 червня нас усіх під ескортою озброєних салдатів виводять до пристані на Єнісею. Їде з нами о. Буртинський

з Черниці зі сином, «збунтовані» студенти з Петрограду (молоді, дуже симпатичні хлопці) і вислані засудом петроградської судової палати на довічне заслання та поселення в Турханську п'ять послів 4. Думи, що творили в ній російську соціал-демократичну робітничу фракцію: Петровський, Бадаєв, Шагов, Муранов і Самойлов. На пристані пакують нас 35 люда в корабельний трюм, себто в саме дно, де звичайно перевозять товари. І тут у страшній тісноті та й духоті, всуші жінки з чоловіками при невпинній сторожі простацьких конвоїв проводимо дві ночі та два дні. За той час вивчив Курцеба «русских» студентів співати пісню «Ми, гайдамаки», що їм дуже припала до вподоби, і співали її, парафразуючи зміст.

Досвіта вранці причалюємо до Єнісейська, повітового міста приангарського краю. І знов тюрма і я поміж циганками. Їх тут скрізь багато, за крадіж, за обманства, за ворожіння. Вони не покидають його навіть у тюрмі і я даю собі теж поворожити на бобах.

«Сорок бобов с бобом, сорок братей с братом, скажите мне сушую правду, чи свершится мое искреннее желание. Станьте в круг, скажите вдруг». Довідаюся, що жде мене «червоная дорога, трефовое свиданіе, через бумагу сердешная печаль». І справді. 1 липня ми знов у довозі, хоч і не червоної, а такій білій порошистій, як усі такі дороги бувають. Тепер уже їдемо на своє місце побуту, яке кожному із нас визначив єнісейський ісправник. Ми всі львівські і петербурзькі студенти призначені в Пінчугську волость, далеко на Ангари, кожний в інше місце, тільки мене і ред. Балицького разом прилілюють до села Пінчуги. Наших отців-докторів ще раніш в Красноярську розлучили з нами і вислали на полудне в Мінусінськ.

Їдемо етапом возами — молоді пішки. Вози на двох, трьох колесах. Дорога йде берегами Єнісея. По обидва боки ліс із високими, стрункими ялицями, березами і кедрами, а на примезних лугах безліч пишних, червоних, лісних лілей і жовтих, аж яскравих квіток. Цятковані лілеї, козелець, ромен, молочій, калина, смикавець і пребагато дикої запашної рожі.

Їдемо цілий тиждень лісною дорогою на підводах. На ніч стаємо в «каталашках», себто сибірських громадських арештах, брудних, поганих, завошених. В одній виписав хтось

на стіні по-українськи: «Голодранці всього світа збігайтесь до купи», злобну парафразу соціалістичного поклику про єднання пролетарів усього світу. Місцями, подальше від Єнісейська, дозволяють мені конвойні ночувати по селянських домах. Доми гарні, поверхові, у вікнах багато квітів, занавіски.

На постоях заводять наші товариші-студенти агітаційні розмови з населенням. Захваляють силу, культурність і організаційний хист німців, запевняючи, що Росія мусить вневдовзі провалитися. Народ слухає байдуже, а конвойні мовчать. На більших поштових станціях довідуємося від російських заточенців про останні воєнні події: наші зайняли Заможсть, москалів випирають з Галичини чимраз дальше.

Ми вже далеко за Єнісейськом, а до Ангари ще 125 верств. В'їжджаємо в тайгу й ось пронеслася тут уперше хорова пісня «Ми гайдамаки...» Співають наші хлопці та російські студенти. Ідемо цілий день. Днина жарка-прежарка, але від лісу повіває вітерець, холодить. Дорога така, що віз раз-у-раз перехиляється і я кілька разів вилітаю, як м'яч на землю. Околиця все однакова, — ліс то густіший то рідший, під лісом луг цвітистий, місцями витолочений на значний простір — це вуйко-медвідь качався тут по траві. Ідемо добре й ось ми вже на Ангарі. Тут кінчиться наша їзда возами і ми пересядаємо на човни.

Досі, куди ми не їхали, всі цікавилися війною, бо мали своїх на війні, чи у полоні, але що далі по Ангарі, народ тут вільний від воєнної служби і приймає нас як звичайних, засланих сюди політичних російських діячів.

Пливемо по Ангарі, день, два, тиждень. Пливемо горі рікою, а властиво тягнуть нас на бічевій (линві) жінки, які машерують берегом, опоясані кріпким шнуром. Ангара міниться усіма барвами розтопленої міді (кажуть, що є в ній золотий пісок), зелені прибережні узгір'я зливаються з блакиттю неба, з прозорою поверхнею води, а червона спідниця та яскравий каптур зі сіткою жінки «бічевниці» мигтять на березі, гей маків цвіт. Десь у далині самітний човен мріє, мов птах златокрилий, а перед нами Ангари стяжка у безмежню даль стелить свій шлях. Ми пливемо, наче в царстві казки-сну. Та чар ангарської русалки розвіявся і ми прокинулися до реального життя.

Серед тайги.

Вже на Ангари знайомимось із сибірською мошкою. На однім постюю радили нам російські заточенці купити собі сітку на лице, а то мошка заїсть. Мошка — це безліч дрібненьких комариків, які так болюче кусають, що непривичним шкіра пухне і запалюється. Місцеві мешканці носять для охорони сітку (звичайно з кінського волосся), вшити в полотно, що творить наче каптур на голову і шию. Жінки крім того носять літом штани (в зимі їх не носять, хоч як холодно). Місцеві люди до мошки звикли та їй не дуже її відчувають, але чужинцеві тяжко її витримати. Мошка заїсть на смерть і худобину, як де в тайзі заблукається і знесилена впаде. Мене, хоч і мала я сітку, так скусала крізь неї, що коли приїхали ми до Богучан, кінцевого нашого етапу, мусіла я піти до лічниці, бо шкіра вся пашіла.

Богучани, столиця волости. Тут ми представилися нашій начальній владі, приставові, що списав з нами протокол і віддав нас під догляд місцевих стражників. Богучани, це велике село; церква, «батюшка», пошта, велика «каталашка», лічниця з фельчерами, кілька крамниць — як і в інших сибірських селах.

15 липня виїхали ми з Богучан, кожний на своє поселення. Вгору ріки себто ще далі на схід поїхали: д-р Охримович, д-р Шухевич, Геруляк, Івашко і Грицків — вниз ближче до Єнісейська поплили: Неділка, я з тов. Балицьким, брат Гродський, Курцеба і Стеців. Ми всі були розкинені по Ангари на просторі до 200 верств: до найближчого тов. Неділки було від мене 36 км., до найдалшого 100 км., до повітового міста 1000 км., до найближчої залізничної станції 100 наших миль.

І стали ми жити на нашому засланні. Те, що спершу видавалось неймовірним, страшним, стало живою дійсністю. Ми опинилися далеко від рідного краю, від зв'язку з культурним світом, поміж чужими людьми, серед суворої сибірської природи.

Приангарський край, положений по обох боках Ангари, притоки Єнісею, простором більший ніж ціла Галичина, хоч сам творить тільки невеличку частину велетенського Єнісейського повіту. Ріка Ангара в тім місці, де ми жили, широка

на 3 — 4 кілометри. Береги її високі, скелисті, на самій ріці надibuємо часто острови та пороги. Околиці ріки дикі й лісисті. Людські оселі (села) лежать тільки понад рікою, розкинені далеко одна від одної. А поза оселями цілий Приангарський край вкритий безмежним, непролазним лісом-тайгою.

Доріг тут нема, вся комунікація відбувається рікою — в літі човнами, в зимі саньми. На весну, коли ріка розмерзала і восени, коли замерзала, наставала т. зв. «разпутіца», майже двомісячна відлига, переривала всяку комунікацію з найближчими селами і зі світом. Тоді треба було тижнями ждати терпеливо на пошту, на листи та газети. Могла ціла Європа відірватися від пня Азії й потонути в океані, а ми про те дізнались би щойно по двох місяцях з американських часописів.

В Ангарі безліч усякої риби, дрібної й великої, білої з остями і червоної без остей. Кожному вільно було тоді ловити рибу без ніяких застережень і риба на всякі способи приладжена була головною стравою нашого щоденного «мєню».

В лісах були всякого роду ягоди і гриби, переважно такі, як і в нас і коли б не погана мошка, що головню садиться по лісах, можна було б уживати собі овочевих вітамінів. У лісах теж ховалися великі звірі: широкопогий олень (сахатін), менший рен, ведмідь, рись, лиси, соболі, горностаї, білі зайці (ушкани) та у великій кількості попелясті вивірки (белкі), а з птиці готури, тетері, рябчики, на водах стада диких лебедів, качок і гусей. Зате не бачила я там ні воробців, ні ластівок, ні бузьків.

У пралісах тайги, що простягаються на північ від Ангари, живуть тунгузи, монгольське плем'я, первісні автохтони Приангарського краю; але по селах і селитьбах, де ми жили, мешканців називано «чолдонами», а вони самі себе «крестянами», «православними», «русаками». Народ цей — мішанина різних народів, що тут на переміну поселялись. Нашадки різних засланих, носять сліди того і в своїм вигляді і говорі. Головним їх заняттям — лови та риболовля. Годують теж багато коней, худоби і ловецьких собак. З кінцем травня або з початком червня сіють на полі збіжжя: яре жито, яру пшеницю, ячмінь і овес, яке достигає дуже гарно за коротке тепле літо, а в першій половині вересня його збира-

ють. Озимини не сіють зовсім. Крім збіжжя управляють теж бараболою, капусту, моркву, цибулю, редьку, часник і огірки, які прегарно вдаються, але квасити там їх не вміють. Жінки сіють лен і коноплі, з яких прядуть нитки і тчуть полотна. Кожна хазяйка має там свої кросна.

За нашого побуту над Ангарою, чолдони не платили ніяких податків і звільнені були теж від воєнного обов'язку, зате тяжив на них доволі прикрий обов'язок давати підводи, себто перевозити в літі човнами, а в зимі саньми всяких урядовців, головно всіх засланців в їх подорожі на місце заслання. Всі громадські справи полагоджували на «сходці», яка збиралася в міру потреби. У «сходці» брали участь тільки самостійні господарі-мужчини, і без ніяких парламентарних форм рішали все одногосною постановою («проіговор общества»).

Чолдони, хоч зовсім неосвічені, але з природи інтелігентні і цікаві. Дискретні в питаннях, але дуже точно все за примічують і вміють зложити на все підмічене зараз пісню «частушку». В обичаях і при різних обрядах дуже етикетальні. Флегматичні до краю, хитрі, вміють мовчати, де треба і не виявляють своєї думки. Люблять гріш і матеріяльні користі, але брутально цього не показують. Всі православної релігії, але тільки офіційно належать до церкви тому, що хрещені, бо в душі зовсім погани, забобонні. Поправді служать двом богам — і Богові в церкві ставлять свічку, і своїм шуліканам вішають шматки на камінь або дерево. Прийде помір, кличуть батюшку, щоб хресним ходом обійшов село а рівночасно по ночах розпалюють за селом «дерев'яний вогонь», який на їх думку чистий і збереже народ від пошести. Чолдони ходять до церкви (як є у селі церква), сповідаються, постять і безліччю ікон («богами») завішують хату, але не мають найелементарніших відомостей про Христа та його науку. Поезії в їх житті немає, ні святочних гарних обрядів, ні пісень. Молодь грає на гармошці і співає «частушки» (ніби наші коломийки) ось в тому роді:

«Да мой мілой без галош
Да на мордочку харош».

А таки я зжилася з тим народом за час мого побуту на Ангарі, з тими всіма Шурами, Машами, Єгороми, брала

участь у всіх їх родинних radoщах і смутках, і почувалася так добре, як на нашому українському селі.

Засланці та поселенці.

Пінчуга, де довелося мені жити, це було невеличке село над Ангарою, усього кількадесять номерів хат. Церква була гарна, але священник приїздив з Богучан лиш два-три рази в рік, похрестити народжених, погребаних покропити, інших висповідати, повінчати. (Священником був таки наш чоловік з Кам'яця Подільського, о. Гучковський, з якого дочкою оженився наш тов. Неділка). Була теж у Пінчuzі прегарно улаштована державна «міністерська» школа з двома учительськими силами, багатою дитячою бібліотекою та науковим приладдям, якого позаздрила б не одна наша. А пінчuzькі чолдони, хоч самі малограмотні, ухвалювали без протесту рікрічно доволі високу квоту на направу будинку і придбання книжок для дітвори. Бо наука була безплатна, діти діставали книжки і все шкільне приладдя даром. Правда, всіх дітей у школі було найбільш сорок, зате й легша була праця з ними учителям.

Російські «зсильні», що вже здавна тут проживали, понайбільше соціялісти та анархісти, засуджені за участь в аграрних заворушеннях — мали свою бібліотеку, доволі гарну і велику, щонайкращі твори російської та світової літератури. Ах, з якою насолодою я в них потонула! Поміж цими засланцями були люди різних націй: москалі, поляки, греки, турки, жиди, латвійці. Було теж і кількох українців, та вони крім прізвищ і хахлацької вимови нічим не були зв'язані з Україною і по революції 1917 року залишилися надалі на Сибірі.

На засланні мали ми повну свободу рухів. Хоч був у селі стражник, який мав пильнувати, щоб хто не втік і мав контролювати рано і ввечір, чи всі дома, але стражники бували звичайно дуже толерантні. Коли один застукав до мене раз уранці, хазяйка накинулася на нього з лайкою: «Какой лешій стучіт? Девка спіт!» (Що за чорт стукає? Дівка (це ніби я) спить!»

Ми й австрійські та німецькі полонені творили окрему громаду, але з російськими засланцями жили в найкращій

злагоді й користувалися їх поміччю в постаті пошти та передачі посилок нашим товаришам по Ангари. Та багато минуло часу, заки нав'язали ми листовні зв'язки поміж земляками, Наддніпрянщиною і Галичиною. Перші відізвалися до мене Олександр Русов і Марія Грінченкова з Києва. Завдяки їй мали ми постійно весь час газети і книжки, все, що найновішого появилося в українській мові. Діставали від неї на свята дарунки й харчі, що нагадували нам рідний край, рідні обряди. Та найбільш матеріальної та моральної помочі зазнавали ми таки від своїх братів-галичан. Пам'ятав про нас Ексцеленція-Митрополит з Курська, д-р Боцян з Мінусінська прислав скриньку ліків, насіння квітів і городини, дбав про нас д-р С. Федак з Києва і незабутньої пам'яти директор Кость Паньківський, що наслав чимало усяких книжок і брошур, запомагав нас теж дуже щедро грішми отець курат Володимир Садовський з Красноярска. Однак місцевої (на терені Росії) зорганізованої помочі для всіх засланих-українців на Сибір не було і це нас трохи боліло, бо інші народи таку поміч мали.

І щойно тут на засланні ми відчули, що значить сильна, свідома своєї одноцільності нація, що значить бути її членом. Як гарно були забезпечені німці! Вони не тільки діставали більші підмоги з американського конзуляту, але німецькі організації прислали їм на кожні свята цілі комплекти нового білля, одежі, святочні дарунки. Установи, де вони перед війною працювали, виплачували засланим точно половину їх пенсії, передаючи другу частину родині дома. Так напр., німецькі робітники Путилівських російських фабрик жили на Ангари, як пани і нашим землякам помагали. Жиди — найбільш солідарна нація в світі — находили поміч у своїх комітетах, які вислали делегатів аж ген на Ангари з одежою, взуттям і святочною пасхою. І поляки, хоч слабше зорганізовані, таки діждалися свого делегата, редакції прислали їм даром часописи, а на Різдво святочні побажання.

А ми? Правда, в Києві постав якийсь комітет «для оказання помочі населенію Юга Росії пострадавшему от воєнних дествій», який і нашим на Сибірі прислав дрібні підмоги. Не знаю, яку ролю мали в тому Комітеті київські українці, бо всі письма до нас були писані по-російськи, так само як анкетні «опроснія листки», якими нас просто засипували,

начебто в нашім інтересі. Ті листки виповняли ми дуже основно, але без висліду. Наші письма у відповіді на зазив самої Правної Секції Праці збували мовчанкою або ляконічною порадою: «Сидіть краще на Ангарі».

Ну, і ми сиділи — рік, два, три. Про те, що діялося у рідному краю, довідувались ми найбільш з Дзенніка Кійовського; про відступ москалів зі Львова, про поворот наших військ вчитали ми з «Прикарпатської Русі», що випадком попала нам у руки, а час до часу якась листівка до одного з нас з дому приносила нам вістки з Європи. Ми довідалися про освітню роботу наших на Волині, у Відні, у таборах емігрантів в Австрії, Чехії і радувалися наші серця, що хоч ми тут нудуємо й терпимо, наш нарід таки живе, кріпиться, встає.

Як нетерпляче вижидали ми кожного рядка, писаного близькою людиною — як у той день, коли мала прийти пошта, літом на човні, а зимою саньми, хвилювалися ми від ранку, сидячи годинами на березі Ангари, споглядаючи в безконечну даль, чи зачорніє на хвилях темна точка, вістунка пошти. А коли пошта прийшла, хочби й у глуху північ бігали від хати до хати розносячи її всякому. Але пошта приходила лише раз у тиждень, а за деякими посилками треба було їхати зо 40 км. до Богучан. А іноді пошта зовсім не приходила — це бувало взимі, коли пошта ходила іншою дорогою, трактом на Карабул. Тоді ми потішалися: листи є, і пошта везе їх, але там на карабульськiм мості засів ведмідь і не пускає її (так воно траплялося). І всю вину складали ми на бідного «мися», щоб не тратити віри в своїх. А на весну та восени в час «распутіці» — два місяці повного відкремлення від світа.

Життя наше поволі стало укладатися в певні норми. Ми перестали сподіватися, що за рік-два вернемось домів і почали миритися зі страшною спершу думкою, що як колись шведи за Петра Великого проживемо ми тут п'ять-шість років. А як уже чоловік з чим помириться, хочби і найстрашнішим лихом, то стає легше на душі. Ну, Сибір так Сибір, не новина нашому братові. Ще за царя Олексія гостив тут уперше Дем'ян Многогрішний з родиною і за Байкалом зі своїм козацьким відрядом захищав Росію від інородних азійських племен. Стоїть ще там під Селенгінськом його хрест з написом. А відтак побував тут і Сірко, і Семен Палій, і Палііха

проживала в енісейському монастирі. Закінчив тут життя і Максим Залізник. Отже ми тут свої.

Перші звістки про революцію.

А коли вже треба жити тут довше, так стали ми, засланці, заводитись хазяйством. Хату мала я гарну, простору; світлиця і кухня, усе виліплене по тамошньому звичаю барвистими паперовими тапетами (червоні тульпани на білому тлі). Стіни прикрасила буюками (кошечками з кори) з пучками засушених трав і зеленою піхтою (сосною), картинками з часописів, портретом Шевченка у вишиваних рямцях та інших наших письменників (листівки прислала пані Грінченкова). Долівку вистелила чолдонськими вистілками, широким ліжком футром білих ушканів — і сибірська хата стала українська. На горищі воркувало стадо голубів, у стінах зробив собі гніздо бурундук (цяткований гризун, подібний до лисички), заходив від хазяїв чорний кіт Васька, а кудлатий пес Загра поселився в мене на постійне. Весело було жити в такому товаристві, найпаче в довгі зимові вечори, коли за стінами лютував «буран» і тиснув мороз, не раз у 50°.

Та назагал зими не були для нас такі страшні, як ми спершу собі уявляли. Тихі, ясні, соняшні дні, багато дров, дозволяло нам палити в печі день і ніч, добра в початках одежа, не давала нам відчувати сибірських морозів. Поправді, зима на Сибірі найприємніша пора року. Весна приносить зі собою дощі, болото і дими від горючих лісів, улітку мошка не дає вийти подальше на прохід, а осінь буває коротка.

Серед такого життя, ми й не чулися, як прийшла пам'ятна весна 1917 р., повалення царату в Росії.

Пригадую собі, як нині. Сидимо ми якось з тов. Балицьким над Ангарою, дожидаємо пошти. Хоч на небі астрономічна весна, у нас ще зима царить, Ангара на сяжень замерзла. Ось ще недавно переїхав у пишних санях до Богучан енісейський ісправник, у поворотній дорозі має задержатися в Пінчусі «на попойку» у багатиря Василя Толстих. Та ось від сторони Енісейська жене на санях що сили післанець із листом до ісправника. Лист спішний, бо печатка наліплена на гусяче перо. І за кілька годин довідуємось, що в Петрограді революція, цар скинений з престолу, проголошена воля всім.

Ісправник не доїхав уже сам до Єнісейська. Подорозі російські сильні розброїли його і на простих санях, як в'язня, повезли до «уезда».

І нашого пінчужького справника розброїли, хоч його ніраз це не заболіло, що з урядовця став простим громадянином. А під вечір тої самої днини забігає до мене Шура Кузнецов, молодий засланець, друкар із Петрограду і кличе: «Константіна Івановна, поздоровляю вас со свободою!»

За кілька днів скликали російські політичні збори до школи для в'яснення ситуації. Прийшли і ми, і чолдони. На стіні червонів прапор з написом: «Да здравствует свобода». Було багато палких промов, яких місцеві чолдони слухали байдуже. Що їм цар! З ним чи без нього їм однаково гарно живеться. Аж коли почали скидати царські портрети зі стін і видовбували очі молодому царевичеві, один зі стариків сказав: «Рямці не рубайте, понадобляться». І справді, рямці треба завжди залишити для нових людей, нових володарів. Нині десь там стремлять у них Ленін і Сталін.

А тепер закипіло в Пінчuzі. Російські засланці, не дожидаючи ніяких розпорядків, почали виїздити один за одним додому. По їх від'їзді село опустіло, заглухло. Вони були тою ниткою, що в'язала Приангарський край зі світом, вносили тут життя і рух. Розуміли це і чолдони, і від'їзд кожного засланця прощали з жалем — вони ж тратили і матеріяльно.

При кінці червня дістали ми вістку від д-ра Боцяна з Петрограду, що він із братом Гродським проводять Ексцеленцію Митрополита із заслання в Курську домів.

Та ми ще не рухались, не маючи дозволу на це від нової влади. Зате стежили пильно в газетах за подіями, що розвивалися в Росії та у нас в Україні. Українська Центральна Рада, домагання автономії України — перший український конгрес — уряд князя Львова відкидає всі українські постуляти — перший універсал Центральної Ради до українського народу під гаслом: «Від нині самі будемо творити своє життя» — другий універсал — боротьба за українські суверенні Установчі Збори — третій універсал, в якому Центральна Рада поставила на порядок невідкличної розв'язки багато справ, тісно злучених із державним будівництвом України, а саме земельної справи. А в тому часі в листопаді настає в Росії переворот — паде уряд Керенського і він сам, а владу над ко-

лишньою царською імперією переймають ліві соціал-демократи (большевики) з Леніном і Троцьким на чолі. Хвиля безладдя з Росії переноситься в Україну, яка рятуючи суспільний лад, підписує 1918 р. в Бересті мир. А потім боротьба з большевиками. Центральна Рада проголошує четвертий і останній універсал, проголошує повну, від нікого незалежну суверенність України. Але дні Центральної Ради були вже почислені. Центральна Рада, орган законодавчий і виконний відродженої України, носійка української державної ідеї, оборонець трудящих мас — з початком травня вже не існувала. На тому кінчимо наші газетні вістки, бо настала «распутіца».

Вже зараз по упадку царату почали приходити до нас нові українські газети з України і зазиви вертатися, вертатися. Писав інж. Волосенка з Харкова, кликала мене до Кам'яця Подільського подільська земська управа на лекторку на українських учительських курсах — обласний комісар Галичини та Буковини на прохання Галицько-Буковинського Комітету допомоги жертвам війни дозволив мені поселитися в Києві, — але ми не могли рушитися з місця, а відтак настала «распутіца».

Весна 1918 року принесла нам усім засланим офіційний дозвіл большевицького уряду на поворот домів. І як відкрилася дорога по Ангари, наші почали вертатись. Переїздили через Пінчугу: д-р Охримович, д-р Шухевич, дир. Микола Заячківський, Івашко, Грицків — намовляли і нас, але ми ще вагалися, щоб де в дорозі не застрягти — часи ж були непевні. Залишився теж десь в горі Ангари тов. Геруляк, а ред. Курцеба кінчив життя в заведенні для божевільних в Томську. Ах, як жалію сьогодні, що я з тов. Балицьким не прилучилася тоді до тих, що верталися! Можна було б ще одне життя врятувати.

Невдалий поворот до Козачинська.

Щойно з початком червня 1919 р. пустилися ми в дорогу — я, ред. Балицький, одна мадярка — російська засланка і місцева вчителька, що верталася на вакації до дому батьків у Єнісейську. Думаючи, що їдемо просто додому, попродали ми вже наше господарське майно, а навіть теплішу одежу і взуття, адже за місяць-два будемо в своїй хаті. По-

плакалися мої хазяї за мною, а я за ними сплакнула, поблагословили мене на путь-дорогу усіми «богами» (так звать вони ікони), напекли «шаньок» зі сиром і крендлів і «пірожное» з рибою, провели мене у великій процесії на берег, мій хресник Шура (була я йому замість хресної мами на весіллі) вистрілив двічі з рушниці на прощання, весла вдарили по воді, човен відчалив від берега і замкнулася за нами одна карта сибірського побуту.

Плили ми Ангарою — себто нас четверо і два гребці — три доби, раз тільки висідаючи на берег для нічлігу. Погода була гарна, але ночі такі студені, що ми в кальошах і теплих плащах страшно мерзли. І не диво, хоч це було з початком червня, на березі стояли звали леду, що танули на сонці, остуджували повітря, а при тім ранками густі мряки нависали над водою. Так доплили ми човном до устя Ангари, а звідтіля пароплавом дібралися до Єнісейська, щоб там від влади дістати «пропуск» на дальшу їзду.

В Єнісейську пробули ми всього два дні, користуючись гостиною д-ра Антона Рака. Большевицький совет видав нам даровий проїзд до Красноярська, але радив спішитися, бо події мчать блискавкою і хто зна, чи через добу буде ще відкрита дорога до Європи. Тов. Балицький порішив залишитися в Єнісейську, а я з товаришкою-мадяркою заризикували і всіли на першій пароплав «Дедушку», що саме відпливав. Та не мали щастя — в половині дороги на пристані Козачинське над'їхав курієр з телеграмою до капітана, щоб скоріш завертав назад до Єнісейська, бо Красноярськ уже в руках «правительственных» військ — антибольшевицьких. Треба було або вертатися або залишатися в Козачинську. Ми вибрали цей останній вихід, щоб бути ближче залізниці і при першій нагоді пуститися в дальшу дорогу.

Козачинське — це велике сибірське село, щось гей наше галицьке містечко. Віддалене 200 верств від Красноярська при головнім тракті, велика пристань корабельна на Єнісею, станція поштова та телеграфічна, дві лічниці (земська і переселенча), дві школи народні більшеклясові і кільканадцять крамниць. Наших австрійських і німецьких засланиців було ще там кільканадцять, переважно робітники та селяни — з українців двое: я і тов. Василь Найда, всі інші виїхали зпочатком революції.

Життя складалося погано. Нарід, ближче терену, де розвивалися всі безконечні перевороти, ставився до нас неприхильно, а місцева влада — наскрізь реакційні елементи — бачили в нас большевицьких агентів і доносами затроювали нам побут. Неменше прикре було і матеріяльне становище. Данський конзулят, що опікувався австрійськими громадянами, вичерпав уже свої фонди і відмовив дальших підмог молодим, висилаючи їх на роботу. Але пільні роботи: кошення та жнива серед хмари мошки для нашого чоловіка попросту неможливі; та ще при тих роботах здиралася дуже одежа та взуття, що вже тоді йшла на Сибірі на вагу золота. Треба було обмежуватись зарібками в самому селі, за які можна було тільки прохарчуватись.

Я мала лекції та зайняття в місцевій бібліотеці, доволі багатій та цікавій змістом. Користувалася нею головню шкільна молодь, дуже очитана та інтелігентна, якій важко було дібрати лектуру, бо вона вже не захоплювалася Верном, Кіплінгом, Майнрідом, а читала Горкого, Достоевського, Толстого, Гаріна, Чірікова та головню російських клясиків. І розуміла їх і бралася про них дискутувати, як це є у звичаю в москалів.

Однак мою просвітню роботу в Козачинську не довго могла я вести, бо надійшли події, що розбили читальню та знівечили багато людського життя. Зима 1919 р. була дуже тяжка, якої і найстарші люди не затимили, день-у-день цілий місяць по 50° Р. А ще сильніш морозу шалів у нас терор Колчаківського режиму. Ще ніколи не носив Єнісей на своїх водах таких великих риб, як їх пускали під полонку труханські козаки, і крові ще стільки не пив і страхіття такого не бачив. (А ми пили воду з Єнісею, бо криниць у селі не було).

Опісля прийшла весняна повінь і ціле Козачинське найшлося під водою. Відтак усе довкола сталося ледом, а ми гей замуровані сиділи на поверхах і покрівлях домів, худоба на високих сопках. За тиждень уступила повінь Єнісея, а нагринула нова — напад большевицького відділу. Три дні греміли стріли, три дні сиділи «білі буржуї» за мурами церкви, яку облягали большевики, а інші, як я, скривалися по пивницях, ще до половини заповнених водою. Та хоч наїзники скоро уступили, спокою вже не було, тільки боротьба перенеслася на другий бік ріки, яка час до часу приносила на своїх хвилях

то одного то другого козачинського громадянина, що запла- тив життям за свої колчаківські симпатії.

У Козачинську не мали ми ніяких вісток від своїх. На- ших на Сибірі небагато вже залишилося, а комунікація з Ев- ропою була перервана. З газет слабі доходили до нас вістки про те, що діється на Наддніпрянщині і в Галичині. Появило- ся в тім часі в Томську «Українське Слово», доволі гарно ре- даговане (І. Савицьким), на широку скалю закроений часопис, але по двох місяцях перестав виходити. З Владивостока при- силали нам якийсь час «Щире Слово», і з нього щойно в по- ловині 1919 р. дізналися ми про облогу Львова. Російські га- зети подавали скупі і тенденційні вістки про гетьмана Ско- ропадського та його союз із німцями.

Освітня праця в Красноярську.

В Козачинську вперше побачила я наших українських переселенців, «лопатонів» як їх тут називають. Є там кілька чисто українських сіл, багато і гарно загосподарованих, що так і відрізняються чистотою і садками від селищ сибірських старожителів. Я побачила їх на старокозачинським торзі. Ти- пові українці з вигляду, він і вона, говорили по-українськи, не дбаючи, чи хто їх розуміє, чи ні. Продавали масло й яйця і ставили високі ціни. Почувши в мені землячку, питали за українською книжкою і газетою, готові за неї весь свій то- вар віддати.

В Козачинську ставало з кожним днем трудніше жи- ти, тим то я порішила перенестися до Красноярська, де про- понували мені посаду бони в одній німецькій родині. Та не так легко воно було вибратися кудинебудь у ті часи. Паропла- ви ходили дуже неправильно і то здебільша тільки военні ка- тери й моторові човни. Береги Єнісея обстрілювали больше- вики, а пороги під Красноярськом були підміновані. І з доз- волом на виїзд було чимало труднощів. На кораблях перево- дили дуже точну ревізію всіх речей і перепусток і яке-небудь підозріння могло повести людину під розстріл.

Та таки нарешті вдалося мені роздобути «удостовере- ніє» начальника козачинської міліції і я 16 вересня 1919 р. прибула до Красноярська. Тут вже здавна було чимало укра- їнців, засланих, чи таки заїжджих з України, що вже зжилися

зі Сибіром, мов із другою батьківщиною. В часі, коли я приїхала, почало в Красноярську проявлятися живіше народне життя серед тамошніх українців. Це сталося ще з перших днів революції, що проголосила свободу всіх народностей. І той визвольний рух, що його почали наші українські семенівські полки в Петрограді, переноситься аж на Сибір. Виходять українські газети на Зеленому Клині, в Омську, Томську, повстають кооперативи в Челябінську, Ново-Николаєвську, Иркутську — народні школи в Хабаровську, Владивостоці, в Харбіні, в Манджурії — приходять черга і на Красноярськ.

Скільки саме українців було в тому часі на Сибірі, точної статистики не маємо. Урядова виказувала в Єнісейській губернії 110.000, в Омській 360.000, на Амурі 80 проц. усього населення. Думаю, що в Красноярську було до 5.000 українців, переважно робітників залізничних варстатів, найбільших тоді на Сибірі. Своїми переконаннями були вони соціал-революціонери, свідомий український елемент.

Вже в 1917 р. з першими проблисками волі засновано в Красноярську «Українську Громаду», якої головою став інженер В'ячеслав Яновицький, професор технічної школи, член обласної сибірської думи. Родом з України, студент томського університету, з молодих літ жив у Красноярську і був душею всякого національного руху. Крім нього було ще досить інтелігенції навіть на високих становищах і чимало українського духовенства, яке спровадив собі тут славнозвісний член російської думи, Нікон, ставши єпископом у Красноярську. Та вони, ті духовники, не надто вже проявляли свою українську національну свідомість.

Боротьба за рідну школу почалася тут у 1918 р., коли на губерніяльному з'їзді вчительства в Красноярську вчитель Демченко іменем усіх українців домагався української школи в усіх чисто українських місцевостях. Домагались рідного слова і самі селяни на різних сходинах і по читальнях. Я бачила письмо одної вчительки-московки, члена волосної ради совета, в якому просить «Українську Громаду» в Красноярську прислати на її руки українські книжки та сценічні твори, бо місцеві люди не хочуть ходити до читальні і на вистави не в українській мові.

Та серед політичного заколоту годі було дождати, поки уряд подбає за українську школу — постановлено зас-

нувати її власними фондами. З поміччю прийшла жертвенність ідейного, патріотичного подружжя Михайла і Катерини Антонових, колишніх політичних засланих, що на ту ціль віддали свою хату на передмісті Николаївка, взяли на себе паливо, світло та прохарчування учительки. І так постала в Красноярську перша українська народня школа ім. Котляревського, а я була першою в ній учителькою.

В школі мала я дітей різного віку й знання, і хоч українських батьків, говорити по-українськи ніодне не вміло. Ні книжок ні підручників ніяких у мене не було, треба було самій складати програму науки, поділ годин, друкувати на картках уступи до читання, вчити українських віршів. Хоч усі московські школи в місті були позакривані і поляки свою звинули, наша таки перетривала всі воєнні невзгоди й наука відбувалась правильно щодня.

Коли большевики в січні 1920 р. зайняли Красноярськ, перейняли школу на свій етат і я, як учителька, діставала робітничий харчевий пайок. Даючи свободу «самоопределенія» всім народностям, дозволили творити українські школи в українських селах «красноярського уезда» і призначили на ту ціль значнішу суму. Референтом для шкільних справ, гейби інспектором, мав бути Юліян Балицький. Щоб підготувати відповідні учительські сили для майбутніх наших шкіл, засновано заходом «Української Громади» учительські курси, де мали викладати: історію і географію України, українську мову, педагогіку, методику науки рідних предметів і шкільну українську термінологію.

В тому часі було в Красноярську чимало наших галичан, переважно воєннопонених, що проживали в воєнним городку за містом, або і в місті. Пригадую: о. курат Володимир Садовський з Перемишля, проф. Никифор Садовський, д-р Олекса Коссак, проф. Ковалисько, Боберський, Матейко, а з наших приангарських Стеців і Балицький. Найчастіше сходилися ми в моєї шкільної хазяйки Катерини Омеляновни Антонової (її чоловік перебував у той час у Туруханську). Підім був для нас гейби родинним вогнищем, і теплом нагадував далекі рідні доми. Ніколи не забуду, як щиро ставилася до нас галичан та надзвичайно інтелігентна, добра людина і свідома українка.

Отець Садовський тішився в Красноярську великою пошаною та симпатією. Прегарно викладав на курсах історію і географію України; на його викладах було завжди повно слухачів, не тільки кандидатів на учителів.

Мала й я щось викладати на тих курсах, але вже до того не прийшло. 30 червня закінчила я науку з малими сибірськими українцями, а діставши перепустку, виїхала 17 липня з Красноярська в дорогу на захід. Їхала сама, бо земляки мої одні не хотіли ще їхати, а другі (воєнополонені) не могли. По дорозі я мусіла задержатися в Омську, щоб у тамошньої центральної влади дістати дальшу перепустку на дорогу до Петрограду.

Омськ — Осередок. Поворот до дому.

Омськ — велике гарне місто, мальовничо розложене над Іртишем. Мешканців мало в той час звиш 300.000 різної народности. Рух у місті робив таке враження, немов тут збігались дороги з цілої Азії. У часах політичних переворотів 1919 - 20 рр. був Омськ заєдно центром сибірського уряду. Тут урядувала сибірська обласна дума, відтак директорія, пізніше Колчак тут правив, а тепер був тут осідок сибірського советського Ревкома, найвищої влади в Сибірі.

В Омську зайшла я до нашої Уком'ями, себто української комуністичної ями-хати (комуністичної — очевидно не в теперішньому значенні). Це була якась стара, напів розвалена рудера, соціялізована советами, де мешкали тепер наші земляки. У двох кімнатах, побіч цілої банди щурів, що нахабно проходжувалися по ліжках і столах, жило тут п'ятьох із нашої братії: проф. Володимир Питлик, д-р Баран, Бордуляк і ще двох, позабула їх прізвища. В Омську українці найживіше проявляли тоді національне та культурне життя, а провід у ньому, як скрізь по Сибірі, вели галичани, колишні полонені або засланці, а тепер вільні громадяни. В Омську зорганізовані вони були в Робітничому Клубі, що мав 220 членів, з того 90 галичан. Клуб улаштував щодня відчити на теми актуальних подій. Була теж в Омську «Драматична Українська Хата», що давала раз-у-раз вистави, а актори діставали платню з державних фондів, як члени державної організації.

В Омську виходила українська газета «Пролетар», в пляні був також науково-просвітний тижневик і учительські курси на зразок красноярських. Організував їх проф. Питлик.

В Омську побачила я теж уперше українські комуністичні газети з Придніпрянщини: «Червоний Прапор», «Комуніст», «Селянська Біднота», «Вісті». В тому саме часі вернувся до Омська з Харкова висланий туди наш делегат Цибульський (галичанин), який їздив на Україну, щоб розглянутися в тамошній політичній ситуації та привезти книжок для сибірських шкіл і читалень. У ситуації розглянувся та оцінив її так: хоч покищо на лівобережній Україні йде боротьба двох напрямів — робітничо-комуністичного по містах і селянсько-націоналістичного по селах, всеж просвітня робота там не спинена. Скрізь по селах чисто українські школи, по містах гімназії й середні заведення, в Києві відкрита вища школа. Книжок, понайбільше читанок для шкіл — привіз делегат на суму 60.000 карбованців.

В тому часі та ще раніше почався наступ большевиків на Польщу і Східню Галичину й всі тут були певні, що большевики переможуть і підуть далі на захід. Тому, деякі з омських українців радили мені їхати не на Петроград, як я мала дозвіл, а через Наддніпрянщину просто до Львова. Але на їзду через Наддніпрянщину уряд дозволу не дав, і хоча мала я поручаюче письмо до нашого галицького бюро в Москві, яке мало мене справити далі — я таки порішила вибрати довшу, але певнішу дорогу на Петроград.

І ось я їду домів не під конвоем, а як свобідна людина. Їду дуже вигідно в інтернаціональнім вагоні на дармовий білет і простір кілька тисяч верств перебуваю в 9 днях. По дорозі стрічаю санітарні поїзди, що везуть наших полонених інвалідів, то знову на деяких станціях всідають росіяни, що вертаються з німецького полону. Всі вони чисто одягнені в німецьку одежу, камізолю, сурдут, при годиннику, чисто виголені, виглядають не на москалів, а справжніх німців. Всі здорові, повнолиці стають найкращим доказом проти вісток, які ширила російська преса про знуцання німців над полоненими.

До Петрограду приїхала я 1 серпня і зараз зголосилася до австро-угорського бюро, що перевіривши мої папери, передовсім посвідку, що учителювала до останньої хвилини, дав

мені приміщення в патронаті для інвалідів на Васілевському острові. В Петрограді треба було задержатися 12 днів дожидаючи, поки збереться більший транспорт наших полонених. І я рада була цьому, бо мала змогу оглянути Петроград. В тому часі був тут український театр якоїсь менше відомої групи і грав «Невольника», «Не ходи Грицю», «Бурю». Та української організації ніякої я в Петрограді не найшла, хоч за нею розпитувала. Найшла лиш закриту українську кооперативу, закриту українську книгарню, в саді на Васілевському острові гарний пам'ятник Шевченка з написом: «Великому крестянському поету Тарасу Гр. Шевченко великий русский народ». На кам'яниці, поруч із патронатом, була вмурована таблиця з пригадкою, що тут жив і помер Микола Іванович Костомарів. Тільки всього.

Дня 12 серпня виїхав наш транспорт 1400 люда з Петрограду. Через добу були ми вже в Нарві, де москалі передали нас Естонії. Естонія — маленька земелька, а проте зуміла добути собі самостійність і нині, поставивши на границі кількох жовнірів з синіми відлогами, береже пильно своєї незалежності. З Нарви вже німецьким кораблем, але з написом «Киев», випливаемо на Балтик, а по трьох днях причалюємо до Штетина.

Тут уладили німці нам (а властиво своїм землякам) величезне привітання з промовами, музикою, квітами та бенкетом. І я відчула знов те, що колись почувала на Ангарі, що не значить бути членом великої, сильної нації, яка дорожить кожною своєю одиницею, заступиться за неї в потребі, подбає, загреє теплим словом. Вже в Нарві розкидали поміж німців привітні листки: «Вількоммен ім Гайматланде», де у зворушливих до сліз словах вітали поворотців до «прибитої, розбитої, упокореної, вбогої батьківщини». Так писали німці, але добробут, який ми бачили в них по дорозі, порядок, дешевість харчевих продуктів доказували, що Німеччина, хоч покищо упокорена, не пририта і не розрита.

Зі Штетина перевезли нас, галичан, до Франкфурту над Одрою, де й повідомили нас, що тепер переходимо під опіку польського делегата, який доставить нас (240 люда) до Львова. Багато наших сватків, почувши це, а боячись, щоб у Галичині не змобілізували їх до польського війська, воліли за-

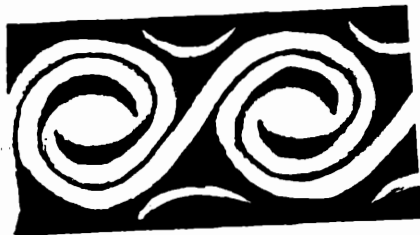
лишитись у Німеччині копати картоплю — інші сміливіші рішили їхати далі «нехай буде — що буде».

Німці доставили нас до Познаня і почалася їзда поволіша та довша, як по Сибірі. З Познаня через Лодзь, Пйотрків, Ченстохову, Краків до Львова везли нас повний місяць. «Бо, проше пані, Польска тераз велька і широка, венц і едземи длуго» — пояснював мені якийсь польський легіоніст. Накінець опинилися ми під Львовом на Клепарові.

Перед роками вивезли нас москалі Личаковом, тепер привезли поляки від Янівського.

Виходило, що перейдений мною шлях п'яти літ це була тільки дорога від рогачки до рогачки з далекими, що правда, відхилами. Як і ціле наше життя...

«Діло» з 28 березня 1937, Львів.

ІЗ СПОГАДІВ СУЧАСНИКІВ

Олена Залізник

ОБОВ'ЯЗОК АЖ ДО ПОСВЯТИ

Коли роздумую над нашим знайомством з Константиною Малицькою, ніяк не можу пригадати, коли вперше зустріла я її, ту жінку, що завдяки своєму характерові й ідейності, продовж довгих років була для мене людиною, гідною найбільшої, найглибшої пошани, серед рядів галицького провідного жіноцтва, якого представниць доводилось мені чимало стрічати, під час мого довголітнього перебування у Львові — центрі галицького культурного і політичного життя. Її характерність, рішучість і послідовність та правдивий глибокий патріотизм імпонували кожному.

Тоді як «Кружок Українських Дівчат» з ініціативи Наталки Будзиновської і Дарії Шухевичівної видав у Львові невеличку книжечку, першу історію змагань української жінки за право до науки і до участі в громадському і політичному житті, «Про Жіночий Рух», підписану скромно ініціалами К. М. — я ще не знала її авторки. Не знала і рік пізніше, коли як гімназистка дістала від Кружка Українських Дівчат почесне тоді для мене доручення кольпортувати ту брошуру серед учасників пам'ятного університетського Курсу Українознавства, улаштованого у Львові 1904 р. заходами Михайла Грушевського й Івана Франка для студентів із Придніпрянщини, які, замилюючи чуйність царської жандармерії, щоб під різними претекстами дістати пашпорти на виїзд за границю, з'їхались до Львова з усіх кінців України. Тоді проф. Федір Вовк закупив у мене кілька примірників брошури і дивувався, що захоплення західно-європейських жінок фемінізмом дійшло і до нас, галицьких українок.

Але трохи згодом я знала вже, що авторкою «Про Жіночий Рух» була вчителька з Станиславівщини, яка за свою

рішучу поставу проти денационалізаційної практики галицьких поляків в мундурах австрійської адміністрації, попала в неласку шкільних властей — і покинула свою учительську посаду, щоб не підчинятися домаганням шкільного інспектора: «не бавитися в політику».

Про переїзд її на Буковину, де політичні умовини були інші, про вчителювання в селі Лужанах, про знайомство з буковинськими діячами і редакторами часопису «Буковина» О. Маковеєм, В. Сімовичем, Л. Когутом і іншими та її співпрацю в «Буковині», я теж аж пізніше дізналась.

І скорше як із нею самою заплізналась я з її листами, з її прецизним, таким маркантним письмом. Це були листи, писані нею, тоді редакторкою Львівського дитячого журналу «Дзвінок» до мого молодшого брата, десятилітнього Юльчика, передплатника і — «дописувача» «Дзвінка». Коли згадаю ці її листи, дивуюся її готовості писати довгі, гарні, індивідуальні листи до малих читачів, з якими не з самого обов'язку, а з любови до молоді піддержувала близький контакт і говорила не лиш зі сторінок «Дзвінка», а й приватним листуванням. Вона перенеслася з Буковини до Львова на запрошення українських громадських кругів, мабуть «Руського Товариства Педагогічного» — (пізнішого «Українського Педагогічного Товариства» — ще пізніше «Рідної Школи»).

Мабуть таки побачила я її вперше в гурті учительок дівочої школи ім. Тараса Шевченка, що містилася тоді при вул. Сикстуській ч. 45, в шк. році 1907-8. Але зовнішньо її постать була така незамітна, що якимось не залишився в пам'яті спогад про першу зустріч з нею, тим більше, що я не знала ще тоді, що письменниця Віра Лебедова — це вона.

В цій році я — як молода студентка львівського університету — обняла посаду інструкторки-настоятельки в дівочім Інституті ім. св. Ольги, удержуванім «Руським Педагогічним Товариством», щоб тим уможливити собі побут у Львові і студії в університеті. Інститут — чи радше може була це своєю основою бурса — була в тому році велика — більш 60 дівчат-учениць українських приватних шкіл, виділової школи ім. Т. Шевченка і вчительської семінарії, дітей села і малих містечок.

Доплив селянських дівчат до шкіл був тоді вже великий. Інститут ім. св. Ольги займав каменницю при вул. Сокола

ч. 3, що була власністю професора політехніки Лазарського, поляка одруженого з україркою, яка просто з патріотизму погодилася винаймати дім для таких неспокійних комірників, як кількадесять молодих і не дуже здисциплінованих дівчат.

Мені, що недавно сама закінчила середню школу і більше почувала себе товаришкою, як опікункою дівчат, припав нелегкий обов'язок слідкувати за їх наукою і поведінкою поза школою, поза раннім вставанням і гашенням світла в приписану пору вечора. Мала я теж переробляти з ними лекції, водити двічі в тиждень парами на проходи і раз до лазні, (бо купальні дома не було) — та відправляти щоденно парами до школи. Тоді, звичайно в шкільній канцелярії перед наукою, учительки висловлювали мені — як опікунці — свої погляди на поодиноких учениць-бурсачок та свої вимоги до них. Особливо на першому році семінарії був дуже нерівний матеріал, дівчата з різних міст і шкіл із неоднаковою підготовкою. Для ближчого контакту між школою та бурсою був створений комітет, що складався з директора дівочої школи А. Алиськевича, катихета о. Лежогубського і К. Малицької; раз у тиждень відбували вони спільно зі мною наради про злободенні справи Інституту та давали свої практичні, педагогічні й господарські вказівки. Поради їх були для мене, непрактичної і молодой, дуже цінні, правдиво батьківські і до сьогодні вдячно згадую їх усіх, особливо К. Малицьку, що тоді мала багато сил і енергії до праці та все готових помислів, щоб у кожній ситуації і в моїх дрібних, але для мене тоді дуже важних проблемах, дати добру пораду, не лиш у педагогічних але й господарських справах, до яких — здавалося зразу — не прив'язувала ніякої ваги і на них не розумілася.

Але в тому році був також, короткий правда, час, що я «сиділа на одній шкільній лавці» з нею, в буквальному значенні слова. Декілька учительок української школи ім. Т. Шевченка, що вчили українську мову, вписалися на університет у характері надзвичайних слухачок, щоб, працюючи в українських професорів, поширити своє знання українознавства, особливо найновішої літератури. Вписалася тоді на університет Софія Олесківна (замужем Федорчакова, згодом довголітна директорка школи ім. Б. Грінченка у Львові), Марія Негребецька, Ірина Січинська (Рев'юкова) і Кон-

стантина Малицька, що на викладах сиділа все в лавці коло мене, тому й кажу, що були ми «на одній шкільній лавці» з нею.

Але вона скоро покинула університет, заявивши просто: «Що я тут скористаю? Читаючи книжки з бібліотеки вуйка Петрушевича, праці проф. Шараневича, о. Омеляна Огоновського, особливо його Історію Літератури, я більше дізналась би від того, що тут можу почути». Названі Ізидор Шараневич та Омелян Огоновський, це колишні професори української літератури у Львівському університеті, що тоді були вже покійниками. А вуйко Малицької канонік Антін Петрушевич, талановитий учений-історик, але москвофільського напрямку — і як говорили -- великий дивак, славився тим, що мав велику і дуже цінну бібліотеку, особливо наукову.

У Львівським університеті того семестру, що на нього вписалася Малицька таки дійсно не багато можна було скористати. Катедри української мови і літератури були обсажені професорами: Кирилом Студинським і Олександром Колесою. Перший із них заглибився тоді в старослов'янську граматику — і цитуючи та покликаючись на відомих славістів Шахматова, Ягіча і Вондрачка — не виходив із тої матерії, а Малицька казала, що їх праці вдома прочитає, як буде треба. Проф. Колесса вийшов якраз у тому часі послом до австрійського парламенту, займався більше політикою і сидів у Відні, а до Львова приїздив раз на два тижні і тоді вже в двох днях відчитував свої лекції і назначав семінарійні вправи.

Малицька була тоді ще молода; інші учительки в її віці, чи не багато молодші, ходили в товаристві до театру, на забави, чи прогульки, цікавилися модою і своїм виглядом, одягом чи зачіскою, але вона посвячувала себе виключно праці і то безкорисній праці для загалу; свого життя якби не мала. Але не була вона суха формалістка, що нездібна була бачити нічого поза найближчі, безпосередні обов'язки. На мою думку була це жінка не лиш великого знання і глибокого чуття, але загалом людина великого розмаху, що свідомо тримала себе цупко в руках, щоб не зійти з обраної дороги, не потурати особистим почуванням чи забаганкам, а йти до мети, якою поставила собі безкорисну і невпинну працю для

зросту українського шкільництва загалом, а розвитку українського жіночого шкільництва зокрема.

Найбільше часу посвячувала розбудові дівочої школи ім. Т. Шевченка, особливо з того часу, коли школа перенеслася на вул. Мохнацького ч. 12, та не лиш школі — цілий ряд літ була членом управи Централі «Українського Педагогічного Товариства», деколи його секретаркою; пропонуваного їй головства не прийняла. Та чи очолював організацію хтось із визначних тоді діячів — о. Чапельський, канонік Тит Войнаровський, чи хто інший — то це було більш назовні — а внутрі львина частина праці, а також і ініціатива була в руках Малицької — вона хоч не була головою, то була душею організації.

Вона подала думку оснувати Кружок ім. Ганни Барвінок і перевела її в життя. Тоді, ще до першої світової війни, Кружок мав на цілі не так матеріальну допомогу школі — як гуртування матерів шкільної молоді і загалом приєднання жіноцтва, не лиш із рядів інтелігенції, а і з міщанських та робітничих кругів Львова, що були в великій мірі несвідомі національно, або зовсім спольщені. Пригадую, як оповідала мені Малицька — що вона умисно ходила між рядами продавниць квітів та городини на Львівському ринку — щось ніби вибираючи, на те, щоб почати розмову та намовляти жінок посилати дочок до української школи. Львівські квітярки чи яринярки, звані загально перекупками — були звичайно малоземельні господині з передмість, нащадки зубожілих старих львівських міщанських родів, відсунених ходом подій на периферії міста. Декілька дівчат з тих кругів покінчили українську школу і стали свідомими активними громадянками.

Також цінила дуже в рядах Кружка ім. Ганни Барвінок жінок-інтелігенток, що багато уваги присвячували патріотичному вихованню своїх дітей і збереженню національних традицій у родинному крузі. Підкреслювала нераз ці прикмети у Євгенії Вергановської, Євгенії Макарушкової і Ольги Коренцевої, членок Кружка.

Окрім своєї педагогічної праці та організації рідношкільної мережі Константина Малицька знаходила час ще й для жіночих товариств, хоча не вдоволяла її невиробленість і нездисциплінованість частини членства: ніколи не хотіла вона прийняти пропонуваного їй головства якоїсь організації,

але все була перша, де треба було дати почин до якогось діла, чи захопити жіноцтво якоюсь новою справою. І тоді брала акцію в свої руки. Особливо скоро і рішуче реагувала Малицька на всяку сваволю й насильство з боку політичної адміністрації. А жандармський режим і методи тодішнього намісника Галичини графа Андрія Потоцького давали для того чимало приводів. Криваве віче в Коропці, де жертвою жандармських куль упав малий хлопчина, масакра вічевиків у Чернихівцях (не знаю чи точно запам'ятала я назву села), смерть семінариста І. Чорнія, що через шикани поляка-професора відібрав собі життя — були тими подіями, на які Малицька зразу відгукувалась не фразами, а організацією реальної допомоги для потерпілих чи родин тих, що загинули. Звичайно жінки перші видвигали справи такої допомоги перед українськими політичними чинниками — Народнім Комітетом і серед громадянства чи в пресі. Ініціативу подавала Константина Малицька або Марія Білецька, а до Нар. Комітету ходила звичайно Марія Білецька з Олімпією Лучаківською. Малицька не любила висуватися на перше місце.

А коли в 1908 р. зненавиджений сатрап, намісник Потоцький впав жертвою народнього гніву — згинув з руки студента Мирослава Січинського — Малицька виказала багато прихильности і готовости допомоги родині Січинського, матері та сестрам. Сестра його Ірина вчителювала в тій самій школі, що Малицька і зі зрозумілих причин, через перебування брата в тюрмі та його довгі судові процеси, почасти занедбувала свої вчительські обов'язки, звільнювалася, спізнавалася чи не підготувилася до лекції. Тоді Малицька, така строга для себе і обов'язковості других, всіми способами допомагала їй, заступала на годинах, обороняла перед іншими.

З праці Малицької у «Жіночій Громаді», у якій я теж тоді працювала і була в управі, пригадую такі деталі: Львівські жіночі товариства «Клюб Русинок» і «Кружок Українок» рішили об'єднатися в одну організацію. Назву для неї «Жіноча Громада» подала Малицька і опрацювала статут, на підставі якого ця організація жіноцтва у Львові не була б місцевим клубом, а централею, з правом основувати філії і кружки на провінції. Запропонувала назву «Жіноча Громада», бо «громада» це щось більше авторитетного, як «клуб» чи «кружок», та й на Буковині існувала вже «Жіноча Громада» і в

Києві належали жінки до української «Старої Громади» та створили свою «Жіночу Громаду», хоч і нелегальне товариство, але тієї назви. Пригадую той час у 1909 р. бо мене Малицька притягнула до тієї підготовної праці. Я була потім організаційною референткою Жіночої Громади, та мала все до діла з статутом філій і кружків.

Малицька жила тоді з мамою поблизу св. Юра чи може і у бічних прибудовах катедральної будівлі. Пригадую, я була раз у неї: малі дві кімнатки дуже скромно уряджені, як у всіх вдів та сиріт по священниках. Мати була худорлява старушка, ще дрібнішої будови як дочка, з привітним лицем, пораним зморщками. У тій скромній обстановці впадали в очі лиш книжки та біла велика ангорська кітка, що ліниво розляглася на ліжку.

Брала теж Малицька участь у поїздках по Філіях Жіночої Громади та інших жіночих товариствах, але все в товаристві іншої делегатки. Все хотіла щоб та друга говорила перша, а вона все доповняла, чи «рятувала» ситуацію, як кому не пощастило.

Залишилася в пам'яті її поїздка до Тернополя з Іриною Січинською і до Краківця зо мною. Містечко Краківець (тепер знає тому, що це родинне місце Тараса Чупринки) була безпросвітня діра серед пісків і болот, навіть залізниця не доходила туди. Їхали ми з Малицькою з найближчої залізничної станції — назви того села вже не пригадую, — драбинястим возом на високім сидженні з соломи. Ані господар, що виїхав по нас, ні його коні ніраз не спішилися й їхали підтюпцем по пильній дорозі, а дощ лляв та мочив немилосердно нас, що виїхали зі Львова за погоди і не мали парасолів, а такої речі як дощевики загалом тоді ще не було. Вправді пісок від дощу стверд і не стрягли в ньому колеса, то зате як в'їхали ми в болотяну полосу, що чергувалася з пісками, то віз западався в калюжі по самі осі і ледве посувався вперед. Але все те вправляло Малицьку в добрий гумор, хоч була промокла до нитки, і не пам'ятаю іншого разу, коли б вона зі мною так весело й отверто розмовляла, навіть про особисті справи, згадуючи свій побут у Лужанах, на Буковині. А як потім показалося сонце і освітило лани збіжжя з маками й волошками та сині то жовті лани лубіню, що цвів на пісках, настрої її став ще кращій.

Тоді відвідувала я в Краківці родину Шухевичів, бо мати Романа Шухевича Євгенія, з роду Стоцька, ще дівчиною була разом зо мною на станції у о. Дам'яна Лопатинського і ми тоді з нею приятелювали. У Краківці побачила я її малого, може трилітнього сінка Романа, що співаючи щось собі, грався коником. Малицька не захотіла йти в гості, воліла і по закінченні зборів розмовляти з міщанськими жінками та переконувати їх, що не треба їм «соромитись» того, що працюватимуть у своїй організації. Міщанок, що більше наражені були на денаціоналізаційні впливи сусідів, тяжче було заохотити до членства в «Просвіті» чи жіночій організації, як селянок.

Малицька уміла тоді дуже гарно промовляти і навіть проти своєї волі захоплювати слухачів та впливати на них. Пригадуються два моменти, коли я була під сильним враженням її промови. Не знаю вже з якої безпосередньої причини, мабуть, ішла тоді акція за зміну виборчого закону — постановили львівські жіночі організації, українські, польські і жидівські, уладити в один день віча в справі виборчих прав для жінок, а потім іти походом під сойм та в спільній делегації з протестом до представника крайової влади, маршала сойму. Тому, що Народний Дім був у кацапських руках, українки відбували своє віче у залі ремісничого т-ва «Гвезда» при вул. Францішканській — з промовою К. Малицької, одної селянки з повіту і робітниці зі Львова, — а потім подалися походом під Сойм при вул. Словацького (тепер будинок університету). Наскільки мені відомо, то це був перший український жіночий похід, — демонстрація з домаганням політичних прав для жінок. Від кожної національної групи йшли до залі прийняти маршала три делегатки. Від українок були в делегації — тодішня провідниця львівського жіноцтва Марія Білецька, Константина Малицька та я від молоді гонарції студенток. Польську делегацію очолювала графянка Пелягія Плажек, а жидівську д-р Перльмутер, довголітня львівська соціалістична діячка і перша лікарка, що скінчила студії в Швайцарії, бо в Австрії в час її студій не мали ще жінки доступу до університетів. По деякому ваганні прийняв нашу делегацію тодішній маршал сойму граф Станіслав Бадені, брат ославленого ворога українців Казимира, що був австрійським міністром, мабуть закордонних справ. Казали тоді,

що приввність графянки Плажек, людини з кругів маршалка, вплинула на те, що він загалом прийняв делегацію з 9-ти представниць жіноцтва, а маса демонстранток чекали висліду авдієнції під соймовим будинком на площі коло сойму в т. зв. «Єзуїтськiм городі».

По промовах графянки Плажек і д-р Перльмутер, які промовляли по-польськи забрала слово Малицька. Вже сама рішуча і гостра промова українською мовою вразила маршала. Справу обговорення жіночої рівноправности використала вона для того, щоб представити всі безправства і шикани, на які дозволяє собі польська адміністрація проти постанов конституції. Мовляв, надужиття адміністрації такі безприкладно великі тому, що половина громадян жінки — не мають права вгляду, не можуть слідкувати за справедливим виконанням законів. І почала вичисляти всі перекручування чи просто нехтування права адміністраційними і шкільними властями. Побудова її промови була така логічна й викінчена, аргументація така переконлива, голос дзвінкий і рішучий, що не лиш членки делегації були заскочені, але в першу чергу сам Бадені цілком не сподівався того та мав дуже невиразну міну, не знав як заховатися — слухати, протестувати, чи перервати авдієнцію. При вході сказав до п-ни Плажек з докором: «Грабянко, і пані тутай з немі?» Перекидаючися поглядом з п-ні Білецькою ми ледве здержалися зі сміху.

Другий раз заімпонувала мені промова Малицької на концерті Т. Шевченка. Був звичай до першої світової війни, що ціле українське громадянство Львова, як централя культурного і політичного життя, улаштовувало кожного року величаві, репрезентаційні концерти в пам'ять Шевченка з виступами мистців такої міри як Мишуга, Крушельницька, Менцінський і з промовами визначних політичних та наукових діячів. Пам'ятаю такі промови Юліяна Романчука, Михайла Грушевського, Євгена Олесницького, Костя Левицького — і Константини Малицької, єдиної жінки в тій ролі. (Бодай мені не доводилося чути, щоб ще якась жінка промовляла у Львові на подібнім концерті). І знову несподіваний ефект — дрібна, незамітна, скромна постать на сцені і могутнє слово, що примусило переповнену велику залю слідкувати за ним із запертим віддыхом.

Перед першою світовою війною, вже від 1912 р., збиралися на політичному небозводі густі хмари, що грозило зв'язатися воєнною хуртовиною, хоч розійшлося ще на якийсь час. Серед галицького громадянства зростало щораз більше зацікавлення політичними справами, зокрема питанням: що буде з Україною на випадок війни і як до того приготуватись? Українські жінки виявили тоді правдивий патріотизм і громадську зрілість. Жіноцтво Львова очолювала тоді Марія Білецька, а як голова Централі «Жіночої Громади» також і на провінцію, але близько до неї стояла Константина Малицька, що інспірувала різні почини і перебирала акцію в свої руки, як треба було рішучості і скорого переведення справи. Не знаю докладно, у котрої з них виринула думка створити окремий комітет для переведення деяких акцій, що їх незручно було вести з рамени «Жіночої Громади» чи інших організацій, але коли зійшлися ми в Марії Білецької, щоб ближче обговорити створення й оформлення такого комітету, Малицька тоді зразу не хотіла обняти провуду, аж переконала її вкінці аргументація Білецької.

На наради того комітету, що складався з 4 — 5 осіб ми звичайно збиралися у М. Білецької у її привітному сальоні, що пишався розкішною пальмою, від землі до самої стелі. Не пригадую вже вулиці — десь на «новому світі» не то при вул. Мурарській, Потоцького чи Листопада, але ще не в її власному домі, що його записала пізніше для українських інвалідів.

К. Малицька тоді часто бувала у М. Білецької. Їх побачення то не були звичайні добросусідські взаємини, а щира і глибока змістом виміна думок, задумів і проєктів майбутньої громадської праці, хоч і при чайку гостинної М. Білецької.

Найважливішою справою було створення фонду, що його назвали фондом «На потреби України». Назва зумисне вибрана досить гнучка, бо ж Україна може мати різні потреби — і та наддніпрянська і галицька, що їх ділила тоді річка Збруч. Ніякого ширшого розголосу, ні публікацій в пресі не було, але тихо з уст до уст ішла шептана пропаганда: «це на воєнний фонд, на боєвий». Ні ті, що давали, а тим більше ті молоді ентузіясти, що переводили збірки, не уявляли як слід, як виглядає війна, що несе з собою, але всі вірили, що може принести вона волю Україні. І фонд ріс, а пізніше, як війна таки прийшла, в час творення Українського Січового Стрілецтва,

Константина Малицька з Управою й учительками Т-ва "Українська Загоронка" у Львові. У першому ряді сидять з ліва на право — Учительки Т-ва "Українська Загоронка": Юлія Мицик, Анна Кульба, Ольги Чорній, Стефанія Затуцька, Олена Бігун, Ліна Коцюба, Ярослава Мигаль, Ярослава Смішко. У другому ряді сидять: Упрáva Т-ва "Українська Загоронка" з Константиною Малицькою: Олена Назар, Ольга Левицька, Марія Донцова, Ірина Павлюковська, Константина Малицька, Софія Рахова, Марія Мудракова, Копачева, невідома. У третьому ряді стоять: Опікунки Т-ва "Українська Загоронка" (окрім М. Струтинського): Миколай Струтинський, Марія Яворська, Марія Пастернак — педагогічна референтка, Монастирська, Ольга Целевич, невідома, Марія Гануцук, Сазчук, Стефанія Павлова, Лончина, Мечникова, Назірна, Люба Вобикевич, решта невідомі. У четвертому ряді стоять: Ганна Стефанович — касієрка Управи, Софія Ільницька, Марія Гижя, Іванна Скопляк, Лідія Бурачинська — гість.

став його першим грошовим засобом. Виносив біля 9,000 корон, що на тодішній час і обставини — були великі гроші.

Залю Сокола в домі Дністра при вул. Руській заповнило по береги львівське жіноцтво. Переважала молодь, у більшості з кругів інтелігентських, але чимало з міщанського та ремісничого середовища.

По короткій ядерній промові Малицької — реферат молоді пластунки, золотоконої красуні Олени Степанів «Про роль української жінки в історії свого народу». Її захоплення, що завело її пізніше в ряди Січового Стрілецтва, передається другим. Збираються охотниці збіркової акції «на потребу України», зголошуються учасниці санітарних курсів.

Санітарні курси? Хіба треба аж війни для санітарних курсів? Молоді учасниці, в переважачій більшості старші семинаристки не потребують хіба знання гігієни як будучі сільські вчительки? І в школі ім. Тараса Шевченка відбуваються санітарні курси, зорганізовані Малицькою. Кляси в по-полудневих годинах та ввечорі вільні і К. Малицька взяла на себе обов'язок не лиш зорганізувати курси, але й доглядати ладу та порядку, отже директорові нема чого турбуватися про те, що скажуть шкільні власті.

У Львові цілком мало українських лікарів, але К. Малицька переконала — «упросила», як тоді говорилося — д-ра Євгена Озаркевича (брата Наталії Кобринської) та д-ра М. Вахнянина «викладати про гігієну і санітарні приписи». А дівчата — і ті зі школи й інші з міста, що записалися на курси, говорили з утіхою: «ми учимося доглядати ранених на війні, перев'язувати рани». І потім неодна з них сповняла важку і відповідальну працю мед-сестри (тоді говорилося сестри милосердя) на фронті, чи в шпиталях. І досадно часом було абсолювенткам тих курсів пізніше в часі війни, що австрійський Червоний Хрест, якому підлягали ті справи, запряг їх до праці для чужих. До зорганізованого українськими коштами й обсаженого українськими сестрами шпиталю спрямовували з фронту переважно чужих ранених та хворих вояків.

Шпиталь містився в Духовній Семинарії при вул. Коперника ч. 36 і пригадую декого з його персоналу: старшу віком учительку Павлину Гладилевич з провінції, що була там старшою сестрою, управительку львівських курсів Стефу

Пашкевич, Стефу Рибчаківну, що померла на пості медсестри, Стефу Янкевичівну, Софійку Коблянську, Орісік і багато інших, яких обличчя ще так добре заховалися в моїй пам'яті, а прізвища забулися. Але це було пізніше, як відійшли з Галичини окупаційні московські війська. К. Малицької вже не було тоді у Львові, її ще перед тим вивезли москалі на Сибір враз з іншими Львівськими закладниками. Одинокую жінку, яку московський губернатор Галичини граф Бобринський визнав за небезпечну для царського режиму.

Продовж шкільного року 1913 — 14 стрічалась я з Малицькою майже щоденно. Закінчивши свої університетські студії державним іспитом з української мови у проф. К. Студинського, я почала вчителювати в дівочій гімназії С.С. Василянок, а також і в учительській семінарії Українського Педагогічного Товариства при вул. Мохнацького ч. 12. В тому самому будинку була віділова школа ім. Тараса Шевченка, де вчила К. Малицька, й обидві школи мали спільну канцелярію. Властиво не була Малицька ні моєю товаришкою по праці, ні директоркою, бо це були дві окремі школи, але якщо мала я тоді перед ким респект, то не перед моїм директором д-ром Остапом Макарушкою, а перед Малицькою, що перед нею всі інші учительки і сам директор мабуть мали трохи «страха». Не, щоб вона була недоброзичлива до других, чи некоректна у поведенні з нами, — це впливало здається з нашого почуття, що не вміємо і не можемо так сто-відсотково посвятитися своїм обов'язкам і так їх виконати, як вона. Бодай у мене так було, що краще чулася з Малицькою на сходинах «Жіночої Громади» чи «Кружка ім. Ганни Барвінок», як у школі.

Ось вона ніби сама до себе говорить під носом: «нема кому упорядкувати бібліотеки», чи «ніхто не зголосився ще підготовляти хлопців з гордецької школи ім. Б. Грінченка до вступного іспиту до гімназії» — і я зголошуюсь — хоч і не люблю списувати каталогів і не хочеться приходити по полудні другий раз до школи на курс, а хлопці — особливо Коник, що потім показався відважним УСУС-ом, виводили з рівноваги своїми вигадками. Бо як жеж можна було не взяти того, чи другого дрібного обов'язку, коли Малицька працювала цілими днями без спочинку.

Великий здвиг Соколів і Січей, що відбувся під кінець червня 1914 року, підготовлявся довго і дбайливо, бо він мав виказати силу й осяги галицьких українців, їх ріст і поставу.

Робота аж кипіла в домівках Соколів і Січей, але і в канцелярії школи ім. Шевченка виконувалось багато праці, до якої зобов'язалася Малицька. Дрібна технічна робота — та її було багато і треба було виконати точно і на час. Пригадується, що аж до втоми сортували, розділяли й пакували відозви й обіжники, відзнаки, стрічки-ленти, приготвляли для висилки на пошту і для роздачі на самому здвизі на площі. Ми були в канцелярії школи доривочно по кілька годин, а Малицька цілими днями. Також і на самому здвизі, коли увага всіх була сконцентрована на хід програми і Малицька повинна була засідати на трибуні між визначними передовиками організацій, вона не відривалася від праці, а й нам, її помічницям, лиш від часу до часу можна було вихопитися на середину площі, щоб із високої ступеніці слідкувати за тим, що проходить на руханковому майдані. Приїзджі з провінції дівчата — січовички і соколи потребували часто поради і помочі в чужому великому місті, бо були перетомлені далекою дорогою та довгими маршами, розгублені серед нових обставин і Малицька хотіла показати їм щиру гостинність.

Хоч зустрічала я Малицьку у Львові часто, то не була там тоді, коли вона переживала особисті важкі хвилини, смерть матері, чи свій вивіз на Сибір, попереджений кількामісячним арештом у Львові. Не була я там теж тоді, коли вітало її Львівське громадянство по повероті з заслання і як вона переказувала свої переживання з Сибіру. Зате залишилося дещо в пам'яті з оповідань мого брата д-ра Володимира Охримовича, що був так, як і вона вивезений з тою самою групою львівських закладників і в ту саму далеку та відлюдну частину Сибіру. Малицька була одинока жінка в гурті тих наших визначних громадян Львова і чужих — поляків, жидів і німців, — що їх вивезли москалі на Сибір, як закладників, окупувавши Галичину.

Примусова подорож на Сибір, довга і томляча, тривала майже два місяці і вела — пішки, підводами і залізницею — через етапні брудні арешти, вогкі тюрми, спільні камери з «уголовними» і довгу небезпечну плавбу човном аж до села Пинчуги, куди вона була заслана на необмежений час. Однак

повернулася звідти два роки по упадку царського режиму. Завдяки заходам Наталії Дорошенко, що зустрілася з групою Львівських закладників під тюрмою у Києві, удалося Київському жіночому комітетові, очолюваному Людмилою Старицькою-Черняхівською, виеднати для них дозвіл їхати пасажирською залізницею на свій кошт. Так, що з Києва аж до Красноярска впродовж двох тижнів їхала Малицька і її 13 Львівських товаришів недолі особовим поїздом, а не «теплушкою» — товаровим без вікон, як до Києва — але очевидно під «опікою» конвойових жандармів. Також «привілеєм» для Малицької уважалося те, що їй дозволили замешкати в Пинчугі, досить великому «волосному» селі, де вже був один українець зі Львова — Юліян Балицький, редактор «Письма з Просвіти». Всіх інших Львівських закладників розмістили лиш по одному в ще дальше на північ положених селах.

Не місце тут описувати умовини життя у відсталому сибірському селі, де одинокою дорогою могутня ріка Ангара, де до сусіднього села треба було їхати цілий день, а на пошту цілий тиждень; літом на човнах, а зимою на санках. Весною і восени, в час таяння чи замерзання ріки всяка комунікація була перервана, не приходила місяцями пошта, що повинна була курсувати що два тижні.

Але Малицька давала собі якомсь раду в тій тайзі та тундрі ще й почала учить дітей місцевих «чолдонів» і тунгузів — хоч офіційно засланцям і не вільно було співжити з місцевим населенням.

З листів брата, що перебував на засланні в селі Гольтвявіно, поблизу Пинчуги, де жила Малицька, довідалась я її адресу і почала листування з нею. Раз у місяць було їй дозволено писати до Австрії і раз у місяць приходили до мене до Відня її бадьорі, короткі, але повні змісту листівки на друках австрійського Червоного Хреста, які я їй посилала. Зі Львовом було заборонене листування для засланців, бо Львів був тоді прифронтвою смугою, але з Києвом Малицька листувалася постійно, особливо з Людмилою Старицькою-Черняхівською.

В часі між обома світовими війнами, в роки 1926 — 1939, проживаючи стало у Львові, зустрічалась я часом з Малицькою, хоч значно рідше як до війни, звичайно на сходинах Кружка ім. Ганни Барвінок, на які вона підготовляла все ін-

тересну програму, цікаві реферати добрих доповідачів. Але зустрічала я її нераз і в іншому гурті, на відчитих і імпрезах клубу «Нової Хати». У цій домівці, в кам'яниці кооперативи «Труд» у Ринку ч. 49, справляли щороку «новохатянки» для Малицької іменини дня 3 червня. Бувала і я там, бо працювала тоді в кооперативі «Труд» і була все на місці, а гостинні «новохатянки» запрошували й Олен. Гарно прибраний квітами стіл, яких в ту пору було на ринку чимало, солодощі (за приписами «Нової Хати») і щира привітність господинь викликали й у іменинниць добрий настрій та безпосередню гутірку, переткану нераз влучними жартами Малицької.

Також і в тих роках присвячувала вона як і досі всі свої сили школі ім. Тараса Шевченка і Кружкові ім. Ганни Барвінок. Та й загалом цікавилась організаціями, що займалися вихованням молоді, а саме: «Товариством Охорони дітей і Опіки над Молоддю», яке по розв'язанні «Пласту» перебрало його агенди, і «Товариством Вакаційних Осель», що його стало очолювала Ольга Бачинська, яка прожила останні роки життя в Торонті.

Стрічалась я принагідно з Малицькою також і на засіданнях цих організацій. Але в Централі «Рідної Школи» не працювала, як це було давніше. Її просто боліло те, що канцелярія «Рідної Школи» стала бюрою урядовців, хоч і сумлінних та таких, що дбали про свої права зорганізованих членів станового Союзу Укр. Приватних Службовців, домагалися підвишки платні, чи емеритури, а не були захоплені ідейними ентузіястами, що аж до забуття безкорисно віддавали всі свої сили, час і працю, як колись вона.

Львівські «Рідні Школи» не лиш ім. Короля Данила, чи ім. Князя Льва в бідніших дільницях, а й найбільша ім. Бориса Грінченка та найстарша ім. Т. Шевченка боролися з великими матеріяльними труднощами і мусіли відбивати всякі шикани польських шкільних властей (що лиш те й робили, що шукали за всякими хибам, хоч би й дрібними недотягненнями) та мусіли також самі дбати про фінансову сторінку — придумувати способи, як роздобути гроші на удержання школи. Сумна дійсність, що всі сили, всю енергію треба було витрачати на вдержання того, що було створене давніше, а не на ріст і розвиток нових осередків навчання і культурної праці, дуже пригноблювала Малицьку і хоч не відбирала ініція-

тиви і віри в потребу праці і посвяти, всеж таки відбивалась на її вдачі і настрою. Ставала все більш самотня і замкнена в собі і як дехто означав її стан — дивачіла. Мешкала довгі роки при вул. Лісній ч. 3, де в домі української інтелігентної родини Мацькевичів винаймала дві малі привітні кімнатки, а харчувалася денебудь по скромних молочарнях. Літом у часі ферій нікуди не виїздила, все знайшлося багато шкільної й іншої праці, тож у канцелярії школи ім. Шевченка просиджувала довгими годинами. Не хотіла літом виїхати нікуди, навіть тоді, як спеціально запрошувала її до Підлютого управа дібр Митрополита Шептицького і провідники «Пласту», ані не хотіла їхати на лікування до санаторії Каси Хорих, яке їй вповні прислужувало. І хоч, у пізнішому віці, нераз за-непадала на здоров'ю, все ходила до школи, не покидала праці і не прийняла пропозиції Ірини Бонковської, її родички, щоб спільно з її родиною замешкати в більшому мешканні, де могла б мати більшу вигоду, чи догляд на час недуги. Та це все новіші часи і може інші її знайомі, бувші учениці, чи товаришки праці, учительки, мають більше споминів про неї, — я списую те, що пригадую.

Писала вона під псевдонімом — Віра Лебедова — і під своїм повним іменем, чи ініціалами.

Властиво її літературний дорібок невеликий, але за нечисельністю у нас творів, призначених для молоді, особливо в її добу, мають її прозові і віршовані оповідання, театральні сценки і принагідні вірші велику ціну в ділянці виховної літератури. Всі вони перейняті правдивим патріотизмом її шляхетної душі. Герої її оповідань, малі дівчата й хлопці, живо реагують в пориві своїх щирих сердець на людську кривду, на несправедливість. Вона так і назвала їх «Малі герої». Пригадую кілька сценок на св. Миколая її пера, одну з них грали діти «Рідної Школи» у Відні ще в 20-тих роках, а перше «Свято Матері» у Львові мало успіх також через п'еску Малицької.

Її твори виховного характеру появлялися в дитячих та інших журналах в краю і туг за океаном. Ще тепер доводилося мені зустрічати принагідні передруки її віршів у канадській і європейській емігрантській пресі на дитячих сторінках. Канадській молоді, що вчилася української мови з

підручника Матвійчука певно й невідомо, що й над ним працювала Малицька.

Коли Микола Матвійчук та його, молодо померла дружина, теж учителька, опрацьовували читанки для Канади, часто радилися Малицької, питали про її думку в виборі матеріалу і запрошували її на наради в цій справі; вона і мене повела раз, чи двічі на таке засідання. Читанки Матвійчука тепер перестарілі, але своє завдання виконують і по нині вживаються на курсах українознавства різних організацій Канади.

Ті, що працюють над дитячою літературою, вміють оцінити вартість творів Малицької а Об'єднання Працівників Дитячої Літератури» в Торонті видало зараз в перші роки свого існування її старинні легенди «Арфа Леїлі».

Про літературні замилювання Малицької знаю те, що поза Шевченком і Франком дуже високо цінила Лесю Українку, особливо її драматичні твори. А з чужих письменників читала багато північних авторів — пригадую її розмови про Ібзена, Бернштерна Бернзона, Сельму Лягерлеф, Еллен Кей, але захоплювалася і французькими авторами, італійським Амічісом. Високо цінила проекти італійки Монтесорі в ділянці виховання дошкільнят; тоді за часів Австрії писання Монтесорі були чимсь новим, її методи виховання ще не були переведені в життя.

Ще пригадую розмови Малицької про переклад на українське дитячої італійської казки «Пінокіо», але не знаю, чи перевела вона свій намір у життя. Читала вона в оригіналі не лиш своїх та польських, російських і німецьких авторів, але також французьких, бо французьку мову знала добре. Раз прислала мені до Відня свій еляборат про нищення поляками українського шкільництва в Галичині, писаний французькою мовою і призначений для використання його Софією Русовою на міжнароднім конгресі в Римі, і просила мене, щоб порадитися ще знаного журналіста Василя Панейка та його французької дружини щодо мови і відповідної фразеології. Вони оцінили її реферат бездоганним.

В останнє бачила я Малицьку 1943 р., коли приїхала я з Відня до Львова на кількадечну відпустку і подорозі захворіла. Прийшла вона відвідати мене, дізнавшись, що по кількалітнім побуті за межами краю я знов приїхала до Льво-

ва. Та моє запалення горла було таке, що я цілком не могла говорити, а й вона не хотіла втомляти мене в горячці. Так і не скінчили ми розмови, не дослухала я її цікавої розповіді про останні роки нашого небачення, про життя підчас першої польової окупації і тодішньої німецької.

Ще доки дійшла вістка про смерть Малицької говорила я з покійною головою СФУЖО Оленою Кисілевською про потребу видання окремої праці присвяченої пам'яті й діяльності української учительки — як загального типу, опираючись на праці і заслугах передових наших учительок, в першу чергу Малицької. Олена Кисілевська одобрювала таку думку, навіть обіцяла написати спомин про Малицьку, бо вони обидві були шкільними товаришками. Ходили вони до тої самої класи в дівочій школі в Станиславові. І хоч Малицька була тоді наймолодшою в класі 12-літньою ученицею, що виглядала на 10-літню дитину, а Олена Сіменович (Кисілевська), 15-літня панянка, уважала себе за дорослу і більш як школою цікавилися громадськими справами, про які дискутував її брат та його університетські товариші, члени віденської Січі — то всеж у згадці Кисілевської залишилася Малицька як дуже талановита дитина, найкраща учениця в класі.

Однак не встигла Олена Кисілевська додержати обіцянки, знеможена недугою, з якої не довелося їй встати, не могла закінчити розпочатих споминів. Громадська діяльність обох, Кисілевської і Малицької бере свій початок в першому жіночому галицькому товаристві — в Станиславові. Кисілевська (О. Сіменовичівна), як учасниця основних зборів того першого товариства в 1884 році, започаткованого Наталією Кобринською, була його наймолодшою членкою. У списку членів тих перших жіночих зборів є й ім'я Малицької — та це не Константина, що була тоді ще дівчатком, а її мама. Константина, як молода вчителька прислужилася цій організації пізніше — виготовила святочний реферат на 15-літній ювілей жіночого товариства в Станиславові, який вийшов друком. Його видав Кружок Українських Дівчат у 1903 р. п. н. «Про жіночий рух».

Ольга Коренець

У КРУЖКУ ІМ. ГАННИ БАРВІНОК

Є визначні люди, які одним величним учинком, чи одним геройським подвигом завойовують собі місце в пам'яті нащадків. І є інші, яких духова велич являється сумою безконечного числа, ніби малих щоденних зусиль, присвячених здійснюванню наміченої мети. Ці малі цеголки праці буднів, складені безперервно довгими роками, дають у висліді будівлю духової величі даної людини. До цих невисипущих героїв щоденного труду належить велика вчителька і визначна громадянка Константина Малицька. Тому, приступаючи до накреслення спогаду про неї, почуваю свою безсильність передати проглядно і як слід те, що було в ній сильне й велике. Бувши кілька років підряд членом Старшини Жіночого Кружка Рідної Школи ім. Ганни Барвінок у Львові, мала я щастя працювати там під рукою якраз у цих непомітних буденних завданнях її громадської діяльності.

Пізнала я Константину Малицьку в 1913 р., коли поселилася на постійне у Львові. Як «провінціалка» з Перемишля, я дуже цікавилася нашими визначними жінками, що діяли в цьому часі у Львові. То ж була щаслива, коли зайшовши за ділом до Дівочої Школи ім. Т. Шевченка, при вул. Мохнацького 12, стрінула там учительку цієї школи, К. Малицьку, про яку я чула, як про чільну громадську діячку і знала як дитячу письменницю Віру Лебедову. Зараз намагалась я наблизитись до неї. Включилася в працю Жіночого Кружка ім. Ганни Барвінок, який мав у школі своє приміщення і небавом стала членом його Старшини. З того часу Кружок став для мене синонімом його духової провідниці К. Малицької. «Вельможна Пані Ганна Барвінок» адресував свої звернення до Кружка львівський магістрат і кожним разом, коли я бачила цю постійну адресу уперсоніфікованого Кружка, приходило мені на гадку, що ця «Вельможна Пані» це була вона — К. Малицька, і тільки вона, якої дух панував неподільно в Кружку і був його рушійною силою.

Одинокий Жіночий Кружок Рідної Школи ім. Ганни Барвінок опікувався Українською Дівочою Школою ім. Т. Шевченка у Львові. Крім того намітив собі спеціальне завдання: він вів культурно-освітню працю для своїх членів (здебільша батьків шкільних дітей і значного числа жіноцтва), а то й ширших кругів громадянства, серед яких Кружок мав своїх численних прихильників. Тереном цієї діяльності були сходи членів, прихильників і запрошених гостей. Тут відбувалися реферати на виховні, культурні, чи актуальні теми, які часто були відгуком на біжучі національні події. Рівень викладів був високий, добір тем дбайливий і у всьому домінувала високо-ідейна атмосфера школи. Бували тут також зустрічі членів Кружка з письменниками. Пам'ятаю авторські вечори Богдана Антонича, Юрія Липи, Галини Журби. Після рефератів бувала виміна думок у дискусії, що її вміло й інтересно провадила К. Малицька.

Будучи безперечно духовою провідницею Кружка, К. Малицька ніколи не приймала його головства. Її скромність була незвичайна. Натомість вона залюбки вела секретарювання. Своїм каліграфічним письмом заповнювала сторінки секретарської книжки. Не було для неї річей дрібних, маловажних. Дуже точна й педантична, нотувала всі факти, може й меншого значення, які в сумі давали докладний образ праці і зусиль Кружка. Перечитуючи на щотижневих засіданнях Старшини свій точний протокол, звітувала, що з наміченого виконано й зараз же предкладала плян того, що треба б зробити. Все це було добре обдумане й доцільне, так, що прочим членам Старшини небагато приходилося до цього додати. На їхню долю припадала здебільша практична сторінка: влаштування імпрез, шкільних вистав, концертів, які давали б дохід на вдержання школи. Високий їх рівень належав К. Малицькій. Вона досягала того гарними, «на потребу дня» писаними патріотичними віршами і п'єсами для шкільних вистав.

Кружок перебував у хронічній матеріальній скруті. Скупі доходи з оплат незасібної шкільної молоді ніяк не покривали розходів. Тому то шкільні імпрези, мали, окрім культурної, також і доходову ціль. Найбільш доходовою імпрезою Кружка був дорічний, передріздвяний ярмарок. На ньому продавалося харчі (мука, кутя, суш, мед), які обильно приси-

Константина Малицька із Старшиною і членками Кружка ім. Гаями Барвінок у Львові. Сидять у першому ряді з ліва на право: Юлія Пашкевич, Волошин, Константина Малицька, Олена Прокеш, Михайлина Говиківнич, Ольга Коренець, Стоять у другому ряді: Марія Заячківська, Мирослава Мороз, Іванна Скопляк, Дригалик, Ольга Брик, Іванна Витковицька, Дора Ліщинська, невідома, Рижевська, Марія Донцов, Квасниця, Стефанія Пашкевич.

лали Кружкові довколишні священниці жінки й наші сільські вчительки.

У постійних взаєминах із К. Малицькою набиралося враження, що для цієї жінки-громадянки особисте життя не існує, що родинний побут і хатні відносини заступає в неї школа і громадські діла, які клала перед усе інше. Сама її власна особа була в неї на останньому пляні, стояла так сказати б, у тіні перед куди важливішими для неї справами. Свою велику прихильність до Кружка переносила К. Малицька мабуть і на членів його Старшини, бо повсякчасно її милі сиві очі вітали нас приязною усмішкою і для нас мала вона завжди приязні слова, часто заправлені веселим жартом, — на який вона була справжнім майстром.

Одиноке, що було в ній чисто особисте — це замилювання до квітів і до лектури. Квіти були в неї на бюрку в глечиках увесь рік, взимку, коли за них важче, бодай китички різнокольорових безсмертників. Про літературні твори, які залюбки читала, любила розказувати. Коли книжка була спеціально інтернасна, не відривалася від неї, як казала, майже до ранку, про що свідчили зачервлені, втомлені очі. Читала радо французьку літературу, а притягали її теж повісті, де героями були діти, або звірята, яких доля її зворушувала.

Що я найбільше любила в неї, це її незвичайний дар слова. Бесідниця справді з Божої ласки, вона промовляла завжди й всюди, де заходила потреба, скрізь, де треба було зайняти гідне становище до важної громадської справи, подати якусь ідею, чи накреслити плян потрібної дії. Говорити могла і без підготовки. Та все таки її промови не ставали трафаретні, не вживала вона в них утертих фраз, не було в неї ні крихітки штучних прикрас, чи робленого патосу. Говорила просто й може тому дуже переконливо. Я слухала безліч разів її промов, чи то на шкільних, чи на загально-національних святах, чи зборах. За кожним разом вражала мене непомильність дикції, логічність думки й велика сила вислову. Коли підносився її металічно-дзвінкий голос, було враження, що в дану мить саме те, а не що інше мусіло бути сказане і якраз цими, а не іншими словами. Її промови мали високий діапазон чуття. В більш емоційних місцях вона задихувалася від враження і на мить мусіла переривати. Це надавало ще більш безпосередности її словам.

Між численними її промовами запам'ятала я її промову на ширших сходах Кружка, де був присутній великий прихильник Кружка д-р Степан Федак. К. Малицька подала ідею і плян зорганізування стрілецького шпиталу. Плян одобрив д-р Федак і ми, на заклик Малицької наступного дня несли подушки й коци до школи ім. Т. Шевченка. Також пригадую собі її промову на відкритті заініційованого нею Жіночого З'їзду (1921) делегаток західних і представниць-емігранток із центральних земель. Після того, дуже піднесеного відкриття, З'їзд, під час доповіді Мілени Рудницької, розв'язала поліція і заборонила заповіджений на цей день вечір у честь Н. Кобринської. Вечір відбувся місяць пізніше у великій залі Народнього Дому у Львові з головним, дуже змістовним і зразково виголошеним рефератом Малицької про феміністичну діяльність і моїм додатковим про літературну творчість Кобринської.

До найбільш захоплюючих промов Малицької зачисляю її чудову розповідь про Сибір. Було це після її повороту з заслання, в 1920 р. Представники всіх львівських товариств вітали її в Науковому Товаристві Шевченка. Вона відповідала. Говорила віршом, змальовуючи природу Сибіру і свій

у ньому побут. Що сталося з цією високо-поетичною розповіддю-картиною — не знаю.

Та був ще другий спосіб її вислову; щось зовсім протилежне, в зовсім іншому стилі: промови в веселому тоні з нагоди наших зарібкових імпрез, сповнені дуже добрим, дуже влучним дотепом. Пам'ятаю таку одну її бесіду, якою відкривала перший раз у Кружку зааранжовану імпреду продажі передріздвяних харчів. У ній Малицька дотепно застановлялася над назвою імпреди (цей ярмарок, чи ця ярмарка), ви-кликуючи в слухачів своїми міркуваннями багато широкого сміху. Такою веселою гутіркою була на одному вечорі Кружка картина з життя на Сибірі. Малицька розказувала як то вона спокусилася на куховарські лаври і спекла солодкі бублики. Польський граф-засланець, сусід Малицької, так захопився її кулінарним архитвором, що вона мусіла вважати, щоб не «ви-коштував» усіх. І тут-же додавала, що мабуть ніколи в житті не була така горда, як на цей свій цукорняний осяг, що знайшов признание графського піднебіння.

Наприкінці згадаю ще заініційовану К. Малицькою і зредаговану нею одноднівку «Не вмре — не загине» у 100 роковини народин Т. Шевченка (1814 — 1914) з обкладинкою малярки Олени Кульчицької.

Коли згадую наш далекий Львів, мандрую в уяві безліч разів пройденою дорогою на вулицю Мохнацького. Там під числом 12, у будинку Дівочої Школи ім. Т. Шевченка бачу тендітну постать Константини Малицької у безнастанному русі — вона проводить і дає лад усьому, і Школі і Кружкові, дарма хто офіційно їх очолює. І ввижається мені, що її дух залишився там, де довгими роками формував численні покоління молоді й вів їх невтомно на вершини людської і національної гідности.

Олена Федак-Шепарович

У СОЮЗІ УКРАЇНОК

(Константина Малицька — якою я її пам'ятаю)

Константина Малицька належала до тих нечисленних жінок поруч яких час, цілі десятиліття, переходять безслідно. Здається, що в кожного, хто зустрів Констанину Малицьку, хто її знав як учительку, чи громадську діячку, хто з нею співпрацював, зафіксована у пам'яті її маленька, струнка, стать, завжди в чорному, завжди з однаковою зачіскою.

Так, як її зовнішня поява в нічому не змінялися з роками, так і не змінялося її світовідчуття та її дещо химерна вдача. На загал зрівноважена, та до краю чутлива, імпульсивна в моментах важливих подій в національному житті, неймовірно скромна в справах особистих почесей, але у випадках потреби брала на себе кожен громадський обов'язок, хоча б зв'язаний з почесним постом. Песимістка в дрібних громадських справах, але оптимістка у великих задумах.

Пам'ятаю її й дещо інакше, а саме в роках 1920 — 1921. Це було після її повороту з заслання. Пам'ятаю як вітала її українська львівська громада в залі Лисенка в жовтні 1920 р., як радісно приймала вона слова признання від професора Макарушки, що був головним промовцем, як не виявляла вона цієї пізнішої скромності, коли заля оплескувала її як національну героїнку, єдину українську жінку, що її московські окупанти вивезли на Сибір.

Деякий час пізніше мала К. Малицька доповідь про свій побут на засланні і поворот домів. Говорила річезво і спокійно, без нарікань і сентименту, навіть із гумором, немов би це не торкалося її особи, а когось постороннього. З ентузіазмом згадувала тільки короткий побут у Києві і поміч, яку їй дали наші земляки.

Не пригадую собі теж, щоб колинебудь пізніше К. Малицька жеврїла такою енергією як у тому часі. Здавалось

немов хотіла надробити роки заслання і примусового безділля, а своїм запалом і оптимізмом засоромлювала нас молодих. «Міряй сили на задуми, а не задуми після сил» — залюбки цитувала тоді польського поета.

Коли ми плянували перший Жіночий З'їзд Союзу Українок у 1921 р., без спротиву і застережень станула на чолі комітету для підготовки цього З'їзду і була не тільки головою, але й його душею. Як відомо, З'їзд, що формально відбувся під фірмою Надзвичайних Загальних Зборів Союзу Українок, був подуманий на два дні — 22-го і 23-го грудня 1921 р., але вже першого дня польська поліція його розв'язала під час реферату Мілени Рудницької. К. Малицька, що проводила З'їздом, голосно, різко і рішуче протестувала перед польським комісарем проти розв'язання З'їзду. Потім на швидкоруч зорганізувала перехід делегаток до домівки в будинку «Труду», де потайки продовжувались наради і де ухвалено передбачені резолюції.

З того часу пригадую собі також такий особистий інцидент. На одному з засідань, що відбувалося вкоротці після атентату мого брата на Пілсудського в вересні 1921 р., а на яке я прийшла пізніше, К. Малицька перервала наради, встала, обняла мене і поцілувала зі словами «гратулюю вам брата». — Маю враження, що належу до дуже нечисленних жінок, які удостоїлися такої сердешності з боку К. Малицької — вона завжди була дуже поздержлива у виявах особистих почувань.

В наступних роках К. Малицька була членом Головного Виділу і один час головою Союзу Українок. На жаль не пам'ятаю того періоду. Не можу пригадати собі чи було це в часі мого довшого побуту закордоном, чи рік цей був так незаметний у події, щозатерся у моїй пам'яті.

Згодом перестала бути активним членом Управи організації, але часто заходила до домівки Союзу Українок, зокрема в часі усіх важних подій чи то на загально-національному чи на жіночому секторі. Завжди цікавилась дуже зв'язками з міжнародними жіночими організаціями і раділа, якщо ми жадали від них помочі або інтервенції з приводу таких подій, як пацифікація в 1930 р., або голод в Україні в 1932-33.

В 1933 р., коли Головна Управа Союзу Українок почала плянувати Всеукраїнський Жіночий Конгрес, ми очевидно

звернулися до К. Малицької, як організаторки і провідниці нашого першого «малого конгресу», з проханням за співпрацю і поміч. Та тим разом К. Малицька відмовилася — тільки тому, що Конгрес був плянований у Станиславові а не у Львові.

К. Малицька була цілим серцем «Львовянка». Не любила провінції та взагалі не хотіла виїздити зі Львова. Не пригадую собі, щоб вона, не дивлячись на численні запрошення, колинебудь їздила до якоїсь філії СУ або на «Свято Селянки». Пригадую натомість, що коли сенаторка Кисілевська почала видавати в Коломиї «Жіночу Долю» — К. Малицька була чи не одинока, що протиставилась, мовляв «найкращий часопис, що виходить в Коломиї — це тільки провінційна газета і не повинна бути офіціозом крайової організації».

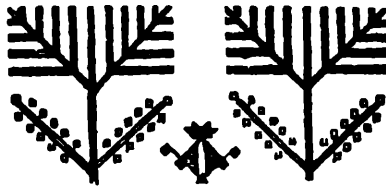
Що торкалося Конгресу, то в своїх аргументах підкреслювала вона в першу чергу факт, що Львів є столицею Західної України, що тут, а не на провінції мають відбуватися всі імпрези крайового масштабу, що треба маніфестувати українськість Львова, підносити на душі українське населення міста. Всеж К. Малицька обіцяла, що на Конгрес у Станиславові (1934 р.) поїде. Коли однак польська влада в останній хвилині відкликала окремих поїзд, замовлений для делегаток, огірчена і знеохочена вернулася зі станції домів і на Конгресі не була. На превеликий жаль не тільки організаторок Конгресу але й делегаток, що знали її як передову, зразкову громадянку, велику патріотку, письменницю і педагога. Прикро було, що на Станиславівському Конгресі для відзначення і святкування п'ятдесятиріччя українського жіночого руху не було авторки першої книжки в українській мові про жіночий рух.

Цей факт не змінив однак в нічому взаємовідносини між К. Малицькою а Союзом Українок. Дальше заходила постійно до домівки СУ і ділила з нами радість і смуток. Завжди приходила з якоюсь вісткою, хоча б загально відомою, ніколи з питанням «що чувати», а з питанням «що ви думаєте робити?». Пам'ятаю, як хвилювалася коли довідалася про виборчий компроміс УНДО з Поляками, як тішилася рішенням Головної Управи СУ бойкотувати ці вибори до польських законодатніх тіл, як обурювалася з приводу газетної нагінки на М. Рудницьку в зв'язку з цим бойкотом.

К. Малицька не відмовила теж активної співпраці, коли ми реалізували постанову Станиславівського Конгресу в справі Всесвітнього Союзу Українок. Ідея Об'єднання всього зорганізованого українського жіноцтва в одній надбудові була їй дуже по душі. Не тільки брала участь в організаційних нарадах, що відбувалися в жовтні 1937 р., але й без спротиву взяла на себе обов'язок виховної референтки, як кооптований член першої Управи ВСУ (Інформаційна стаття про Всесвітній Союз Українок пера К. Малицької появилася на сторінках журналу «Нова Хата» ч. 21 — 22 за 1937 р.).

На жаль ВСУ не міг через зовнішні причини, зокрема через розв'язання СУ розвинути як слід намірену діяльність. Це припинення праці СУ було для К. Малицької немов особистим ударом. Коли ми застановлялися над можливостями продовжувати діяльність — імпульсивна, як завжди, висунула зовсім нереальний проект та скоро далася переконати, що в даний мент одинокий можливий вихід із ситуації була організація політичної партії. Без ніяких сумнівів увійшла до комісії, що виготовляла політичну програму «Дружини Княгині Ольги», але відмовилася від дальшої активної співпраці. Це теж було дуже характеристичне для К. Малицької. Вона захоплювалася кожним новим проектом чи пляном, помагала його здійснити, але коли діло було заверрене — у великій своїй скромності усувалася в тінь.

Всі ми, що співпрацювали з К. Малицькою шанували й цінили її високо, але щойно з перспективи літ бачиться, яка це була небуденна людина, яка внутрішня сила укривалася у цій дрібній, скромній постаті.

Ірина Пеленська

У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Моїм невеликим завданням є насвітлити постать Константини Малицької на тлі спогадів сучасників, її громадських співробітниць, діячок, колишніх учениць і пізніших учительок. Маємо дев'ять авторок спогадів: Іванну Петрів («Пам'яті К. Малицької», Ольгу Коренець («У Кружку ім. Г. Барвінок»), Олену Федак-Шепарович («К. Малицька та як я її пам'ятаю»), Марію Сапливу («Перший день»), Анну Франко-Ключко («Це була моя вчителька»), Іванну Скопляк («Криця і сміх»), Софію Дорошенко («Слідами великої вчительки»), Ольгу Кузьмович («Надія»). Чотири останні були вже друковані в журналі «Наше життя».

Якщо хочемо зобразити духову постать Константини Малицької на основі цих споминів, то в загальному зарисовується вона нам у тро-вимірній площині; як виховниця-педагог, громадська діячка і як людина у відношенні до свого оточення і своїх життєвих завдань.

Найменше сказано в споминах про К. Малицьку, як письменницю. Усі авторки приймають літературну постать Віри Лебедової, як існуючий факт і відмічують лиш її велику популярність загально відомої дитячої письменниці. Тому в своєму огляді мушу обмежитись до перших трьох згаданих звань К. Малицької, видобути й проаналізувати їх суттєві риси. Можливо в цей спосіб вдасться одержати суцільний образ тієї маркантної постаті бурхливих часів доби активізації наших визвольних змагань на протязі 50 років 20-го століття.

Педагог і виховниця

З восьми авторок спогадів про К. Малицьку — шість це її бувші учениці — І. Петрів, Г. Франко-Ключко, І. Скоп-

ляк, С. Дорошенко, О. Кузьмович, М. Саплива. Цей факт, що залишила вона в пам'яті стільки вражень, насуває думку про замітну роллю К. Малицької, як педагога. Вона була вчителькою 45 років, з того 14 років учила в селах і містечках Галичини й Буковини, а у Львові з 1906 р., де приїхала на запрошення Українського Т-ва Педагогічного, около 30 років.

Пише Іванна Петрів, що з визначних педагогів, які її вчили, Осипи Паньківської, Ольги Бачинської, Марії Білецької, Володимира Коцовського, о. Олександра Стефановича, о. Дам'яна Лопатинського і Осипа Маковея — К. Малицька «оставила найчіткішу печать на моїй духовості, хоч була моєю вчителькою й виховницею всього один шкільний рік 1906/7 у т. зв. п'ятій виділовій». Вчила К. Малицька в цій клясі українську мову, літературу, педагогію, дидактику й психологію. Вирізнення К. Малицької між цими не малої якості педагогами стверджує теж Анна Франко-Ключко; української літератури вчили її в учительській семінарії Осип Маковей і Василь Пачовський, але щойно коли почала їх учити К. Малицька — українська література стала улюбленим предметом. Ольга Кузьмович подає, що в неї, учениці К. Малицької було постійне «гаряче бажання, щоб школа складалася з двох осіб — проф. Малицької й мене». Чіткість постаті учительки Малицької існувала для всіх: «Кожен, хто заходив до дівочої школи ім. Т. Шевченка у Львові, пам'ятає ту невелику, незамітну собою жіночу постать. Її очі знали дитячі постаті в лавках і знали вчителі, її товариші праці (І. Скопляк «Криця і сміх»).

Яка була причина цього розміру особовости К. Малицької в школі та її впливу на молоді душі? Чи це був спосіб її навчання, чи відношення до молоді, чи авторитет діячки, чи слава письменниці? Адже ж знаємо й кожен із нас мав багато гарних учителів, а чому К. Малицька творить вийняток серед них?

Про методу навчання К. Малицька на жаль лиш із одного предмету — літератури, довідуємось із спогадів Анни Франко-Ключко.

«Опрацьовуючи авторів, ми читали виїмки з його творів. Одна учениця читала голосно, а вчителька вказувала на ідею автора. При тому клала велику вагу на правильне читан-

Одна з класів дівочої школи ім. Т. Шевченка у Львові. В другому ряді сидять учителі від ліва до права: Марія Ліщинська, Марія Заячківська, о. Горчинський, Олена Прокеш, Константина Малицька, Стефанія Пашкевич. Між ученицями стоять учителі: Дора Ліщинська, Глярій Гриневецький.

ня думки, підкреслення опису. Дома ми мали перечитати цілий твір.

У школі ми потім розглядали твір після законів синтези й генези, подавали характеристику діянню осіб, а вкінці провідну думку.

На кінець учні давали власну критику твору, що спочатку бентежило їх, але потім захочувало до висновку, а тим самим глибшої застанови. «Константина Малицька передала нам не тільки знання української літератури але любов до українського слова, гордість на його літературне багатство, пошану до нашої Батьківщини» (Г. Франко-Ключко — «Це була моя вчителька», Наше Життя, березень 1957).

Окрім літератури викладала К. Малицька різні інші предмети, педагогію, дидактику, психологію, біологію, гігієну. Але найбільше похвал дають їй учениці за лекції математики, що її вона, за словами Іванни Скопляк «викладала блискуче». Схема лекції К. Малицької була звичайна, складалася, як подає Іванна Петрів, із трьох частин, відпитування завданого,

викладу нового матеріалу та обговорення з клясою важливіших проблем нового матеріалу.

Ця, загально прийнята схема оживляє лекцію в порівнанні напр. із т. зв. викладовою методою чи методом механічного вивчення на пам'ять — все таки сама по собі не могла бути одинокою причиною успіху лекції. Діяв тут вроджений педагогічний дар учительки, вміння активізувати клясу, ясність викладу. «Лопатою вклала нам у голову» або «коли Малицька чогось учила, того до смерти не забудеш» згадує С. Дорошенко у своїх спогадах.

Треба думати, що до успіху лекції Малицької причинялись у головній мірі її приступні, ясні, запальні й інтелігентні виклади, дар її слова й сила його переконання. Ширина її світогляду, всебічне знання, а головне — вміння активізувати думку учня — це були ті вроджені прикмети педагога, що вміє дістатися до душі й мозку дитини й вибити свою печать на його духовості. Цим можна пояснити той великий вплив на молодь, що його стверджують однозгідно всі учні Малицької, а посвідчують численні річники освіченої й національно свідомої молоді, яка вийшла з-під її руки.

Окрім знаменито опанованої методи й системи навчання, К. Малицька мала ще глибокі етичні засади педагогічної праці, як такої. До них у першу чергу належить підхід до учня. Із тут і там кинutih заміток у спогадах колишніх учениць бачимо, що Малицька вміла знаменито володіти клясою, колективом розгуканої молоді і мала тут свої засади. Була однаково строга й справедлива для всіх. Не робила різниці між учнями, рідко давала признання чи похвали, від здібніших вимагала більше, менше обдарованим допомагала. Але побила це непомітно, не вражаючи особистої гідности дитини. Строгість її поведінки, що впливала частинно з потреби влержання шкільної дисципліни, а частинно з її суворої, аскетичної вдачі, все таки не закривала перед молоддю теплоти почувань, що її Малицька для молоді мала. «Вона мене любила» — повторяють авторки споминів. «хоча цього ніколи не виявляла, я відчувала її любов». Малицька любила молодь, не лиш учила її, але опікувалася нею.

Марія Саплива описує одну таку пригороду, що кидає світло на цю рису Константини Малицької. Марії грозило викинення з інституту СС Василіянок за те, що вона опустила

без дозволу й невідомої причини на кілька днів Інститут. К. Малицька сказати б, безпричинно зайнялась цією справою: видобула від нещасної дівчини справжню причину її втечі з Інституту, що нею була пануюча тоді епідемія шкірної недуги і не допустила до того, щоб Марію усунули.

Допомагала часто поодиноким дітям морально чи матеріально, але тоді мало хто знав про її поміч поза тими, що їм допомогла.

Чи Малицька мала виховні ідеали? Чи її шкільна праця мала на меті лиш передачу знання учням, чи мала ще інші, глибші й далші завдання і які саме?

Знаємо, що К. Малицька присвячувала окрему вагу тим дітям, що виявляли літературний хист. Плекала їхні таланти, допомагала лектурою, виробляла почуття особистої амбіції до праці над собою. Отже її бажанням було вести українську молодь на культурні вершини, творити з неї духову еліту нації.

Турбувалась вона теж долею жіночої молоді, яка виходила з народньої і середньої школи і в тих часах на тому закінчувала свою освіту, не здобувши професії. Малицька заохочувала дівчат здавати іспит до державної вчительської семінарії. Одного лиш року вона приготвила поза шкільними годинами і «пхнула до іспиту понад 30 дівчат з восьмої та дев'ятої класи. Прийнятих було рекордове число, бо 15 учениць, де іншими роками було прийнятих ледве 5 — 7».

Державна вчительська семінарія була на папері утравістична. Виклади повинні були відбуватися для половини предметів в українській мові. В дійсності всі виклади відбувались польською мовою. Отже й Малицька доручала ученицям вибороти там належне місце для української мови. Про це пише одна з них: «Малицька прикликала мене до себе і сказала: — Слухай, на тебе кладу обов'язок, як приймуть тебе до державної семінарії, маєш вибороти належне місце українській мові».

Учениці справді вибороли українську викладову мову для частини предметів, а навіть влаштували на терені школи концерт у 50-ті роковини смерті Маркіяна Шашкевича.¹⁾

¹⁾ І. Петрів "Пам'яті Константини Малицької"

Так підготовляла К. Малицька дівчат до боротьби за українську справу. «Батьківщина поневолена й вона жде на вас. А вона потребує мудрих і мужніх жінок».²⁾)

Такий був ідейний девіз, що супроводив виховні завдання К. Малицької, скромної, відреченої, але Богом обдарованої вчительки. Через вплив на сучасне їй і наступні покоління принесла вона великі заслуги своїй Батьківщині.

Позашкільну виховну працю проводила К. Малицька в дальших і ширших розмірах, як редакторка дитячого журналу «Дзвінок», як авторка літературних творів для дітей і молоді і в виховних установах «Товаристві Опіки над молоддю», «Товаристві Вакаційних Осель», «Українській Захоронці». Тісно співпрацювала з Пластом.

Виховувала теж власним прикладом: працьовитістю, коли не знала від сусп. праці відпочинку, обов'язковістю, коли не опускала ніколи навчання і була дуже точна в обов'язках, що їх взяла на себе, особистою відвагою, коли вона, старша жінка маршувала далеку дорогу з центру Львова на Янівський цвинтар, щоб взяти участь у святі Ольги Басараб, на яке влада заборонила провадити учнів парами на цвинтар.*)

Громадська діячка

Побіч учительського Константина Малицька мала ще одне звання — громадської діячки. В наші часи це є звичайне явище, але роки кінця 19-го і початків 20-го ст. знають не так багато жінок громадських діячок, а типу К. Малицької може й зовсім ні.

Так як у підході до Малицької-вчительки ми прийняли критерій розміру — міри, що нею є вплив на виховання покоління, так і в оцінці Малицької громадської діячки мусимо прийняти міру активізму, творчого патріотизму й доцільності її громадської праці, щоб переконатись, що ця міра сягає далеко звичайного пересічного рівня.

Подем громадської праці К. Малицької були читальні «Просвіти» по селах, де вона вчителювала, редакції місцевих

²⁾ Там же.

*) Гл. Олена Залізник: К. Малицька (Віра Лебедова) в 15-ту річницю смерті.

часописів, де вона дописувала, а від 1906 р. численні організації й установи міста Львова. Окрім згадуваних, це були — «Просвіта», Т-во Письменників і Журналістів, Союз Українок, Кружок ім. Ганни Барвінок, Клуб «Нової Хати», редакції часописів і журналів, відчити й курси, різні освітні, допомогові й організаційні заходи, політичні виступи. Пояснити цю різноманітність діяльності й зацікавлень можна лиш тим, що в Малицькій всі ті ділянки були підпорядковані одній меті, що кожна з них не була самоціллю, але всі вони були для неї лиш засобами до однієї цілі.

До людини, що свідомо й повністю посвятила себе громадській справі історична доба К. Малицької ставила великі вимоги. У змаганні за свобідний національний вияв Зах. Україна проявила себе на промежі часу від 90-тих років до 40-вих 20-го ст. незвичайною живістю організаційного життя, багатством культурних і економічних установ, невтомністю політичних заходів і завзяттям підпільного націоналістичного руху. Зерно, засіяне ідейними провідниками типу К. Малицької давало свої плоди. З одного боку творче піднесення, що її вислідом були культурні надбання, з другого боку боротьба з окупантом на життя і на смерть — обгортали все ширші круги народу, вимагали все більше вкладу, сили і жертв.

Руки до праці були потрібні всюди. К. Малицька була діячкою, що вмiла й хотiла причинитися до піднесення цілості національно-культурного й політичного життя історичної хвилини. Звідти різнобічність ділянок її праці. Спомини О. Залізнякавої, О. Коренець, Олени Федак-Шепарович, Софії Федорчак і самої К. Малицької показують лиш поодинокі етапи її 40-літньої праці.

Як і слід очікувати від авторок-жінок, вони насвітлюють докладніше участь К. Малицької в українському жіночому русі, зокрема в Союзі Українок, Кружку ім. Ганни Барвінок, дівочих школах, редакціях жіночих журналів тощо, менше її працю в загально-громадських і культурних організаціях і установах, а зовсім мало письменницьку, редакційну й політичну.

Але й на основі цих даних ми можемо створити собі образ К. Малицької діячки, відшукати риси, що творили суть її суспільної особовости. Олена Федак-Шепарович у статті «К. Малицька якою її пам'ятаю» пише, що К. Малицьку зна-

ли всі, як передову зразкову громадянку, велику патріотку, письменницю і педагога. Завжди зацікавленою в дії Союзу Українок, в українській справі на міжнародньому терені та в польських політичних кругах. «Захоплювалась кожним новим проектом чи пляном, помагала його здійснити, але коли діло було завершене у великій своїй скромності усувалась в тінь. Усі ми, що співпрацювали з К. Малицькою шанували й цінили її високо, але щойно з перспективи літ бачиться, яка це була небуденна людина, яка внутрішня сила укривалася в цій дрібній, скромній постаті». З другого боку авторка називає Малицьку «гордою львов'янкою», яка ніколи не виїздила зі Львова й була тієї думки, що всі важливі події національного життя, як і преса, повинні бути у Львові, що треба «маніфестувати українськість Львова, підносити на душі українське населення міста».

Софія Федорчакова*) підкреслює побіч літературних, режисерських і виховних здібностей Малицької її надзвичайну працюватість. «Ніколи не відказалася від зладження плянів виховання й навчання у школах Рідної Школи, від написання статті, рецензії, звіту, оцінки чи поеми. Це людина, від якої всі чогось вимагають, може тому, що ніхто краще від неї не вив'яжеться з завдання, не напише, не скаже. При тому дбайливість у виконванні кожного діла. Коли напр. Малицька підготовляла якусь імпрезу (а вона постійно «щось підготовляла»), то навіть декорація залі гармонізувала зі змістом імпрези.

Ольга Коренець відмічує великий організаційний хист Малицької, стимул до діяльності, небуденний дар слова і таку ж небуденну працюватість. Іванна Скопляк дала своїм споминам наголовок «Криця і сміх», бо представила Малицьку як діячку твердих засад, прямолінійности, а водночас здібну до жартів і доброго настрою, що його вміла передати своїм слухачам.

Усі підмічують її авторитет, що його жінці, навіть дуже працюватій і визначних суспільних прикмет у нашому суспільстві дуже трудно здобути. К. Малицька його мала. Була почесною членкою «Просвіти». Не будши директоркою

*) "Рідна Школа", Львів, 1937, ч. 22, стор. 309 — 314.

школи, була центральною постаттю між учительством, не будши головою якоїсь організації була її чільним або й головним діячем.

«Константина Малицька не була управителькою школи ім. Т. Шевченка, але мала завжди великий авторитет у кругах Рідної Школи. Управа мусіла числитись із її поглядами й бажаннями». (С. Дорошенко, Н. Ж. грудень 1957).

Силою своєї індивідуальности належала до тих рідких жіночих постатей, що мали шану промовляти на великих репрезентативних імпрезах, очолювати делегації й товариства, видавати й підписувати звернення до загалу жіноцтва й громадянства. Її ім'я говорило кожному само за себе. Своїм

Могила К. Малицької на Личаківському цвинтарі у Львові перед відновленням.

Пам'ятник Константини Малицької на її могилі на Личаківському цвинтарі у теперішньому вигляді.

широким світоглядом уміла охопити цілість національного життя, але тонко розуміла всі його поодинокі ділянки й потреби. Питоменний у тому відношенні є її фемінізм. Одна з центральних постатей українського жіночого руху 1890-тих, а пізніше і 20-тих і 40-вих років, при своєму великому патріо-

тизмі боролася за те, щоб охоронити жіночу організацію від партійної односторонності. Був час, коли стояла осторонь від українського жіночого руху, але коли цей рух був у потребі, поспішила заложити жіночу організацію, самотньо можливу в тих умовах і не очоливши її, піддержувала.

Уступлива в дрібних речах, була тверда й прямолінійна в засадничих справах і ніколи не йшла за волею других проти своїх власних переконань. З даними й можливостями для великих завдань виконувала багато дрібної праці, потрібної для вдержання й піднесення установи, організації, часопису, акції... Але її відчуття історичного моменту казало їй покидати лекції, редакторський стіл, секретарську роботу над протоколами й звітами, щоб ще в мирний час заініціювати збірку для воєнних потреб українського війська, зорганізувати задалегідь курси для медсестер, оснувати шпиталь для майбутніх ранених...

Софія Федорчакова, директорка школи, в якій учила К. Малицька в згаданій уже статті, писаній у 1937 р., каже: «Не легко здати звіт із праці, якої кожен день творив картину епопеї змагань за добро нації. Тим більше, що та людина не хоче, щоб про неї писали, в своїй великій скромності не подасть ніяких матеріалів про себе й не має знімок».

«Будучи безперечно духовою провідницею Кружка К. Малицька ніколи не прийняла його головства. Її скромність була незвичайна. Натомість вона залюбки вела секретарювання». (О. Коренець «У Кружку ім. Ганни Барвінок»).

Своє становище до особистих почесностей засвідчила своїм життям і хоча мала змогу вибитися в державнім шкільництві, вибрала українську слабо оплачувану рідну школу. Хоч мала дані на політичного діяча і вміння впливати на маси — працювала в установах та організаціях, що не приносили їй голосної слави й популярності, а й там залишалася на підрядних, незамітних але працьових становищах.

Олена Залізник, яку бачимо на рівнобіжному громадському шляху цих десятиліть у краю, а тепер поза його межами, каже, що К. Малицька була «незвичайно скромною і далекою від усяких особистих почесностей за життя і залишилась по смерті якимось у тіні».

Сьогодні в «добі ювілеїв», якими заповнені сторінки нашої преси, прикмету скромності К. Малицької можемо ви-

соко оцінити. Так як і її зречення особистого життя на користь Батьківщині.

Її 50-літню працю зродила не випадковість і не хвиливі впливи, зломане особисте життя чи потреба сублімувати невиявлені материнські почування. Громадське наставлення К. Малицької впливало зі свідомої цілеспрямованости до свідомої мети. Не короткий спалах і перегорілий запал молодечих поривів, а змагання цілого життя, залізна логічна послідовність, якої не захитали зміна поглядів, така часта в українських діячів, розчарування людьми, такі невідлучні в суспільній співпраці, вкінці переслідування ворога, що грозило не лиш особистій кар'єрі, але життю взагалі.

Вона писала, щоб виховувати, редагувала, бо була потреба в літературній та актуальній публіцистиці, організувала, бо громадський інстинкт диктував їй почини, не лиш відповіді на кличі дня, але й на зустріч майбутньому нації. Заглиблена в щоденну працю, не втрачала перспективи сучасного і візії майбутнього, а обдарована здібністю конструктивного мислення і творчої уяви, вміла конкретизувати ідеї в реальну дію.

Однією з «найбільших трудівниць галицької, а колись і буковинської землі» називає Софія Федорчакова К. Малицьку в статті з нагоди її переходу в стан спочинку і 45-ліття громадської праці К. Малицької*) — і це може й є найвірніше окреслення Малицької, як громадської діячки.

Нехай же не залишається у тіні, а світить прикладом тим, що хочуть іти її шляхом.

*) "Рідна Школа", Львів, 1937, ч. 22.

ВІДОЗВИ И ЗАКЛИКИ

До українського жіноцтва

Стоїмо все ще немов на вулькані, про який не знаємо сказати чи він уже погас чи леда день вибухне опять і вогнем засипле наші оселі, знищить плоди довголітніх трудів. І готуємося на прийняття катастрофи і до відпору тих ворогів нашого національного існування, та до сего відпору треба відповідних засобів. Зорганізоване оборонців, заосмотрене їх усім потрібним, устроєне санітарних орудинків, забезпечене родин опущених батьками й синами, що підуть у бій — усе те вимагає чимало гроша, вимагає соток і тисяч, якщо акція в самім розгарі не має спинитися і не має замість здобутків принести гірке розчароване, якщо найближча хвиля часу, яка других винесе на повне життєве море, не має погребти нас у глибинах непамяти.

Переняте вагою хвилі українське жіноцтво дає почин до засновання фонду для оборони прав України серед можливих воєнних конфліктів, які мали би розігратися на нашій землі, якщо ті конфлікти заскочуть нас уже в найближчих місяцях, то тим пекучійшою стає потреба такого фонду; якщо і тим разом міжнародні конференції полагождать їх мирно, тим краще для нас, бо матимемо спроможу в часі мира скріпити наш національний скарб, щоб як прийде час тривоги — ми стрінули його приготовані і морально і матеріально.

Кидаємо клич: гріш на потреби оборони України в критичний час!

В кім столітня неволя не зломила ще дүха, "в кім кров живо кипить, в кім надій ще бій, кого бій ще манить" — нехай зложить і свою лепту на жертвеннику народнім. Нині наші мрії, змагання, бажання повинні стопитися на однім огнищі, яке ясним сявом має вказати нам шлях до визволення.

Жертви просимо посилати на книжочку "Краєвого союза кредитового" ("Потреби України") з зазначенем на відрізку переказу, кого дотична особа взиває системою пятки до дальших жертв. Виказ жертводавців будемо оголошувати в часописах.

За Виконавчий Комітет:

М. Білецька, К. Малицька, О. Вергановська, О. Гаморах,
О. Залізняка, О. Лүчаківська, О. Охримович, Е. Ясеницька,
О. Степанів.

"Діло", 18 лютого 1913.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ З'ЇЗД

(Комунікат)

Дня 22. і 23. грудня 1921 р. відбудеться у Львові Всеукраїнський Жіночий З'їзд.

Звертаємося до всього українського жіноцтва з горячим покликом взяти участь у цьому З'їзді, який має об'єднати ціле українське жіноцтво до спільної роботи.

В усіх закутках української землі працюють наші жінки на різних полях здебільша одинцем або невеликими гуртами, та їх відокремлена, розбита робота не дає таких вислідів, як бажалося би і якби воно відповідало вложеному трудові і витраченій енергії. Загал нашого жіноцтва ще не бере участі в ширшій громадській роботі. Комітет, скликаючий оцей З'їзд, поклав собі метою: згуртувати якнайбільше число наших жінок, передусім репрезентантки усіх областей української землі, зробити на основі їх звітів точний огляд жіночої роботи в минулому у сучасному, намітити шляхи, якими нам іти в майбутньому.

Отсим закликаємо всі товариства і жіночі організації слати на день 22. і 23. грудня до Л.вова свої делегатки, а якщо воно буде неможливо, прислати писемні звіти зі своєї дотеперішньої діяльності.

Пожадана присутність якнайбільшого числа жінок, не тільки самих делегаток. У З'їзді може брати участь кожда українка: інтелігентка, міщанка, робітниця чи селянка. У цих днях нехай зединить нас спільна думка про спільну працю. Гуртом ставаймо до неї, бо в громаді сила!

За Комітет:

Константина Малицька, голова

Ольга Коренець, секретарка

"Вперед", 16. листопада 1921.

До всього українського жіноцтва

Дім Лесі Українки в Колодяжнім біля Ковля, що в ньому вона любила проживати і де писала свої твори — виставлений на продаж. Невже ж перейде він у чужі руки? Невже ж місце, освячене геніальною творчістю найбільшої української поетки, має щезнути з лица землі, що й згадка про нього не остане?

Жінки! Українське жіноцтво, свідоме значення народніх цінностей у вихованні грядучих поколінь, мусить зберегти домівку Лесі Українки для української нації, мусить створити там живий пам'ятник великій письменниці, що в умовах важкого царського режиму не боялася "страшної негоди", що нависла над рідним краєм, а сама вийшла проти неї зо своїм палким словом — "єдиною зброєю і мечем на катів".

Жінки! Викупім Дім Лесі Українки! Ціна невисока, около 2,000 зл. Така мала сума, що сором було б, коли б наше жіноцтво, що так успішно переводить усякого роду збірки на різні цілі, не спромоглося й на оцю, нам, жінкам так безпосередньо близьку й дорогу.

Моя думка: у Львові повинен повстати ініціативний (чи вже й виконавчий Комітет) із відпоручниць усіх жіночих львівських товариств (Союз Українок, Жіноча Громада, Труд, Українське Народне Мистецтво, Секція Студенток ім. Лесі Українки), що поведе пропаганду за збіркою і займеться викупом, зремонтуванням і уладженням дому в Колодяжнім.

Що там мало би бути? Дві кімнати, колись Лесі Українки, треба замінити на музей пам'яток і творів про неї — добудованих ще кілька могло б служити захистом-оселею для українських письменниць, що в атмосфері незабутньої поетки вчилися б від неї гарту духа і краси слова.

Я кидаю проєкт і складаю рівночасно в редакції "Нової Хати" 10 зл. на викупно дому в Колодяжнім. Може ще хто з шановних читачок забере голос у тій справі.

Константина Малицька

"Нова Хата", 1937 ч. 18.

СПИСОК ПОЖЕРТВ НА КНИЖКУ

Комітет жіночих організацій Монреалу з ювілею Олени Залізняка, голови СФУЖО — — — — —	141.00
Союз Українок Америки, Центральні — — — — —	100.00
Організація Українок Канади, Відділ у Монреалі — — — — —	35.00
Комітет жіночих організацій Монреалу зі Свята Героїні — — — —	30.00
Комітет Виховного Семінара в Торонто — — — — —	40.25
33 Відділ СУА у Клівленді — — — — —	25.00
1 Відділ СУА у Нью-Йорку — — — — —	10.00
Комітет жіночих організацій Монреалу з відзначення 15-ліття СФУЖО — — — — —	20.00
65 Відділ СУА у Нью-Брансвіку — — — — —	10.00
Л. Бурчинська, Філадельфія — — — — —	115.00
Олена Залізник, Монреал — — — — —	41.00
Марія Біляк, Маямі — — — — —	20.00
Ольга Коренець, Монклер — — — — —	15.00
Омелян Мацілінський, Дітройт — — — — —	10.00
Савина Сохоцька, Монреал — — — — —	10.00
Марія Давидович — — — — —	7.00
Ярослава Лушпинська, Реґо Парк — — — — —	15.00

По 5 дол. зложили — Стефанія Савчук, Ольга Паліїв, Ольга Заяць, Віра Данець, Ольга Весоловська, О. Маланчук, Мечислава Ганицька, О. Рейнорович, Олена Волошин.

По 3 дол. зложили — Володимира Ценко, А. Левицька.

По 2 дол. зложили — Ірина Сиротюк, Кекилія Гардецька, Ірина Пеленська, д-р Наталія Пазуняк, Евстахія Мацілінська, д-р Слава Залізник, Анна Күрилів, Ольга Заяць, Стефанія Нагірна.

По 1 дол. зложили — М. Біганська.

З М І С Т :

Ірина Павликовська: Передмова	5
ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА, ПИСЬМЕННИЦЯ, ПЕДАГОГ	
Л. Бурачинська: Непохитна (спроба життєпису)	7
М. Ф.: Літературна творчість К. Малицької	33
Іванна Петрів: Педагог	41
ІЗ СПОГАДІВ КОНСТАНТИНИ МАЛИЦЬКОЇ	
З дитячих споминів	46
На фільмі споминів	50
На хвилях світової війни	58
У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ	
Олена Залізник: Обов'язок аж до посвяти	82
Ольга Коренець: У Клубу ім. Ганни Барвінок	101
Олена Федак-Шепарович: У Союзі Українок	106
Ірина Пеленська: У спогадах сучасників	110
ВІДОЗВИ й ЗАКЛИКИ	122
СПИСОК ПОЖЕРТВ НА КНИЖКУ	126

Ціна \$2.00

